

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Кас'ян Таміла Юріївна

**МОДЕЛЬ СПІВРОБІТНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА
З СІМ'ЄЮ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТАТІ
ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ І. М. Іонова,
кандидат педагогічних наук,
ст. викладач кафедри соціальної
роботи і менеджменту
соціокультурної діяльності
« ____ » _____ 2020 року
Виконавець

_____ Т. Ю. Кас'ян
« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІВРОБІТНИЦТВА СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ СУСПІЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТАТІ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	7
1.1. Стан розроблення проблеми виховання статі дівчат підліткового віку в зарубіжній і вітчизняній психолого-педагогічній літературі .	7
1.2. Специфіка виховної роботи соціального працівника в навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку	23
1.3. Нормативно-правові та концептуальні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю	36
Висновки до розділу 1	49
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З СІМ'ЄЮ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТАТІ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	50
2.1. Зміст, форми і методи виховання статі дівчат підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю	50
2.2. Модель розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку: критерії та рівні ефективності	63
2.3. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку	80
Висновки до розділу 2	97
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103
ДОДАТКИ	114

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний світ переживає докорінну зміну підходів до питань освіти й виховання. Це зумовлено переорієнтацією освітньої системи на розвиток людини, її особистісних і моральних якостей. Державні документи з питань національної освітньої політики (Закон України «Про освіту» (1991) [35], Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) (1996) [84], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) [106] та ін.), передбачають формування у учнів знання й розуміння загальнолюдських і національних цінностей, цінностей сімейного життя, формування моральності, самостійності прийняття рішень, збереження репродуктивного, фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я нації. Розв'язання цих завдань актуалізує нагальну потребу підвищення ефективності всіх напрямів виховання, зокрема і статевого, на різних вікових етапах розвитку й формування особистості.

Особлива увага до проблем виховання статі дівчат підліткового віку в Україні сьогодні зумовлена тенденціями до прискорення розвитку дітей (акселерації); незадовільним рівнем обізнаності неповнолітніх із питань статевої сфери; нівелювання моральних цінностей більшістю неповнолітніх та ін. Пошук оптимальних шляхів розв'язання цих проблем визначає необхідність налагодження співробітництва провідних агентів виховання дітей, зокрема навчального закладу із сім'єю.

Актуальність виховання статі дівчат визначається в численних психолого-педагогічних дослідженнях різного часу. Процес такого виховання розглядається, передусім, через систему діяльності вчителя, шкільного психолога, соціального працівника, батьків в аспекті впливу на статево свідомість (Т. Говорун [19], Н. Максимовська [57], Я. Мудрий [62], О. Сечейко [97] та ін.); через формування культури сексуальної поведінки (О. Баряєва [6], І. Петрище [80], О. Філатова [107] та ін.); через адаптацію до реалізації функцій сім'ї (А. Даник [26], Г. Корчова [49], В. Кравець [50; 51], Г. Постовий [89], Н. Слюсаренко [98] та ін.).

Наукові основи налагодження співробітництва соціального працівника з батьками у процесі виховання статі дітей різного віку висвітлено в працях Н. Бараннікової [4], О. Главацької [18], С. Гришак [25], А. Дзицюєва [29], Н. Маркова [58], С. Чернишової [109] та ін.

Отже, аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє констатувати, що між різними середовищами, у яких здійснюється статевий розвиток дівчат підліткового віку, не існує жорстких меж, їх діяльність взаємозв'язана і має свій виховний потенціал.

Попри розроблення проблеми виховання статі дітей різного віку у численних наукових та науково-методичних розвідках, актуальною залишається потреба узагальнення й систематизації теоретичного матеріалу та практичного досвіду щодо обґрунтування умов, принципів і механізмів консолідації зусиль сім'ї з представниками навчальних закладів, зокрема соціальних педагогів, у напрямі виховання статевої культури дівчат підліткового віку.

Доцільність вивчення процесу налагодження співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку підтверджується потребою у розв'язанні таких **суперечностей**:

- між вимогами сучасного суспільства до виховання статі дівчат та неспроможністю більшості соціальних інститутів (сім'ї, навчальних закладів та ін.) ефективно вирішувати таку проблему самостійно;

- між нагальною потребою консолідації зусиль школи і сім'ї в питаннях виховання статі дівчат підліткового віку та відсутністю достатнього нормативного забезпечення діяльності соціальних педагогів/працівників у цій сфері;

- між накопиченою теоретичною базою щодо взаємодії педагогічних працівників і батьків у процесі виховання статі дітей та недостатнім її урахуванням у практичній діяльності соціального працівника у формуванні й розвитку статевої культури дівчат підліткового віку.

Отже, актуальність проблеми, її практична значущість та існуюча доцільність подальшого теоретичного розроблення в педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – *«Модель співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку»*.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретико-методичні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан розроблення проблеми дослідження у зарубіжному й вітчизняному наукових дискурсах і виявити нормативно-правові та концептуальні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю.

2. Окреслити зміст, форми і засоби виховання статі дівчат підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю.

3. Розробити прогностичну модель та схарактеризувати педагогічні умови розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

4. Обґрунтувати методичні рекомендації щодо планування та організації співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Об'єкт дослідження – співробітництво соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Предмет дослідження – теоретичні та методичні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Дослідження здійснювалося на основі комплексу **методів: загальнонаукових** (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувалися для розкриття основних понять та опрацювання наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблеми; **конкретно-наукових** (систематизація і класифікація наукової думки з проблеми дослідження, порівняння й осмислення за допомогою аналізу

теоретичних даних особливостей співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку та формулювання методичних рекомендацій з планування та організації досліджуваного процесу.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* цілісно схарактеризовано теоретичні та методичні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, розроблено прогностичну модель розвитку досліджуваного процесу; *уточнено* зміст, форми і методи виховання статі дівчат підліткового віку у сімейному колі та навчальному закладі; *подальшого розвитку* набули педагогічні умови співробітництва соціального працівника з сім'єю щодо виховання статі дівчат підліткового віку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження, які стосуються педагогічних умов, змісту, форм і засобів виховання статі дівчат, знайшло відображення у розробці та впровадженні методичних рекомендацій щодо організації співробітництва соціального працівника з сім'єю у контексті розвитку та формування статевої культури даної категорії підлітків.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження висвітлено у таких публікаціях автора: *Кас'ян Т. Ю.* Поняття виховання статі дівчат у сучасній соціально-педагогічній науці // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Психологія та педагогіка: сучасні методики та інновації, досвід практичного застосування» (м. Львів, 23-24 жовтня 2020 р.). Л., 2020. С. 91-95; *Кас'ян Т. Ю.* Соціальне партнерство провідних суб'єктів процесу виховання статі дівчат підліткового віку: проблеми та перспективи розвитку // Студентські соціально-педагогічні та культурологічні читання: зб. наук. праць студентів і магістрантів. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2020. 130 с.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (121 найменування); містить 7 таблиць, 2 рисунки. Повний обсяг дослідження становить 125 сторінки, із них основний текст – 102 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІВРОБІТНИЦТВА СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ СУСПІЛЬСТВА У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТАТІ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Стан розроблення проблеми виховання статі дівчат підліткового віку в зарубіжній і вітчизняній психолого-педагогічній літературі

Дослідження проблеми виховання статі дівчат підліткового віку як важливого аспекту співробітництва соціального працівника з батьками передбачає визначення поняттєво-термінологічного апарату означеної проблеми. Вивчення широкого кола джерел, присвячених проблемам виховання статі [20; 30; 51; 55; 98; 113] доводить, що у сучасному науковому дискурсі існує певна відмінність між поняттями «стать», «виховання статі» та дотичними поняттями, як-от «гендерне виховання», «статєво-рольове виховання», що є важливим для вивчення предмета нашого дослідження. Оскільки це безпосередньо стосується виховання дівчат підліткового віку, зупинимося перш за все на аналізі цих понять.

Сучасна педагогічна наука досить активно розробляє питання статі та забезпечує педагогічну практику відповідними методичними рекомендаціями й напрацюваннями. Педагогічний аспект досліджень з проблеми виховання статі відображено у значній кількості зарубіжних і вітчизняних публікацій. Зокрема, концептуальні основи педагогіки статі висвітлено у роботах Т. Голованової [20], Т. Дороніної [30], В. Кравця [51], О. Луценко [55], О. Петренко [78], Н. Слюсаренко [98], Л. Штильової [113] та ін.

Аналіз актуальних досліджень щодо проблем «виховання статі», «статєво-рольового виховання», «гендерного виховання» дозволяє виокремити принаймні два напрями трактування цих понять. Згідно з першим напрямом, гендерне виховання ототожнюється із статєвим або статєво-рольовим вихованням [2, с. 9; 63, с. 47; 107, с. 32]. Згідно з таким підходом відома

вітчизняна дослідниця історико-педагогічних аспектів досліджуваної проблеми О. Петренко пропонує розглядати поняття «статєво-рольове», «статєве» і «гендерне» як синоніми, аналізуючи їх передусім в історико-педагогічному контексті [78, с. 7].

Схожій думки дотримується російська дослідниця О. Філатова, яка у статті «К вопросу о половом воспитании подростков» статєве й статєво-рольове виховання вважає синонімічними поняттями [107, с. 59].

Інші науковці, що спеціалізуються у досліджуваній сфері, зокрема В. Дудукалов [31, с. 9] та ін., під гендерним вихованням розуміють процес виховання хлопчика і дівчинки відповідно до їхньої біологічної статі, як майбутнього чоловіка й майбутньої жінки. Ми, вслід за відомим українським гендерологом Т. Дороніною, дотримуємось думки, що таке тлумачення поняття «гендерне виховання» є хибним.

Така концептуальна невизначеність, за слушним зауваженням Т. Дороніної, не лише вважає ідентичними (або синонімічними) абсолютно різні терміни, але й вихолощує їх сутнісне наповнення [30, с. 254].

Погоджуючись із Т. Дороніною вважаємо, що така позиція щодо ключових понять гендерної теорії є дуже близькою до статєво-рольового підходу, згідно яким біологічна стать обумовлює соціальний розвиток; відтворюються традиційні гендерні ролі й стереотипи. Відтак, у межах статєво-рольового підходу значення набуває допомога дитині з боку освітніх закладів найбільш точно відповідати своїй статі у традиційному її розумінні [30, с. 254].

Натомість прихильники іншого напрямку розглядають окреслені терміни як самостійні, розкриваючи взаємозв'язок та взаємозалежність між ними, а також відстоюють необхідність їхнього уживання у різних освітньо-виховних контекстах. На разі, результати аналізу наукових джерел дозволяють навести такі визначення.

Уважаємо, що у випадку, коли йдеться про процес формування у дітей, підлітків і молоді розумного, здорового ставлення до сексуальності,

репродуктивного здоров'я і сексуальних стосунків, гетерогенної сексуальної орієнтації та адекватної їй сексуальної поведінки доцільно уживати термін «виховання статі» [51, с. 8].

Вітчизняний дослідник В. Кравець [51, с. 26] стверджує, що основна мета виховання статі полягає у формуванні, зокрема у дівчат підліткового віку, системи моральних установок і норм у сфері взаємовідношення статей. Таким чином, автор звертає увагу на формування визначених особових конструктів у дівчат, які сприятимуть у подальшому моральній поведінці, мисленню, почуттям, ціннісним орієнтаціями при вступі в міжособистісні контакти з представниками своєї та протилежної статі.

Поділяючи погляди Л. Штильової, під статево-рольовим вихованням убачаємо виховання дитини за зразками поведінки, що стереотипно відповідають її статі [113, с. 146]. У такому разі, говорячи про статево-рольове виховання дівчат підліткового віку, маємо розуміти оволодіння дитиною статево-рольовим досвідом, змістом, цінностями та засобами поведінки відповідно до її статі, які відповідають суспільним очікуванням. Тобто у процесі такого виховання головного значення набуває очікувана від дитини поведінка, яка відповідає традиційним уявленням «чоловічого» та «жіночого».

Розглянемо, зміст поняття «гендерне виховання», визначення якого у сучасному науковому дискурсі сформульовано багатьма дослідниками, зокрема С. Вихор [14], Т. Дороніною [30], В. Кравцем [51], О. Петренко [78], Л. Штильовою [113] та ін.

Наведемо декілька тлумачень даного поняття. Вітчизняна дослідниця С. Вихор розуміє під гендерним вихованням цілеспрямований і систематизований вплив на свідомість, почуття, поведінку вихованців з метою формування в них егалітарних цінностей, поваги до особистості, незалежно від статі, розвитку індивідуальних якостей і здібностей задля їх самореалізації, оволодіння навичками толерантності поведінки та з метою побудови громадянського суспільства [14, с. 10].

Інша дослідниця – сумський науковець Н. Павлушенко, у трактуванні поняття «гендерне виховання» акцентує увагу на формуванні у вихованців егалітарних цінностей, поваги до особистості незалежно від статі, властивості не підкорятися гендерним стереотипам, оволодінні навичками паритетності та взаємозамінності в сімейному і суспільному житті [74, с. 9].

Попри деякі смислові розбіжності у інших авторських тлумаченнях терміну, дослідники одностайні у тому, що гендерне виховання є процесом і результатом, які спрямовані на розвиток особистості, вільної передусім від застарілих гендерних стереотипів, заснованих на домінування та пригніченні однієї статі іншою.

Наполягаємо на тому, що поняття «виховання статі» треба відрізнити від поняття «статеврольове виховання», яке є розповсюдженим у педагогічній науці. Останнє уживається в контексті дослідження соціальних ролей, засвоєння та виконання яких було передбачено дітьми у відповідності до їхньої біологічної статі у історичному минулому. Натомість, поняття «виховання статі», як стверджує В. Кравець [51, с. 9], передбачає, по суті, вибудовування співвідношення поведінкових, емоційних, когнітивних фемінних і маскулінних властивостей, які проявляються в адекватних статі знаннях про зміст тієї чи іншої статевої ролі, позитивному ставленні особистості до себе як до представника чоловічої чи-то жіночої статі, позитивному прийнятті вимог суспільства до реалізації статево-рольових функцій, які відповідають моральним нормам і цінностям, і які надають можливість гнучко вибудовувати систему взаємовідносин з представниками протилежної статі.

Уважаємо, що у контексті нашого дослідження доцільним є звернення до уживаних у зарубіжному науковому дискурсі визначень поняття «виховання статі». Так, аналізуючи роботи Г. Грабової [23], нами встановлено, що у англійській педагогічній літературі найчастіше для позначення відповідного поняття використовуються терміни «sex education» та «sexuality education», які найчастіше тотожні, хоча деякі дослідники надають перевагу

останньому. Так, у документах, розроблених ЮНЕСКО, використовується термін «сексуальна освіта», яка визначається як підхід до викладання знань, пов'язаних зі статтю, взаєностосунками, відповідно до віку вихованців та соціокультурних традицій, шляхом надання науково достовірної інформації. Сексуальна освіта надає молоді можливості дослідити власні ціннісні орієнтири та розвивати навички, пов'язані з такими аспектами життєдіяльності, як прийняття правильних рішень, спілкування, зменшення негативних ризиків, котрі стосуються статевих відносин [121, с. 2].

У документах Міжнародної організації попередження СНІДу AVERT (від англ. дієслова *avert* – запобігати) під статевим вихованням розуміється процес отримання інформації та формування ставлення й переконань щодо статевого життя, статевої належності, взаєностосунків та близькості. До виховання статі належить також питання про розвиток умінь та навичок молоді робити свідомий вибір моделей поведінки, формування почуття впевненості та відповідальності за свої вчинки [120].

На разі, ми визнаємо право на існування різних наукових концепцій у межах соціально-педагогічної проблематики, якщо не втрачається сутність та головна мета виховання статі. Наголосимо, що концептуальні ідеї в питанні взаємодії сім'ї і педагогів у процесі виховання статі дівчат підліткового віку в розглянутих дослідженнях полягають в тому, що статевий розвиток особистості повинен відбуватися переважно під соціальним контролем педагогів і родини, а також на основі співпраці усіх суб'єктів виховного процесу, а саме: батьків, педагогів, вихователів, психологів і власне підлітків.

У контексті з'ясування теоретичних засад проблеми співробітництва соціальних інститутів суспільства у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, вважаємо за необхідне визначити зміст інших основних понять і термінів, які є дотичними до предмету нашого дослідження та розкривають його сутність. Передусім, звернімося до найбільш уживаних у науковій літературі трактувань таких дефініцій, як-то статева соціалізація, сексуальна освіта, сексуальне виховання, статева ідентичність, статева роль.

Так, статеву роль, провідні вітчизняні науковці, зокрема П. Горностай, визначають як форму поведінки, яка зумовлена біологічними відмінностями між статями, що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народження дітей тощо [22, с. 134].

Під статевою соціалізацією В. Каган розуміє процес активного засвоєння особистістю стандартів психо-сексуальної культури в міру входження в соціальні відносини [39, с. 118].

Згідно із визначенням ВООЗ сексуальна освіта має передбачати, з одного боку, надання підліткам достовірної й науково обґрунтованої інформації, з іншого – навчання основних життєвих навичок, включно зі спілкуванням, критичним мисленням, здатністю самовдосконалюватися, приймати рішення і перебирати на себе відповідальність, а також виховання позитивних установок і цінностей, типу самоповаги, відкритості тощо [16].

Дотичним до поняття сексуальної освіти є сексуальне виховання, котре за визначенням В. Кравця [51, с. 15], спрямоване на оптимізацію формування сексуально-еротичних орієнтацій і сексуальної свідомості в контексті психосексуальної культури і моральних вимог.

Звертаючись до визначення статевої ідентичності (усвідомлення себе представником чоловічої або ж жіночої статі [22, с. 135]), зауважимо, що дане поняття варто відрізнити від феномену гендерна ідентичність. Зокрема, останнє дослідники пов'язують із процесом сприйняття себе як представника певної статі, що визначає поведінку, риси характеру, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях соціуму від чоловіків і жінок [42, с. 7].

Перейдемо до розгляду поняття «дівчата підліткового віку» в контексті дослідження проблеми виховання статі. На наш погляд, виокремлення даної статево-вікової групи є доцільним з огляду на існування за умов сьогодення таких суто жіночих проблем, які були виокремлено фахівцями:

– поширення індивідуалістичних нахилів серед значної частини сучасного суспільства на сферу сімейних стосунків, що призводить до ствердження у свідомості громадян можливості позародинного існування як

комфортного. Отже, цінності успішної кар'єри, особистого щастя можуть ставитися вище, ніж цінності сімейного життя не тільки серед чоловіків, а й серед жінок;

– розбіжність нормативної та фактичної рівності чоловіків і жінок, проголошеної у відповідних міжнародних і національно-державних документах;

– зниження соціального статусу і рівня життя більшості сімей, що мають дітей (передусім торкається жінок);

– застійно-екстремальна умовність життя, що призводить до наростання в суспільстві пограничних і психопатичних реакцій і станів, жорстокості та агресивності до слабшого [100, с. 175–176].

Досить переконливою видаються твердження Г Лактіонової про те, що виокремлення дівчат підліткового віку в спеціальну соціально-демографічну групу зумовлено не тільки кількісними, але й якісними ознаками, насамперед, соціальними ролями, які відіграє ця підліткова підгрупа сьогодні та відіграватиме в майбутньому, а також її соціальним статусом, особливостями процесів інтеграції в суспільство [54, с. 29].

Зосередимось далі на вікових межах та специфічних вікових особливостях виокремленої нами статево-вікової групи. Зауважимо, що у науковій літературі підлітковий вік прийнято розглядати як перехідний між дитинством і дорослістю. Хронологічні межі підліткового віку чітко не визначені, зазвичай його фіксують між 11–12 і 16–17 роками. Саме у цей період, на думку вчених (Д. Колесов [45, с. 45], І. Кон [46, с. 6] та ін.), відбуваються найбільш фундаментальні і швидкі зміни, пов'язані із непередбачуваністю, здійсненням несподіваних, екстравагантних вчинків, демонстрацією коливань між полярними позиціями.

Провідною діяльністю як дівчат, так і хлопців у підлітковому віці, на думку А. Прихожан, М. Толстих, є інтимно-особисте спілкування з однолітками. Воно спрямоване на самоствердження себе в підлітковому

колективі, на реалізацію в ньому норм і відносин, прийнятих серед дорослих, в ньому формуються особисті смисли життя [91, с. 15].

Зауважимо, підлітковий період є етапом статевого дозрівання та здобуття середньої освіти дівчатами. Як стверджує Г. Лактіонова [54, с. 29] та ін., статеве дозрівання, фізіологічні зміни в організмі дівчат викликають вибух сексуальних почуттів, які тягнуть за собою нові переживання, потреби, інтереси. Серед новоутворень підліткового віку, зауважують А. Прихожан, М. Толстих, варто виокремити набуття статево-рольової ідентичності. Відносини з однолітками для дівчат підліткового віку є однією з найбільш значущих життєвих цінностей, а соціальна позиція, займана ними у класі, багато в чому визначає їх соціальне благополуччя [91, с. 15].

У контексті сказаного, ми поділяємо думку науковців (В. Кравця [51], Г. Лактіонової [54], А. Прихожан і М. Толстих [91] та ін.) щодо того, що несформована статеві ідентичність; низька популярність серед однолітків, відкидання ними; неуспішність у навчанні; надмірне знаходження дівчат підліткового віку в Інтернеті, що приводить до заміни реального спілкування віртуальним, можуть стати факторами ризику виникнення деструкцій на рівні усвідомлення й прийняття себе як представниць жіночої статі.

Уважаємо, що виокремленні нами фактори ризику також актуалізують теоретичне розроблення проблеми налагодження співпраці соціального працівника з батьками у напрямі оптимізації процесу виховання статі дівчат підліткового віку за умов сьогодення.

На разі, з'ясуємо, яке місце в нашому дослідженні відводиться поняттям соціалізації та соціального виховання дівчат підліткового віку, оскільки без чіткої позиції в цьому питанні неможливо визначитися із загальними концептуальними положеннями планування та організації співпраці соціального працівника з батьками у процесі їхнього виховання статі.

Оскільки досягнення певного рівня позитивної соціальності, як результату соціального розвитку, відбувається завдяки соціальному вихованню, це свідчить про значення вивчення саме соціального виховання в

контексті соціалізації [63, с. 45]. Аналіз розробок у галузі соціального виховання провідних українських та російських учених (І. Звереві [100], О. Безпалько [100], Н. Максимовської [57] С. Харченко [108] та ін.) дозволяє дійти певного розуміння загальних концептуальних положень щодо цієї категорії соціальної педагогіки стосовно об'єкту нашого дослідження – дівчат підліткового віку.

По-перше, соціальне виховання є завжди цілеспрямованим процесом, має конкретну мету, певні завдання, що узгоджені із загальною метою і відбивають напрям соціального розвитку особистості.

По-друге, змістом соціального виховання є засвоєння певної системи цінностей, на базі яких формуються соціальні якості та соціальна поведінка, тобто відбувається набуття інтегрованого результату – соціальності, як здатності людини взаємодіяти з соціальним світом, іншими людьми.

По-третє, створення регульованих умов соціального розвитку забезпечує управління процесом соціального виховання.

По-четверте, для реалізації соціального виховання можна використовувати виховний потенціал різних соціальних інституцій, але існують інститути соціуму, де цей напрям виховання актуалізується та стає найефективнішим, зокрема в закладах освіти.

Таким чином, соціальне виховання дівчат підліткового віку в нашому дослідженні трактується як процес цілеспрямованого створення умов для розвитку уявлень про біологічні, психологічні та соціальні характеристики власної статі, як соціальних суб'єктів, у всіх сферах соціуму. Цілеспрямоване соціальне виховання сприяє формуванню статевої культури як складової соціальності завдяки соціально-педагогічній діяльності, взаємодії з сім'єю та активізації широкого соціально-виховного середовища.

Застосування методів класифікації та систематизації джерельної бази дозволило згрупувати актуальні дослідження з аналізованої нами проблеми таким чином:

1) дослідження, які стосуються проблеми формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку (Д. Колесов [45], І. Кон [46], В. Кравець [51] та ін.);

2) наукові доробки, у яких розкрито виховання статі дівчат через адаптацію їх до виконання функцій дружини та матері (Г. Беленька [9], А. Даник [26], С. Девятих [28], Н. Максимовська [57] та ін.);

3) праці, які висвітлюють методичні аспекти співробітництва вчителя, шкільного психолога, соціального працівника і батьків в аспекті впливу на статево свідомість і поведінку дівчат (Н. Бараннікова [4], О. Главацька [18], А. Дзицюєв [29], М. Марков [58] та ін.).

Розглянемо виокремлені групи детальніше. Так, у контексті нашого дослідження особливу увагу привертають роботи, які стосуються проблеми формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку. Зокрема, дослідник Я. Мудрий [62] провідною складовою процесу виховання статі дівчат і хлопців підліткового віку вважає збереження їх репродуктивного здоров'я. Так, ученим висвітлено питання теорії і практики збереження репродуктивного здоров'я старшокласників; уточнено зміст і структуру поняття «репродуктивне здоров'я» стосовно підлітків; розроблено структурно-функціональну модель збереження репродуктивного здоров'я; обґрунтовано ефективність змісту, форм, методів і технологій збереження репродуктивного здоров'я учнів підліткового віку.

До проблем виховання статі дівчат підліткового віку дослідниця О. Баряєва [6, с. 189] включає вивчення і аналіз рівня інформованості дівчат-підлітків у питаннях статевого дозрівання, безпечних сексуальних стосунків, визначення середнього віку сексуального дебюту, мотивації початку статевого життя, ролі сім'ї в статево і гігієнічному вихованні дівчат.

Аналізуючи наукові доробки першої групи, які торкаються формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку, варто зауважити на працях, котрі розкривають психологічне підґрунтя проблеми нашого дослідження, як-от Т. Говорун [19], В. Каган [39], І. Кон [46],

О. Сечейко [97] та ін. На наш погляд, доцільно навести результати аналізу їх досліджень, що стосуються формування сексуальної культури дівчат підліткового віку на рівні особистісного усвідомлення себе, як представниць жіночої статі:

– на становлення сексуальності підлітків мають вплив три групи чинників: біолого-фізіологічні, тобто статева конституція (гормональні особливості організму, морфологічні та функціональні відмінності, зумовлені статевою приналежністю); психологічні, від яких залежать індивідуальні реакції особистості на ті чи інші події; соціокультурні, під впливом яких відбувається процес статевої соціалізації, формується статево-рольова поведінка [97, с. 9];

– статевий розвиток є стрижнем, навколо якого структурується самосвідомість дівчат підліткового віку і який залежить як від соціальних умов розвитку (враховуючи і статеву освіту), так і від індивідуальних особливостей особистості [46, с. 12];

– загальними характеристиками сексуальної активності дівчат у підлітковому віці є такі: надзвичайно велика інтенсивність статевого потягу (період підлітково-юнацької гіперсексуальності). Після 17–18 років спостерігається тенденція поступового згасання сексуальної активності (у порівнянні з підлітковим віком); експериментальний характер сексуальної активності, яка припадає на 12–15 років; розбіжність між необмеженими еротичними уявленнями і фантазіями з обмеженими можливостями їх реалізації; ізольованість сексуальності раннього підліткового віку (12–15 років) від інших складових кохання [39, с. 28–30].

Коментуючи наведені вище висновки, зауважимо, вибух сексуальності у дівчат підліткового віку відбувається при вкрай непідготовленій свідомості. На переконання В. Кагана [39, с. 28], це пов'язано з відсутністю належного виховання статі і просвіти на попередніх етапах розвитку дитини. Дослідник також слушно зауважує на наступному факті: якщо дівчата отримують інформацію про реальні сексуальні відносини лише у підлітковому віці, це

викликає у них крайні форми емоційного реагування, зокрема потрясіння, відчуття огиди тощо.

Зауважимо також на тому, що сексологічні дослідження (Т. Говорун [19], В. Каган [39], І. Кон [46], О. Сечейко [97] та ін.) доводять існування значних розбіжностей у сексуальній поведінці дівчат та хлопців–підлітків. У цьому контексті О. Сечейко наголошує, ці відмінності зумовлені, з одного боку, біолого-фізіологічними та психологічними характеристиками, з іншого боку, вони мають соціальне походження [97, с. 10].

Науковці-сексологи відзначають також різну міру впливу біологічних і соціальних чинників на сексуальну активність дівчат і хлопців. За даними І. Кона [46, с. 14], сексуальна поведінка дівчат більшою мірою залежить від соціальних та батьківських установок. Дівчата, як правило, поводяться більш обережно і схильні дотримуватись існуючих у суспільстві норм. Хлопці, навпаки, часто ігнорують прийняті норми і правила поведінки, а на їх сексуальну активність мають значний вплив біологічні та фізіологічні чинники. Відтак, хлопці насамперед мають потяг до фізичного контакту. Дівчата, навпаки, прагнуть душевного контакту, намагаються встановити емоційно теплі відносини.

Таким чином, аналіз наукових доробок першої групи, які торкаються формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку дозволяє говорити про те, що статеві відмінності сексуальної поведінки, не можна пояснити лише фізіологічними та психологічними особливостями статі. Вчені, які займаються дослідженням сексуальної поведінки, відзначають, що значна індивідуальна варіативність проявів сексуальності зумовлена нейрофізіологічними і психічними властивостями індивіда.

Другу групу актуальних досліджень становлять наукові доробки, у яких розкрито виховання статі дівчат через адаптацію їх до виконання функцій дружини та матері. Учені, зокрема А. Даник [46], С. Девятих [28], Н. Максимовська [57] та ін., зауважують на тому, що в умовах соціокультурної трансформації сім'ї провідним завданням виховання статі

дівчат підліткового віку є здійснення спеціально організованої підготовки до створення сім'ї в освітньому середовищі навчального закладу. У зв'язку з цим, обґрунтовуючи необхідність підготовки до шлюбного життя, зокрема В. Кравець [51, с. 311] звертається до проблеми активізації такого аспекту виховної роботи в школі, як формування у дівчат орієнтації на усвідомлену багатодітність. У своїй роботі, присвяченій розкриттю психофізіологічних та психолого-педагогічних аспектів формування усвідомленого батьківства, дослідник зазначає, що така робота повинна бути комплексною, тобто передбачати такі основні напрями:

- теоретичне розроблення проблем шлюбу і сім'ї, систематичні наукові дослідження психосексуального розвитку особистості, психологічних особливостей статей, інтенсифікацію порівняльно-педагогічного аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду дошлюбного виховання;

- спеціальну підготовку вчителів та практичних психологів у педагогічних закладах освіти;

- психологічну просвіту батьків, організацію спеціальної виховної роботи з підготовки майбутнього сім'янина на всіх етапах виховання і навчання з урахуванням вікових та статевих особливостей дітей, використанням традиційних і нетрадиційних форм статевого та дошлюбного виховання [50, с. 28].

У даному контексті, С. Девятих торкається проблеми обґрунтування форм підготовки дівчат до сімейного життя у процесі виховання статі:

- 1) статева просвіта, орієнтована на передачу біомедичного сексологічного знання;
- 2) власне виховання статі, націлене на розвиток стосунків молодих людей, відкриття їм «особового сенсу» сексуальності [28, с. 115].

У зв'язку з цим зауважимо, що існує ціла низка наукових досліджень (О. Баряєва [6], В. Дудукалов [31], Д. Колесов [45], А. Мудрик [63], І. Петрище [80], О. Сечейко [97], С. Чернишева [109] та ін.), у яких питання наповненості та складових процесу виховання статі дівчат підліткового віку розглядаються

у контексті формування культури сексуальної взаємодії учениць з представниками чоловічої статі.

Аналізуючи наступний блок наукових досліджень, необхідно підкреслити важливість того, що за часів становлення інформаційної культури людства, якій притаманні глобалізаційні процеси, дослідження статі як соціокультурного явища (Н. Бараннікова [4], О. Главацька [18], В. Кравець [51], О. Луценко [55], Г. Приходько [90] та ін.), не тільки не втратили актуальності, але й набули більш сучасного та глибокого рівня.

Так, до третьої групи актуальних досліджень нами віднесено праці, які висвітлюють методичні аспекти діяльності вчителя, шкільного психолога, соціального працівника, батьків в аспекті впливу на статево-рольову свідомість і поведінку дівчат. У якості прикладу, вважаємо за доцільне проаналізувати наступні наукові доробки. Так, наукову основу конструктивної взаємодії сім'ї і навчального закладу при реалізації питань виховання статі дівчат розроблено Н. Баранніковою [4]. Серед провідних завдань такого співробітництва дослідниця називає висування єдиних виховних ліній, принципу узгодженості і комплементарності вимог, засобів і методів з боку батьків і педагогів, зокрема соціального [4, с. 14].

Н. Баранніковою сформульовано напрями роботи щодо виховання статі дівчат, як-от педагогічну освіту педагогів і батьків у сфері моральних основ статево-рольового виховання; створення предметно-розвиваючого середовища освітніх установ; розширення знань і уявлень учениць дітей про статево-рольову поведінку; наголос на позитивні сімейні традиції взаємовідносин статей; обмін інформацією між сім'єю і навчальним закладом щодо особливостей статево-рольового виховання і розвитку дітей підліткового віку [4, с. 16].

Інша дослідниця Л. Розова [94, с. 12], розглядаючи виховання статі підлітків в аспекті статево-рольової соціалізації зауважує на тому, що основна його мета полягає у формуванні в учнів системи моральних установок і норм у сфері взаємовідношення статей. Таким чином, авторка звертає увагу на

важливості розвитку особистісних конструктів у підлітків, які сприятимуть надалі формуванню моральної поведінки, мислення, почуттів, ціннісних орієнтацій у процесі взаємодії з представниками своєї і протилежної статі.

У своїх роботах Л. Розова [94] обґрунтовувала те, що спрямованість виховання статі в аспекті статево-рольової соціалізації має бути орієнтована на підкреслення відмінностей між представниками тієї або іншої статі, як засобу формування фемінного або ж маскулінного типу поведінки.

У контексті аналізу досліджень, які висвітлюють методичні аспекти діяльності педагогів і батьків в аспекті впливу на статево-рольову свідомість і поведінку дівчат інтерес становлять праці американського дослідника С. МакХола [118; 47]. Зокрема, науковець доводить вплив братів і сестер на формування культури статевої поведінки дівчат підліткового віку. Відтак, С. МакХол висуває ідею про те, що в процесі організації соціальним працівником виховання статі брати участь повинні усі члени сім'ї в рівній мірі [119, с. 985].

Одним із сучасних підходів до розуміння виховання статі дівчат підліткового віку та різноманітних соціальних проблем статей у суспільному житті є гендерні дослідження. Через призму соціальної статі нині розглядаються будь-які аспекти життя соціуму. Оскільки гендер є сукупністю рольових моделей у взаємовідносинах між статями, як між соціальними суб'єктами, це поняття окреслює моделі поведінки, які очікуються від індивіда відповідно до створених у суспільстві уявлень щодо жінок і чоловіків [55, с. 477].

Таким чином, аналіз численних досліджень з проблем виховання статі дівчат підліткового віку допоміг, передусім робіт таких учених, як С. Вихор [14], Т. Голованова [20], Т. Дороніна [30], В. Кравець [51], О. Луценко [55], Н. Павлущенко [74], Г. Приходько [90], дозволив дійти таких висновків:

– виховання статі дівчат підліткового віку є системою психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування у них здатності адекватно

усвідомлювати і переживати свої статеві фізіологічні і психологічні особливості [51, с. 17];

– освітні заклади поряд з іншими агентами соціалізації визначають статеві ідентичності дівчат підліткового віку, а також можливості, які у них є, особистого, громадського, професійного вибору. Освітні заклади, викладацький склад зокрема, дають впливові уроки стосунків між статями і культури статевої поведінки [20, с. 56];

– у процесі виховання статі доцільною є побудова відносин між статями на базі егалітарної концепції, згідно з якою чоловік та жінка різні з біологічної точки зору, проте рівні як особистості і тому повинні мати рівні можливості для свого розвитку у провідних сферах життєдіяльності [30, с. 40].

Отже, аналіз стану розроблення проблеми виховання статі дівчат підліткового віку в зарубіжній і вітчизняній психолого-педагогічній літературі дозволяє зробити наступні висновки. Статевий розвиток у підлітковому віці дівчат займає провідне місце у переживаннях і суттєво впливає на їх поведінку. Установлено, що статеве дозрівання характеризується високою індивідуальною варіативністю, яка зумовлена статевими, конституційними та індивідуально-психологічними особливостями. Визначено, що існує цілий ряд специфічних для підліткового віку поведінкових реакцій, які відображають суть кризи у зазначений віковий період. Зокрема, вік від 13 до 15 років є найбільш небезпечним для виникнення девіацій у поведінці дівчат підліткового віку, у тому разі зокрема сексуальної.

Опрацювання низки наукових робіт з проблеми дослідження доводить, що виховання статі дівчат підліткового віку має багатоплановий характер і повинно бути невід’ємною складовою загальновиховного процесу. З’ясовано, що вік від 10 до 12 років є найбільш сенситивним для проведення виховної роботи з проблем виховання статі, сприятливим для планування та здійснення співробітництва провідних суб’єктів виховного впливу, зокрема батьків і педагогічних працівників.

1.2. Специфіка виховної роботи соціального працівника в навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку

Вивчення стану наукового розроблення проблеми виховання статі дівчат підліткового віку в зарубіжній і вітчизняній психолого-педагогічній літературі дозволило констатувати, що даний процес має бути керованим провідними агентами соціалізації. Провідні науковці, зокрема Д. Колесов [45, с. 55] та І. Петрище [80, с. 82] та ін., зауважують на тому, що некерованість і неконтрольованість процесу виховання статі учениць у навчальному закладі як провідному середовищі виховання їхньої статі може призвести до появи «деформації особистості». Дефектним дослідники вважати таке виховання статі, яке спрямовує прояви сексуального розвитку дитини на хибний шлях, або пригнічує їх.

На цій підставі можемо стверджувати про те, що становлення особистості та самосприйняття дівчат підліткового віку як представниць жіночої статі потребує спланованої і скоординованої виховної роботи батьків і педагогічних працівників у загальноосвітньої школи і поза її межами. Зауважимо, що у контексті нашого дослідження під статеvim вихованням дівчат підліткового віку ми розуміємо систему психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування в учениць здатності адекватно усвідомлювати і переживати свої статеві фізіологічні і психологічні особливості. Спираючись на напрацювання І. Ковальчук [43, с. 28], вважаємо, що результатом виховання статі має стати особисте уявлення дівчат підліткового віку про моральні та соціальні норми статевої поведінки у різних сферах життя.

Так, провідну роль у первинному самоусвідомленню дівчат як представниць жіночої статі, набуттю статевої ідентичності відіграє сім'я. Саме під її впливом, стверджує Т. Голованова [20, с. 47], у дівчат підліткового віку закріплюються сформовані протягом попередніх років основні уявлення

про норми поведінки, риси характеру, основні соціальні ролі притаманні жіночій статі.

Поряд із родиною важливе значення для формування адекватної статевої ідентичності, статевого розвитку і виховання дівчат підліткового віку має шкільне середовище, у якому вони проводять значну частину свого часу і у якому їм доводиться діяти відповідно до загальноприйнятих у суспільстві норм і правил поведінки. На переконання Н. Бараннікової [4, с. 11], виховне середовище школи (власне процес навчання, а також спілкування з однолітками та вчителями) стає для дівчат однією з основних моделей взаємовідносин статей у цілому, оскільки за час свого навчання вони осягають основні закони спілкування і взаємодії з однолітками протилежної статі.

Погоджуючись із поглядами таких дослідників, як Т. Веретенко [13], Н. Маркова [58], С. Пащенко [77] та ін., про доцільність проведення виховної роботи соціальним працівником в навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку розглянемо це питання докладніше. Задля розуміння меж і наповнення такої роботи, спершу зазначимо, що соціально-педагогічну роботу розглядаємо як науково обґрунтоване регулювання соціального виховання з метою набуття і розвитку соціальності суб'єктів виховного впливу [92, с. 14]. Інтерпретуючи мету соціально-педагогічної роботи в загальноосвітній школі, визначену провідною вітчизняною ученою А. Рижановою [92, с. 14], відповідно до предмету нашого дослідження, зауважимо, що вона полягає в наступному:

- розвиткові соціальності (соціальних цінностей, соціальних якостей, просоціальної поведінки) дівчат підліткового віку як представниць жіночої статі через збагачення середовища соціального розвитку особистості;

- організацію змістовного дозвілля дівчат підліткового віку;

- профілактику, корекцію, реабілітацію поведінки дівчат підліткового віку, яка супроводжується девіаціями формування і розвитку рис характеру, моделей загальноприйнятої представницями жіночої статі поведінки;

- підвищення рівня професійної, соціальної компетентності педагогічних працівників і батьків у процесі співробітництва щодо виховання статі дівчат підліткового віку;

- координацію роботи різноманітних соціальних інституцій у вирішенні проблем виховання статі дівчат підліткового віку тощо.

Базуючись на такому визначенні мети, виокремлюємо основні напрями виховної роботи соціального працівника в загальноосвітньому навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку на рівнях, виокремлених С. Харченком [108, с. 163]:

- 1) організації соціально-виховної роботи з дівчатами підліткового віку;
- 2) організації соціально-педагогічного середовища школи.

Так, на рівні організації соціально-виховної роботи з дівчатами підліткового віку (10–14 років, відповідно 5–8 класи), на переконання Н. Бараннікової [4, с. 18], соціальному педагогу варто урахувувати те, що це період бурхливого фізичного і психічного розвитку, пошуку позиції серед ровесниць своєї статі, пізнання тих компонентів свого «Я», які пов'язані з усвідомленням своєї подібності з дорослими жінками та відмінностей від них. З огляду на сказане, специфіка виховної роботи соціального працівника у напрямі виховання статі дівчат підліткового віку, як загалом із підлітками-учнями, полягає у тому, що вона має реалізуватися за такими напрямками, як:

- організація роботи з обдарованими дівчатами підліткового віку (в котрих є специфічне поєднання здібностей високого рівня, а також інтересів, потреб, яке дозволяє виконувати певну діяльність, котра відповідає традиційним уявленням про жіночі моделі поведінки [108, с. 163]);

- профілактика девіантної поведінки (яка не відповідає суспільним нормам жіночності та завдає шкоди особисто дівчатам підліткового віку, оточуючим, суспільству взагалі: антисоціальної, асоціальної, саморуйнівної, адиктивної [99, с. 53–56]);

- сприяння статево-рольовій соціалізації (психосексуальний розвиток дівчат підліткового віку в міру входження в соціальні відносини відповідно до

особливостей вікових етапів дорослішання). У даному контексті зауважимо на думці І. Ковальчук про те, що належну увагу варто приділяти не лише профілактиці статевих захворювань, а й підготовці дівчат підліткового віку до сімейного життя та виховання дітей тощо [43, с. 123].

На наступному рівні, а саме організації соціально-педагогічного середовища школи, визначимо специфіку виховної роботи соціального працівника зі виховання статі дівчат підліткового віку залежно від розуміння нами цього поняття. Так, ми поділяємо думку Н. Максимовської про те, що соціально-педагогічне середовище – це складова виховного простору, в якому формується соціальність особистості завдяки цілеспрямованій, науково-обґрунтованій і системній соціально-педагогічній діяльності з метою ефективного соціального становлення людини, активного перетворення її на суб'єкта соціального розвитку самої себе й соціуму [57, с. 14].

Спираючись на подане Н. Максимовською визначення соціально-педагогічного середовища, схарактеризуємо специфіку виховної роботи соціального працівника у школі із дівчатами підліткового віку у напрямі їх виховання статі. При цьому увагу зосередимо на обґрунтованих, зокрема І. Зверевою [99, с. 37], С. Пашенком [77, с. 14], С. Харченком [108, с. 63] та ін., загальних напрямках розвитку соціально-педагогічного середовища в загальноосвітньому навчальному закладі:

1) оптимізація учнівського самоврядування, як форми самоорганізації колективу учнів різної статі, яка має сприяти становленню навчального закладу як демократичної інституції, що управляється власне учнями, зокрема й дівчатами підліткового віку відповідно до рівня розвитку їх соціальних компетенцій та індивідуальних вікових можливостей;

2) розвиток шкільних традицій (відтворення історичних подій, сімейних і шкільних свят, традицій із активної участі учениць підліткового віку, дотримання норм одягу, притаманних жіночій статі тощо);

3) участь дівчат підліткового віку у волонтерській діяльності, а саме залучення їх до соціальної, суспільно-корисної, систематичної та

вмотивованої неприбуткової активності, що проводиться через виконання робіт, надання послуг громадянам, організаціям і суспільству загалом з метою профілактики та корекції девіацій у статевому розвитку особистості;

4) організація змістовного позашкільного дозвілля учениць підліткового віку із залученням батьків, вчителів й соціальних педагогів (залучення до активної творчої (зокрема суспільної) і спортивної діяльності; прищеплення навичок самоосвіти і саморегуляції; проведення аматорських занять, ігор з елементами конструктивного спілкування і формування умінь самоконтролю при взаємодії з хлопцями підліткового віку);

5) здійснення соціально-педагогічного супроводу сім'ї, яка відчуває певні утруднення у процесі виховання дівчат підліткового віку (соціально-педагогічна підтримка батьків і підлітків через надання різноманітних послуг, зокрема психологічного, консультаційного, юридичного та ін. характеру);

б) налагодження взаємодії соціального працівника з різноманітними закладами, які сприяють розвитку соціальності дівчат підліткового віку, зокрема статевої культури (різноманітні заклади позашкільної освіти, соціальні служби, громадські організації, культурно-дозвіллеві заклади, місцеві засоби масової інформації, медичні організації тощо).

Вивчення робіт І. Зверєвої [99], Г. Лактінової [54], А. Рижанової [92] та ін., дозволяє стверджувати про те, що на етапі планування та організації виховної роботи, зокрема у напрямі виховання статі дівчат підліткового віку, соціальний працівник загальноосвітньої школи, реалізовує низку загальних соціально-педагогічних функцій, а саме:

- діагностичну – вивчення та оцінювання особливостей діяльності мікроколективу (класу чи певної статево-вікової групи), шкільного колективу загалом, неформальних молодіжних об'єднань, членами яких є дівчата підліткового віку; спрямованості впливу мікросередовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил у мікрорайоні та джерел негативного впливу на учениць підліткового віку;

- прогностичну – прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних чинників соціальної ситуації, що впливає на статевий розвиток особистості чи групи дівчат підліткового віку; прогнозування і програмування процесів соціального розвитку конкретного мікро-соціуму, діяльності тих інститутів, які беруть участь у формуванні та становленні особистості дівчат у якості представниць жіночої статі;

- консультативну – надання порад, рекомендацій ученицям, батькам, вчителям та іншим особам, які причасні до процесу виховання статі дівчат підліткового віку;

- захисну – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дівчат підліткового віку, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо);

- організаторську – забезпечення змістовного дозвілля дівчат підліткового віку у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до процесу виховання статі учениць у навчальному закладі;

- попереджувально-профілактичну та соціально-терапевтичну – передбачення і приведення до дії механізмів запобігання й подолання негативних впливів на процес становлення статевої ідентичності дівчат підліткового віку; організація соціотерапевтичної допомоги, допомога дівчатам підліткового віку у період набуття ними норм спілкування, поведінки з однолітками чоловічої статі.

На основі цих функцій, зауважують О. Василенко [12, с. 80], С. Румянцева [95, с. 113] та ін., можна виокремити такі основні напрями професійної діяльності соціального працівника в загальноосвітніх закладах як провідному середовищі виховання статі дівчат підліткового віку:

1) вивчення соціально-психологічних особливостей дівчат підліткового віку та соціально-педагогічного впливу мікросередовища на учениць шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів; організація соціально-педагогічної взаємодії з дівчатами,

які потребують допомоги, що забезпечується підтримкою учениць із проблемних сімей, спонуканням особистості до самоорганізації та самостійності, сприянням дівчат у вирішенні їх проблем; співпраця з сім'єю, школою та громадою;

2) соціально-психологічна допомога та підтримка дівчат підліткового віку у кризових ситуаціях здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки тощо;

3) корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво у творчому розвитку дівчат підліткового віку можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприятимуть оволодінню ученицями новим досвідом, допомозі у розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованець про своє «Я», підтримці ініціатив окремої учениці чи групи, створенні умов для творчості.

У контексті дослідження проблеми виховання статі дівчат підліткового віку, інтерес становлять виокремленні Т. Веретенко [13, с. 88] завдання діяльності соціального працівника як учасника виховного процесу загальноосвітнього навчального закладу. Уважаємо, що визначення відповідних завдань є доцільним з огляду на те, що стають очевидними проблемні ситуації з чітко визначеною метою, яку необхідно досягти у процесі виховання статі дівчат підліткового віку. Так, відповідно до концепції реформування загальноосвітньої школи Т. Веретенко виділяє такі завдання:

- допомога у налагодженні шкільної дисципліни (консультування педагогів щодо використання ефективних методів стимулювання відповідної поведінки учнів підліткового віку; групова психокорекційна робота з формування навичок саморегуляції; психологічна просвіта з питань індивідуального підходу до підлітків);

- запобігання конфліктам в колективах учнів підліткового віку (соціометричні дослідження в класах, визначення структури взаємовідносин,

розподіл ролей; консультування класних керівників (кураторів) за результатами дослідження; спеціальні заняття з учнями різної статі для розвитку навичок конструктивного розв'язання конфліктів);

- виявлення учнів «групи ризику», психодіагностичні обстеження з метою виявлення підлітків, які мають труднощі в навчанні, поведінці, взаємовідносинами з учнями протилежної статі, емоційні розлади; індивідуальна психодіагностика з визначення причин труднощів, які виникли; координація дій учителів, батьків, психологів; індивідуальна психокорекційна робота; своєчасне направлення учнів підліткового віку до психіатра, психотерапевта, на психолого-медико-педагогічну консультацію тощо);

- допомога класними керівникам у створенні стабільної ситуації розвитку підлітків (формування соціально значущих почуттів і навичок конструктивної взаємодії, доброзичливого ставлення до представників протилежної статі; застосування індивідуального підходу до утруднень, які виникають у підлітків у процесі спілкування з представниками протилежної статі; організація підліткового колективу поза межами навчального закладу; сприяння фізичному, розумовому, духовному розвитку учнів підліткового віку);

- робота з підлітками «групи ризику» із числа представників жіночої та чоловічої статей (психологічна діагностика важковиховуваності та акцентуацій характеру; розробка програми педагогічної і психологічної корекції неадекватної поведінки підлітків у ставленні до представників протилежної статі; індивідуальна психокорекція емоційно-вольової сфери, допомога у розв'язанні психотравмуючих ситуацій, які виникають у процесі спілкування та взаємодії з представниками протилежної статі; розробка конструктивних поведінкових стратегій щодо подолання труднощів у взаєминах із представниками протилежної статі);

- орієнтація учнів підліткового віку на здоровий спосіб життя (профілактика статевих девіацій, роз'яснення проблем, пов'язаних із раннім початком статевого життя, надання адекватної підлітковому віку інформації

щодо хвороб, які передаються статевим шляхом, віч-інфекцій, СНІДу; профілактика тютюнозалежності, алкоголізму; застосування психокорекційних програм; проведення тренінгів з розвитку навичок щодо прийняття відповідних рішень щодо дотримання здорового способу життя, а також розвитку навичок захисту від тиску з боку однолітків);

- попередження суїцидальної поведінки серед учнів підліткового віку (проведення соціометричних досліджень в учнівських колективах; здійснення попередньої діагностики факторів ризику; надання першої соціально-психологічної допомоги при загрозі суїциду; організація корекційно-відновлювальної роботи; формування позитивного психологічного клімату в учнівському різностатевому колективі; здійснення соціально-психологічного консультування педагогів, класних керівників (кураторів), батьків тощо з проблеми первинної профілактики суїцидальності серед учнів підліткового віку) [13, с. 87–88].

Аналіз обґрунтованих вітчизняним ученим С. Пащенком [77, с. 10–12] актуальних для науковців і соціальних педагогів-практиків напрямів виховної роботи уможливив виокремити ті, які стосуються предмету нашого дослідження, зокрема:

1) обов'язкове вивчення найближчого соціального середовища, в якому організовується діяльність з виховання статі дівчат підліткового віку (особливість освітянської структури навчального закладу, шкільних формальних і неформальних об'єднань, які причетні до виховання статі учениць підліткового віку, виявлення статево-вікової структури родини, у якій виховуються дівчата);

2) вивчення соціального портрету учасників освітньо-виховної діяльності різної статі: складання їх психологічного портрету, виявлення нахилів, інтересів, здібностей з огляду на статеву приналежність;

3) здійснення професійної соціально-педагогічної діяльності з учасниками освітньо-виховного процесу на основі їх добровільної участі та

бажань щодо використання конкретних організаційних виховних форм і статевого складу;

4) залучення того мікросоціуму, в якому відбувається процес формування і розвитку дівчат підліткового віку;

б) володіння методами організації, управління і корекції поведінки підлітків різної статі [58, с. 10].

Погоджуючись із С. Пащенко [77, с. 10–12] зауважимо на тому, що виконання вказаних завдань вимагає сформованості у соціальних педагогів знань основних закономірностей та механізмів розвитку особистості учнів підліткового віку; нормативних актів і концептуальних засад, які регулюють виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах; принципів виховання, змісту форм та методів виховної роботи з учнями різної статі в загальноосвітній школі; розуміння специфіки потреб, мотивів, інтересів учнів підліткового віку як жіночої, так і чоловічої статей.

Уважаємо за доцільне розглянути також основні виховні вміння і навички, якими має володіти соціальний працівник у процесі планування та здійснення виховання статі дівчат підліткового віку у межах загальноосвітньої школи. Зокрема, серед таких науковці (Н. Маркова [58], С. Пащенко [77], О. Петрикей [79] та ін.) виокремлюють наступні:

- здійснення поточного і перспективного планування різних видів професійної діяльності;

- обґрунтований вибір і творче застосування засобів та організаційних форм роботи із учнями, зокрема підліткового віку, і здійснення їх проектування й моніторингу;

- готовність брати на себе відповідальність в конкретних проблемних чи-то спірних ситуаціях;

- виявляти умови, які призупиняють розвиток особистості учнів, надавати допомогу, використовуючи методи діагностики й корекції;

- сприяння розвитку творчих здібностей, ціннісних орієнтацій дітей різної статі згідно із їх уродженими здібностями та набутими уподобаннями, формування їх психолого-педагогічної культури;

- здійснення організаторської та управлінської діяльності;

- проведення дослідження окремих аспектів життєдіяльності дітей і молоді, зокрема дівчат підліткового віку;

- вивчення рівні вихованості школярів у взаємовідносинах із представниками протилежної статі;

- аналіз результатів здійсненої виховної діяльності;

- залучення до участі у виховній роботі батьків, відомих й авторитетних для учнів підліткового віку осіб;

- використання здобутків психолого-педагогічної науки та самостійний добір методів оптимізації власної роботи [79, с. 172].

Також зауважимо, специфіка виховної роботи соціального працівника в навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку полягає у тому, що вона повинна плануватися за принципами системності, враховувати інтереси, запити педагогів, учнів та батьків [31, с. 12].

У межах нашого дослідження практичну цінність становлять напрацювання Ю. Гапон [17], які стосуються проблеми володіння і дотримання соціальним працівником методикою планування виховної роботи зі виховання статі учнів, зокрема й дівчат підліткового віку. Так, на переконання дослідниці соціальний працівник загальноосвітньої школи повинен:

- 1) ознайомитися з державними документами, що визначають завдання освіти на сучасному етапі та річним планом роботи закладу;

- 2) вивчити методичну і педагогічну літературу, що висвітлює питання планування різних розділів виховної роботи, перспективний педагогічний досвід з питань раціонального планування діяльності зі виховання статі учнів, пропозиції активу класу, окремих вихованців, учителів, батьків;

3) дати аналіз виховної роботи за минулий рік, що включає оцінку рівня вихованості кожної дитини і рівня розвитку дитячого колективу, уміння взаємодіяти і конструктивно спілкуватися з представниками протилежної статі;

4) визначити основні завдання виховання на поточний період, види діяльності і форми роботи з вихованцями відповідно до їх віку і статі; співвіднести заплановане з діяльністю вчителів-предметників, практичного психолога, педагога-організатора, з учнівським самоврядуванням, батьками, тощо; розробити авторську програму виховної роботи, враховуючи результати психолого-педагогічної діагностики вихованців та їхні інтереси [17, с. 32–34].

Визначаючи специфіку виховної роботи соціального працівника у навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку, на наш погляд, увагу варто також зосередити на тому, що певною мірою успішність та ефективність такої активності визначають особові якості фахівця. У цьому контексті С. Румянцева [95, с. 112] зауважує, якщо особові якості соціального працівника не розвинені, або розвинені в недостатній мірі, то виникають ситуації, які призводять до недостатньо ефективного вирішення проблем виховання або неможливості їх подолання.

Уважаємо, у процесі виховання статі дівчат підліткового віку соціальному педагогу варто продукувати такі особистісні якості, як емпатія. Це почуття надає можливість фахівцю проникати в переживання і почуття учениць, певним чином ототожнюватися з ними, пізнавати причини страждань або протиріч їхньому в житті.

Необхідною якістю особистості соціального працівника є щирість, демонстрація якої дозволяє дівчатам відчувати зацікавленість з боку фахівця та бажання останнього вирішити проблеми. Одним із важливих чинників результативної соціально-педагогічної діяльності є ініціативність. Соціальний працівник має справу з процесом змін в житті дівчат на фізичному, психологічному й соціальному рівнях, тому неможливо постійно наслідувати рекомендаціям та інструкціям. Відтак, фахівцю доцільно

демонструвати уміння поєднувати знання з оригінальними підходами вирішення можливих проблем соціалізації або інтеграції дівчат до соціуму у якості представниць жіночої статі [95, с. 112].

Уважність і спостережливість, також потрібні соціальному педагогові в його практичній виховній роботі зі виховання статі дівчат підліткового віку. Як стверджує С. Румянцева [95, с. 113], саме ці якості дозволяють діагностувати щонайменші зміни в поведінці, настрої, самопочутті учениць, у характері їх взаємин із учнями чоловічої статі. Відтак, володіння такими якостями, як уважність і спостережливість можуть значною мірою позитивно вплинути на подальшу виховну роботу соціального працівника, а також дозволить своєчасно скоректувати обраний план дій.

Важлива якість соціального працівника у справі виховання статі дівчат підліткового віку – це комунікабельність. Адже, на переконання Т. Веретенко [13, с. 100], від його комунікативних здібностей залежить в цілому успіх усієї виховної роботи: саме спілкуючись з ученицями, соціальний працівник має можливість дізнатися про їх можливі явні та приховані проблеми, очікування і бажання; у процесі спілкування можливим також стає вироблення плану спільних дій, вчасне корегування шляхів вирішення існуючих проблеми або профілактики певних утруднень процесу соціалізації дівчат, спрогнозувати очікувані результати виховної роботи тощо.

Отже, на підставі вищесказаного можемо сформулювати наступні висновки. На відміну від звичайного педагога у навчальному закладі, в роботі соціального працівника першорядну роль відіграє не навчальна, а, передусім, виховна функція, функція соціальної допомоги і захисту. Специфіка виховної роботи соціального працівника в навчальному закладі як середовищі виховання статі дівчат підліткового віку полягає у використанні досить різноманітних форм і методів роботи з учнями обох статей, їх батьками, педагогічним колективом, громадськістю.

З'ясовано, що соціальний працівник здійснює інтенсивну індивідуальну та групову роботу з сім'ями учнів, зокрема у питаннях, пов'язаних із їх

статевим розвитком і вихованням. Констатовано, що налагодження співробітництва соціального працівника з сім'єю дозволить оптимізувати здійснення превенції та профілактики труднощів, які можуть виникати у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

1.3. Нормативно-правові та концептуальні засади співробітництва соціального працівника з сім'єю

Стратегічні цілі розвитку освіти XXI ст., які відображено у низці вітчизняних нормативно-правових документах, передбачають розвиток партнерства сім'ї і школи задля активізації процесу навчання та виховання підростаючого покоління. На наш погляд, потреба такого партнерства є першочерговою і у питаннях, пов'язаних зі статевим вихованням, зокрема дівчат підліткового віку. Однак, за умов сьогодення, як стверджують теоретики і практики педагогічної галузі (В. Кравець [51], Н. Куліченко [53], Н. Мойсенюк [60] та ін.), у справі розвитку співпраці ведучих освітньо-виховних інститутів утвердились дві протилежні тенденції: з одного боку, значно зріс рівень взаємних вимог – батьків до школи, вчителів до батьків, посилюється контроль батьків за навчально-виховним процесом у школі. З іншого боку, досить помітним є певне відчуження батьків і педагогів, що частково пов'язане з формалізацією взаємодії школи та сім'ї, а також з утвердженням позиції батьків як замовників освітніх послуг.

У зв'язку зі сказаним, актуалізується проблема розроблення концептуальних засад співробітництва соціального працівника з батьками у питаннях пов'язаних із статевим вихованням учнів підліткового віку згідно із нормами чинного вітчизняного законодавства. Розкриття означеного питання потребує, на наш погляд, аналізу нормативної бази, що стосується взаємодії школи та сім'ї, соціального партнерства загалом, партнерства соціальних інститутів, зокрема медичних та ін.

Розглянемо детальніше нормативно-правову базу української держави, яка висвітлює зміст і концептуальні засади взаємодії школи та сім'ї, звертаючи при цьому увагу на такому аспекті виховання підростаючого покоління, як статевому. Загалом особливості взаємодії школи із сім'ями учнів регламентуються у низці державних документів. Так, у Законі України «Про освіту» (1996 р.) визначено основні права і обов'язки батьків щодо виховання дітей, зокрема, зауважено на тому, що на батьків покладено однакову відповідальність за виховання і розвиток дитини. Відповідно до статті 50 цього батьки є рівноправними учасниками цього процесу, оскільки без їхньої допомоги педагогічному колективу важко домогтися значних успіхів у навчанні та вихованні дітей різного віку [35].

Зокрема, у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України (1993 р.), наголошено на тому, в основу національного виховання мають бути покладені принципи єдності сім'ї і школи, наступності та єдності поколінь. Реалізація цього принципу робить процес виховання цілісним та безперервним, забезпечує єдність і наступність виховного впливу на учнів у школі, сім'ї, сприяє органічному поєднанню й взаємозбагаченню суспільного та сімейного виховання, помітно звужує сферу стихійного, некерованого впливу на дітей [84].

Відтак, згідно із положеннями Державної національної програми у контексті взаємодії школи та сім'ї перспективним є продовження та поглиблення у межах навчального закладу родинно-сімейного виховання, налагодження тісного контакту вчителів з батьками, взаємозв'язку між школою і родиною загалом, що є основою чи-то передумовою підвищення активності навчання та виховання.

Принцип єдності сім'ї та школи, декларований у Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», знайшов своє відображення і в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.) [105], а також Національній стратегії розвитку освіти в

Україні на період до 2021 року (2013) [106] згідно з якими державна політика в галузі освіти спрямовується на активізацію участі батьків у діяльності навчальних закладів.

У Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, затвердженої рішенням колегії МОН України (1996 р.), серед специфічних виховних задач загальноосвітнього навчального закладу виокремлено виховання статі, підготовку учнів до сімейного життя, формування культури сімейних і статевих відносин. Загалом поняття виховання статі трактується наступним чином: «розвиток моральної чистоти, поваги до жінки, почуття дружби і кохання, підготовка до подружнього життя, прищеплення навичок виховання дітей у сім'ї» [48].

При цьому у Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти зауважено, що одним із шляхів реалізації положень документу є залучення до виховної роботи загальноосвітньої школи батьків учнів. Провідним принципом організації даного виховного процесу у межах школі визначено гармонізацію родинного і суспільного виховання, що, згідно із текстом Концепції, передбачає організацію педагогічного всеобучу батьків, об'єднання і координацію виховних зусиль усіх суспільних інститутів. Наголошено на тому, що у своїй виховній діяльності система освіти має опиратися на традиції та досвід виховання сім'ї конкретного учня, підвищувати її психолого-педагогічну культуру, активно впливати на взаємини між її членами [48].

Концептуальні положення налагодження взаємодії школи та сім'ї розкрито також у в Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) [33]. У Законі, зокрема, зауважено на тому, що з огляду на нові вимоги до якості виховання молоді відповідно до потреб соціально-економічного розвитку країни взаємодію школи та сім'ї вважають одним з основних чинників удосконалення системи вітчизняної педагогічної освіти щодо виховання учнів, який спрямовано на відродження й зміцнення національних цінностей та впровадження історичних надбань українського народу.

Організаційно-методичні аспекти налагодження взаємодії школи та сім'ї відображено у Програмі підтримки сім'ї на період до 2010 року (2007 р.) [87]. У документі наголошено на тому, що рівень культури батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї визначає якість психічного, емоційного та морального розвитку дитини, підготовки її до різнорівневих контактів поза сімейним мікросередовищем, що власне й детермінує устанавлення єдності зусиль сім'ї із провідними виховними інститутами, зокрема навчальними закладами.

У контексті окресленого нами питання увагу привертає Наказ МОН України «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (2000 р.), у якому головними завданнями школи у роботі з батьками визнано наступні:

- 1) пропаганда педагогічних знань з метою підвищення педагогічної грамотності батьків;
- 2) організація заходів, спрямованих на оволодіння батьками системою умінь, необхідних для організації діяльності учнів вдома;
- 3) гуманізація змісту та форм роботи з родиною і взаємовідносин «педагоги – батьки» [68].

Аналіз чинної нормативно-правової бази щодо налагодження взаємодії школи і сім'ї дозволяє стверджувати про те, що даний процес в реаліях сьогодення передбачає підтримку та стимулювання участі батьків в управлінні загальноосвітніми закладами; активізацію практико-орієнтованих та соціально-педагогічних ініціатив, націлених на зміцнення та оздоровлення сім'ї; створення умов подолання дефіциту батьківської участі в житті кожної учня тощо.

У контексті аналізу законодавчої бази, що висвітлює взаємодію школи і сім'ї доцільним видається розкриття положень тих державних документів, які стосуються поняття «соціального партнерства», його планування та організації, а також перспектив використання напрацьованого теоретико-практичного досвіду при налагодженні контактів соціального працівника з батьками у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Спираючись на роботи Н. Бараннікової [4], І. Ковальчук [43], В. Кравця [51], Н. Куліченко [53] та ін., зауважимо, що у межах розроблення проблеми співробітництва соціального працівника з батьками щодо виховання статі дівчат підліткового віку питання соціального партнерства актуалізується з наступних причин:

- існує потреба формування основ нової поведінки провідних агентів виховання дітей та молоді на всіх рівнях від шкільного до сімейного: соціальний діалог, консультації, переговори, запобігання конфліктам;

- нагальним є цілеспрямована зміна неузгодженості виховних, моральних вимог школи та родини до статевого розвитку і статевої соціалізації учнів різного віку й статі на ідеологію соціально-педагогічного партнерства суб'єктів виховного впливу.

Загалом під соціальним партнерством в освітній сфері розуміють механізм досягнення нової якості освіти, особливу взаємодію освітніх установ з суб'єктами та соціальними інститутами, державними установами, суспільними органами, яка спрямована на узгодження, реалізацію інтересів усіх учасників цього процесу та досягнення освітньої мети [118, с. 176].

Зауважимо, що фундаментом поняття «соціальне партнерство» виступає соціальна взаємодія. Вивчення наукової літератури (В. Кремень [52, с. 19], А. Молчанова [61, с. 10], Н. Ничкало [72, с. 15] та ін.) дозволяє визначити, соціальна взаємодія – це спосіб соціального буття, що базується на ідеологічному відношенні соціальних суб'єктів і забезпечує єдність і гармонізацію соціальних структур, маючи кінцевою метою вироблення стратегії єдиних дій окремих особистостей, соціальних груп і спільнот.

Однією з розповсюджених форм соціального партнерства в освітній системі, згідно із даними А. Молчанової [61, с. 14], є функціонування рад різних рівнів як представницьких органів, до складу яких входять представники зацікавлених або запрошених сторін. Звертаючись до предмету нашого дослідження, можемо припустити, що в загальноосвітній школі доцільним є функціонування батьківських рад, які б включали представників

різних навчальних потоків (груп, класів, курсів, відділень тощо) та збиралися б для обговорення проблем, дотичних до проблематики статі, вироблення спільних рішень щодо оптимізації процесу виховання статі дівчат підліткового віку тощо.

Отже, законодавчі основи розвитку соціального партнерства в системі освіти містяться у Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) [33]. Мова йде про активне сприяння держави та навчальних установ у здійсненні соціального партнерства усіх учасників навчально-виховного процесу у сфері середньої освіти.

Механізм і межі взаємодії суб'єктів організації соціальної роботи із сім'ями, у тому разі й соціального працівника, закріплено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (2013 р.) [88].

У Державному стандарті соціальної послуги профілактики (2015 р.) [64], затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України, визначено рекомендований склад мультидисциплінарної команди, члени якої виступають соціальними партнерами при розв'язанні низки освітніх проблем, зокрема й пов'язаних зі статевим вихованням учнів підліткового віку. До складу такої команди входять не менше трьох осіб з числа таких працівників: соціальний працівник, соціальний робітник, фахівець із соціальної роботи, медичний працівник, юрисконсульт, психолог, лікар (гінеколог, дерматолог, венеролог, нарколог, інфекціоніст, реабілітолог тощо), фельдшер, сестра медична та інші, які працюють у штаті суб'єкта або залучаються з інших установ, організацій, закладів.

Серед механізмів реалізації Концепції державної сімейної політики (1999 р.) [83] також визначено підготовку та перепідготовку спеціалістів, зокрема соціальних працівників, психологів, соціологів, демографів, юристів та інших. Наголошено на доцільності установа на постійній основі партнерства спеціалістів із сім'єю задля формування у населення культури

планування сім'ї, народження бажаної кількості дітей з урахуванням сучасного розвитку медицини, налагодження ефективної системи підготовки молоді до сімейного життя, пропагування авторитету шлюбу тощо.

Зауважимо, що важливим елементом системи соціального партнерства, що забезпечує її дієвість і мобільність, є механізм партнерських відносин, який характеризується постійним переговорним процесом, нормативно-правовим, організаційним забезпеченням, участю представників у розробці договорів і угод [116, с. 176]. Так, трактуючи положення Закону України «Про колективні договори і угоди» (1993 р.) [34], співробітництво соціального працівника з батьками щодо виховання статі дівчат підліткового віку може бути забезпечене наступними елементами механізму соціального партнерства:

- постійний переговорний процес між суб'єктами виховного впливу, тобто батьків, соціального працівника та адміністрації школи;

- постійно діючі органи (батьківські ради) з оптимізації процесу статевого розвитку і виховання дівчат підліткового віку;

- установлення й дотримання процедур узгодження інтересів і позицій усіх учасників виховного процесу.

Вивчення нормативно-правової бази з проблеми дослідження уможлиблює виокремити ті державні документи, які власне розкривають сутність і організаційно-методичні засади співробітництва соціального працівника із батьками. Так, у своїй взаємодії з сім'єю соціальний працівник школи керується рядом законів України («Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1993 р.) [32], «Про соціальні послуги» (2003 р.) [37], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) [38], «Про охорону дитинства» (2001 р.) [36]), постанов Кабінету Міністрів України («Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (2013 р.) [88]) та інших нормативно-правових актів.

Так, Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначено організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'єю,

розкрито зміст та порядок здійснення соціального обслуговування сімей, соціальної профілактики різних видів сімейного неблагополуччя, соціальної реабілітації та соціального інспектування [38].

Згідно з Законом України «Про соціальні послуги» соціальним працівником школи сім'ї можуть надаватись такі соціально-педагогічні послуги:

- виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів та індивідуальних потреб членів сім'ї,

- організація індивідуального навчального та виховного процесу, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та культурно-мистецької діяльності родини тощо [37].

Варто наголосити на тому, що співпраця соціального працівника і сім'ї передбачена його кваліфікаційною характеристикою, яка відображена у Посадовій інструкції соціального працівника загальноосвітнього навчального закладу [82]. Відповідно до положень документу:

- соціальний працівник школи сприяє налагодженню взаємодії навчального закладу та сім'ї з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку;

- соціальний працівник школи виконує ряд функцій: діагностичну (досліджує спрямованість впливу особливостей сім'ї та сімейного виховання на дітей і підлітків), прогностичну (прогнозує на основі спостережень та досліджень дію негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня), консультативну (дає рекомендації (поради) учням, батькам, які знаходяться у складних життєвих обставинах), захисну (забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків), профілактичну (сприяє попередженню негативних явищ), соціально-перетворювальну (надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді), організаційну (координує діяльність й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання, формує

демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих) [82].

Окрім цього, Посадовою інструкцією соціального працівника загальноосвітнього навчального закладу передбачені такі його професійні обов'язки: здійснення посередництва між освітньою установою і сім'єю, організація їх взаємодії та об'єднання зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей, підлітків як особистостей, їх благополуччя в мікросоціумі; проведення соціально необхідної роботи щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих в сімейно-сусідських спільнотах; сприяння подоланню особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів [82].

Дотримуючись окреслених кваліфікаційних характеристик соціального працівника загальноосвітнього навчального закладу, звернімося до законодавчої бази, що регламентує його діяльність щодо виховання статі дівчат підліткового віку, а також уможлиблює організацію співпраці із сім'єю у даному напрямі.

Так, згідно із положеннями Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки України (2004 р) провідним завданням роботи суб'єктів спільної діяльності (соціального працівника, батьківської громади, медичних установ, соціальних служб для дітей та молоді, дитячих і молодіжних громадських організацій у тому числі) з учнями загальноосвітньої школи, зокрема й дівчатами підліткового віку, є формування у них культури здоров'я як інтегративної якості особистості і показник вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення та зміцнення здоров'я, і характеризується високим рівнем культури поведінки щодо власного здоров'я та здоров'я оточення [69].

Наголосимо, що указане завдання відповідно до Концепції реалізується за рахунок формування конкретних умінь і набуття учнями низки знань, зокрема із жіночої та чоловічої фізіології, статевого розвитку і репродуктивних

можливостей людини, профілактики хвороб, що передаються статевим шляхом, СНІДу [69].

Відтак, тенденція зменшення віку початку статевого життя і збільшення чисельності учнівської молоді проблематизується у Наказі МОН України від «Про основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2001 р.) [67]. Зокрема, у документі зазначено на нагальності профілактичної роботи, організованої передусім соціальним працівником, практичним психологом, адміністрацією навчального закладу у тісній співпраці із батьками і громадськими організаціями. Серед пріоритетних напрямів профілактичної роботи виокремлено формування навичок безпечних статевих стосунків, відповідальної статевої поведінки і статевих контактів, розвитку статевої культури учнів як основи сім'ї та усвідомлюваного батьківства.

У цьому зв'язку, зауважимо, що одними із напрямів роботи соціального працівника у процесі виховання статі дівчат підліткового віку є налагодження посередництва навчального закладу, сім'ї із медичними установами. Так, згідно із положеннями Наказу МОЗ України «Про організацію стаціонарної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні» (2003 р.) [71] медичні заклади (заклади амбулаторного типу – жіночі консультації, поліклініки, клініки дружньої до молоді, гінекологічні стаціонари тощо) можуть бути залучено до процесу виховання статі задля:

- гігієнічного виховання дівчат підліткового віку щодо дотримання правил особистої гігієни, режиму праці, відпочинку, харчування;
 - надання акушерсько-гінекологічної допомоги;
 - упровадження в практику сучасних методів діагностики та лікування вагітних, гінекологічних хворих і осіб групи ризику;
 - проведення роботи з питань контрацепції та профілактики абортів;
- Профілактика та лікування безпліддя;
- надання соціально-правової допомоги та ін.

У своїй діяльності соціальний працівник загальноосвітньої школи керується також положеннями Наказу Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» (2002 р.) [70]. Так, у напрямі оптимізації виховання статі підростаючого покоління органам виконавчої влади у тісній співпраці із фахівцями соціальної сфери рекомендовано:

- Державному комітету України у справах сім'ї та молоді за участі вчителів і батьків сприяти позакласному вихованню та навчання учнівської молоді, активізації розвитку культурно-просвітницької роботи, фізичної культури і спорту в молодіжному середовищі, підтримці учнівського самоврядування, посиленню його ролі у збереженні моральності, утвердженні здорового способу життя молодого покоління;

- Державному комітету України у справах сім'ї та молоді за участі вчителів і батьків сприяти зміцненню морального авторитету та статусу жінки, матері, сім'ї як суттєвих факторів стабільності та злагоди в суспільстві та ін.

Зауважимо також на тому, що пріоритетні напрями профілактичної роботи фахівця у процесі виховання статі учнів загальноосвітньої школи визначено також Державним стандартом соціальної послуги профілактики (2015 р.) [64]. Серед іншого у документі виокремлено такі напрями первинної профілактичної роботи, як:

- підготовка до шлюбу (особливостей спілкування; виховання і розвитку дітей; формування подружніх і сімейних стосунків; планування сімейного бюджету, зокрема з урахуванням задоволення потреб дитини;

- попередження насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми); планування вагітності, відповідального батьківства, підвищення педагогічної компетентності отримувачів послуг у вихованні дитини підліткового або юнацького віку, шляхів та методів виправлення помилок виховання, що травмують дітей;

- навчання та просвіта з питань відповідальної поведінки в статевих та міжособистісних відносинах, ведення здорового способу життя, у тому разі

збереження репродуктивного здоров'я; користування презервативом як індивідуальним засобом захисту від ІПСШ, зокрема, ВІЛ, у контексті попередження статевого шляху передачі інфекцій;

- профілактика соціально небезпечних захворювань тощо.

У рамках нашого дослідження варто зауважити на державних документах, у яких також певним чином розкрито зміст, обсяги, умови та порядок організації співробітництва соціального працівника із сім'єю.

Так, Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації) (2016 р.) [65] застосовується для організації надання соціальної послуги сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах (у тому разі пов'язаних із вихованням дітей різної статі), моніторингу й контролю якості її надання. Згідно положень Державного стандарту зміст соціальної послуги, що надається фахівцем соціальної сфери чи-то соціальним працівником, при здійсненні співробітництва із сім'єю щодо виховання статі дівчат підліткового віку може полягати наступному:

- надання допомоги у врегулюванні конфліктів (допомога в аналізі життєвої ситуації: визначення основних проблем, причин конфлікту, усвідомлення конфлікту, роз'яснення суті, можливих наслідків, шляхів розв'язання конфлікту, сприяння усуненню причин конфлікту, залучення інших фахівців за потреби);

- ведення переговорів (визначення позиційних інтересів, аналіз цілей сторін конфлікту/спору в переговорах (особистих, групових), допомога у виробленні власної позиції сторони конфлікту у разі неповного розуміння ситуації);

- опрацювання шляхів та умов розв'язання конфлікту (визначення шляхів урегулювання конфлікту; формування здатності особи/сім'ї самостійно долати свої труднощі, звертатись по допомогу у складних ситуаціях; сприяння в установленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо).

У процесі розв'язання утруднень, пов'язаних із статевим розвитком і виховання дівчат підліткового віку, соціальний працівник може спиратися й на положення Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах (2016 р.) [66], затвердженого Наказом Міністерства соціальної політики України. Зокрема, у документі визначено, що фахівець у роботі з сім'ями має право:

- відвідувати сім'ю за місцем проживання з метою оцінювання її потреб і проблем;

- інформувати щодо питань, пов'язаних з наданням інших послуг і соціальної допомоги; надавати інформаційно-освітні матеріали, інструкції, буклети, листівки;

- ініціювати бесіди з членами сім'ї, особами з їх найближчого оточення (очно, телефоном);

- організовувати та проводити сімейні групові наради, мережеві зустрічі; залучати сім'ю до участі у тренінгах, дискусіях, засіданнях за круглим столом, семінарах, лекціях та інших заходах;

- організовувати та забезпечувати діяльність груп взаємодопомоги та ін.

У контексті висвітлення нормативно-правових і концептуальних засад співробітництва соціального працівника з сім'єю вважаємо за доцільне навести перелік вітчизняних державних документів, які декларують захист жіночої молоді у різних сферах їхньої життєдіяльності (Додаток А).

Отже, можемо констатувати, що урахування соціальним працівником положень проаналізованих вище державних актів сприяє більш активному залученню батьків до процесу виховання статі учнів різного віку й статі; консолідує зусилля суб'єктів виховного впливу на вироблення єдиних вимог до організації та здійснення даного процесу у межах загальноосвітньої школи, у позанавчальній сфері життєдіяльності учнів та у царині сімейного життя.

Висновки до розділу 1

Результати дослідження стану наукового розроблення проблеми співробітництва соціального працівника з батьками у процесі виховання статі дівчат підліткового віку уможливили систематизувати та класифікувати джерельну базу. Виокремлено три групи актуальних досліджень і публікацій: 1) роботи, які стосуються проблеми формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку; 2) наукові доробки, у яких розкрито виховання статі дівчат через адаптацію їх до виконання функцій дружини та матері; 3) праці, які висвітлюють методичні аспекти співробітництва вчителя, шкільного психолога, соціального працівника, батьків в аспекті впливу на статево свідомість і поведінку дівчат.

На підставі аналізу наукової літератури з'ясовано, що виховання статі дівчат підліткового віку є системою психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування у них здатності адекватно усвідомлювати і переживати свої статево фізіологічні і психологічні особливості. Результатом виховання статі має стати особисте уявлення дівчат про моральні та соціальні норми статевої поведінки у різних сферах життя, які відповідають моральним цінностям, і які надають можливість гнучко вибудовувати систему взаємовідносин з представниками протилежної статі.

Установлено, що нормативно-правова база співробітництва соціального педагога з сім'єю у цілому сформована, втім механізм її реалізації у напрямі виховання статі дівчат підліткового віку не забезпечує в повній мірі виконання покладених на фахівця і батьків зобов'язань. Констатовано, що такий стан розвитку законодавчих ініціатив і надалі актуалізує розроблення концептуальних засад взаємодії провідних суб'єктів виховного впливу щодо оптимізації процесу виховання статі дівчат підліткового віку.

Таким чином, у результаті з'ясування стану наукового розроблення досліджуваної проблеми підтверджено її актуальність, що, у свою чергу, проблематизує розкриття методичних засад співробітництва соціального педагога з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СПІВРОБІТНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З СІМ'ЄЮ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ СТАТІ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

2.1. Зміст, форми і методи виховання статі дівчат підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю

Потреба в оптимізації виховання статі учнівської молоді в сучасній загальноосвітній школі, зокрема дівчат підліткового віку, актуалізує систематизацію та узагальнення теоретичних напрацювань і практичного соціально-педагогічного досвіду щодо організації цього процесу у площині налагодження співробітництва провідних суб'єктів виховного впливу.

Вивчення наукового доробку провідних зарубіжних і вітчизняних науковців (Д. Колесов [45], І. Ковальчук [43], А. Мудрик [63], С. Чернишова [109; 110], Л. Штильова [113] та ін.) дозволяє констатувати, що виховання статі є системою педагогічних та медико-просвітницьких заходів, спрямованих на розвиток і формування у дітей, підлітків і молоді розумного, здорового ставлення до питань статі [102, с. 2].

Вважаємо, що у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю щодо виховання статі дівчат підліткового віку провідна роль належить фахівцям, зокрема соціальному педагогу. Відтак, організація продуктивної роботи зі виховання статі у межах навчального закладу передбачає налагодження контакту соціального працівника, передусім, з батьками, здійснення їхнього навчання і практичної підготовки. У результаті можливою стає координація зусиль суб'єктів виховного впливу щодо інкорпорування набутих знань та умінь у роботу із учнівською підлітковою субкультурою.

З метою розкриття особливостей виховання статі дівчат саме підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю вважаємо за доцільне визначити його змістове наповнення на різних вікових

етапах формування та розвитку особистості дітей та учнів-підлітків. Так, спираючись на напрацювання науковців, зокрема В. Квашенко [41], зауважимо, що процес виховання статі можна умовно поділити на п'ять етапів, два з яких відповідають підлітковому віку. Представимо їх у вигляді таблиці (Таблиця 1.1.).

Таблиця 2.1.

Етапи виховання статі дітей і учнів підліткового віку

№	Назва	Вікові межі	Змістова характеристика
I	ранній і дошкільний вік	з 2 до 7 років	пізнання власної статевої приналежності та константності, набуття початкових знань про будову власного тіла, виникнення бажання отримати відповіді на запитання: чим відрізняється від мене «вона» («він»), звідки з'являються на світ діти.
II	молодший шкільний вік	з 8 до 11 років	раніше отримана дітьми інформація уточнюється, конкретизується, що обумовлює надання допомоги дітям з упорядкування набутих знань.
III	підлітковий вік	з 11 до 13 років	зазвичай підлітки є обізнаними практично з усіх питань, у тому числі про статеві відносини. Важливості набуває не тільки дати учням додаткову інформацію з фізіології людини, але й ґрунтовно роз'яснити моральну і правову сторони взаємин.
IV		з 14 до 16 років	відбувається зміцнення і часткова реалізація
V	юність	після 17 років	фізіологічної ролі чоловіка і жінки, перші інтимні контакти, установлюються стабільні відносини між партнерами.

Наведена змістова характеристика виховання статі на різних вікових етапах уможлиблює відповіді на запитання, які, на наш погляд, дозволяють схарактеризувати зміст, форми і методи виховання статі дівчат підліткового віку. Зокрема, логіці розгляду досліджуваної проблеми відповідають такі запитання, як:

1. Навіщо? (які цілі та завдання виховання статі).
2. Що? (зміст виховання статі).
3. Хто повинен і може бути суб'єктами виховного впливу?
4. Яким чином будувати виховні впливи, щоб їх ефект був оптимальним? (форми та методи виховання статі).
5. Де? (у якому середовищі та за яких умов доречніше здійснювати виховні заходи) [41].

Дотримуючись запропонованої логіки, розглянемо зміст, форми і методи виховання статі дівчат підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю детальніше.

Отже, зважаючи на предмет нашого дослідження, мету виховання статі дівчат підліткового віку будемо розуміти як формування у них уявлень про соціальні норми статевої поведінки у різних сферах життя, які відповідають моральним цінностям, і які надають можливість гнучко вибудовувати систему взаємовідносин з представниками протилежної статі.

Виходячи із загальної мети виховання статі, науковці (Л. Головач [21, с. 23–25], С. Девятих [28, с. 102–107], І. Ковальчук [43, с. 77–79] та ін.) виокремлюють завдання, які можуть бути реалізованими у процесі співробітництва провідних суб'єктів виховного впливу, зокрема соціального працівника із сім'єю:

- формування здорового способу життя через роз'яснення шкідливості для здоров'я, репродуктивного зокрема, таких шкідливих звичок та їх результатів, як паління, алкоголізм, наркоманія, венеричні захворювання тощо;

- формування психологічних і соціальних характеристик мужності і жіночості задля встановленню оптимальних комунікативних установок дівчат підліткового віку зі своїми однолітками протилежної статі;

- підготовка до відповідального шлюбу та батьківство, що передбачає формування подружніх ролей і вироблення настанов взаємно відповідального партнерства та ін.

Систематизувавши вже сформульовані в соціально-педагогічній та психологічній науках принципи виховання статі учнів підліткового віку (Н. Бараннікова [4], І. Ковальчук [43, с. 60], Л. Розова [94, с. 41], С. Чернишова [110, с. 98]), виокремимо ті, що є засадничими в аспекті взаємодії соціального працівника і батьків:

- принцип педагогічної компетентності суб'єктів, що реалізують виховання статі;

- принцип індивідуальності та унікальності сім'ї підлітка;

- принцип мінімаксу, який полягає у тому, що суб'єкти виховного впливу пропонують підліткам максимальний обсяг знань для їхнього віку та рівня особистісного психологічного й соціального розвитку, при цьому забезпечують його засвоєння на рівні соціально безпечного мінімуму;

- принцип варіативної та інноваційності застосованих технологій, форм і методів виховного впливу;

- принцип адресності, системності, цілісності, неперервності та наступності;

- принцип правдивості і достовірності інформації, яку отримують підлітки, що є необхідною умовою установаження адекватних стосунків між представниками різної статі;

- принцип спільної участі дівчат і хлопців підліткового віку в різноманітних видах діяльності.

Розкриваючи зміст виховання статі дівчат підліткового віку («що?» виховуємо), яке здійснюється у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю, на наш погляд, варто урахувувати ті знання та уміння, котрі мають

здобути підлітки у межах загальноосвітньої школи згідно із державними освітніми стандартами [35; 85; 86]. Представимо відповідні знання та уміння у вигляді таблиці (Таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2.

**Державний освітній стандарт щодо набуття знань та сформованості
умінь підлітків у галузі виховання статі**

Вік	Отримані знання	Сформовані уміння
1	2	3
11 років	<ul style="list-style-type: none"> - знати про початок статевого дозрівання та очікувані зміни в організмі; - знати біологічні сторони репродуктивної функції, мати уявлення про дітородінні функції організму людини; - знати, що дружба – це багатогранний прояв відносин між особами протилежної статі. 	<ul style="list-style-type: none"> - уміти будувати відносини всередині сім'ї на засадах взаємної поваги і рівності статей; - уміти вибудовувати між статеві стосунки у середині підліткової субкультури.
11–14 років	<ul style="list-style-type: none"> - знати про існування різноманітних форм сексуальності; - знати про біологічні і сексуальні фактори, що впливають на сексуальність; - знати про хвороби, що передаються статевим шляхом, включаючи СНІД; - знати про безпечний секс і наслідки раннього початку статевого життя. 	<ul style="list-style-type: none"> - уміти обговорювати моральні цінності представників різних культур, які пов'язані із проблематикою статі; - уміти розрізняти ознаки сексуального насильства, щоб проводити лінію безпечної поведінки; - уміти сказати «ні», якщо усвідомлюють, що не готові почати сексуально активне життя; - уміти усвідомлювати відповідальність за свій вибір.
14–16 років	<ul style="list-style-type: none"> - знати біологічні аспекти репродукції; 	<ul style="list-style-type: none"> - уміти орієнтуватися у виборі методів планування сім'ї і мати

Продовження Таблиці 1.2.

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> - знати про сексуальні стосунки, умови укладання шлюбу, розлучення, розлуки; - знати про статеві девіації та служби, де нададуть допомогу; - знати основи сімейного законодавства. 	<p>уявлення про те, як виглядають засоби контрацепції та як їх використовувати;</p> <p>- уміти обговорювати спірні питання з представниками протилежної статі.</p>

Вище викладене, а також аналіз результатів досліджень І. Бондар [10, с. 48], А. Дзицюєва [29, с. 19], І. Петрище [80, с. 47] та ін. уможлиблює розкриття змісту виховання статі дівчат підліткового віку, який реалізується у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю:

1) анатомо-фізіологічна просвіта дівчат підліткового віку, охорона їх репродуктивного здоров'я (стан повного фізичного (у тому числі статевого), психічного (психосексуального) і соціального благополуччя [62, с. 124]);

2) виховання гігієни статі та гігієни статевого життя, просвіта з питань захворювань, що передаються статевим шляхом, включаючи СНІД, і отримання знань щодо того, як їх уникнути;

3) набуття знань з питань застосування протизаплідних засобів, наслідків переривання небажаної вагітності для здоров'ю дівчат;

4) формування відчуття статі, свого соціального призначення;

5) сприяння в розвитку продуктивних міжстатевих стосунків між учнями підліткового віку;

6) навчання дівчат позитивному прийнятті усталених культурних норм, вимог суспільства до них як до представниць жіночої статі;

7) створення педагогічного статево розвивального середовища, яке б включало систему довірливих взаємовідносин між соціальним працівником, ученицями і батьками та ін.

Досить виваженим, на наш погляд, є твердження С. Азізової про те, що зміст виховання статі дівчат уміщує у собі допомогу в самопізнанні, саморефлексії особистості та самовдосконаленні жіночої

індивідуальності, що знаменує розвиток достатньо високого рівня культури взаємовідносин між статями. Втім, дослідниця дещо стереотипізує зміст виховання статі дівчат, включаючи до нього доцільність оволодіння ученицями соціальними ролями, які закріплено за ними відповідно до соціокультурних очікувань [2, с. 7].

Визначаючи зміст виховання статі дівчат підліткового віку, уваги заслуговує думка відомого дослідника у галузі сексології І. Кона щодо важливості уникнення надмірної «гінекологізації» такого виховання [46, с. 10]. Відтак, з огляду на предмет нашого дослідження, зауважимо, що соціальному педагогу та батькам у процесі здійснення виховання статі дівчат не варто концентрувати надмірну увагу на контрацепції, вагітності, пологах, хворобах, які передаються статевим шляхом. Погоджуючись із І. Коном, наголосимо, що сексуальне просвітництво є частиною виховання статі, головна мета якого – збереження репродуктивного здоров'я і досягнення деякої свободи у взаємовідносинах із представниками протилежної статі у поєднанні з відповідальністю за свою поведінку [46, с. 12].

Відповідь на питання «Хто повинен і може бути суб'єктами виховного впливу?», з огляду на предмет нашого дослідження, є очевидною – соціальний працівник і сім'я. Зокрема, американський дослідник С. МакХол висунув ідею доцільності створення такої виховної системи, що детермінує рівний вклад кожного члена сім'ї в процес виховання статі – «co-parenting» [119, с. 986]. Експериментально виховну стратегію «co-parenting» перевірили польські дослідники Е. Гренендік та Б. Воллайн [117, с. 220]. Зокрема, науковці довели, що кооперація усіх членів родини із фахівцем позитивним чином впливає на розвиток моральних суджень і моральних цінностей учнів підліткового віку, у тому числі пов'язаних із налагодженням міжстатевих стосунків.

Таким чином, концептуальні ідеї взаємодії сім'ї і фахівців, зокрема соціального працівника, в процесі виховання статі підлітків у переважній більшості проаналізованих досліджень (Н. Бараннікова [4], Ю. Гапон [17], Н. Маркова [58], Л. Олійник [73], Л. Розова [94] та ін.) полягають в тому, що

статевий розвиток особистості підлітка повинен відбуватися переважно під соціальним контролем вихователів, а також на основі співпраці усіх суб'єктів виховного процесу, а саме: батьків, педагогів, вихователів, психологів.

У такому разі виникає потреба визначення сфер перетину соціального працівника із сім'єю щодо реалізації даного змісту як на рівні класу, так і школи загалом, а також добору адекватних підлітковому віку форм і методів роботи. Представимо ці рівні у вигляді рисунків (Рис.2.1, Рис. 2.2).

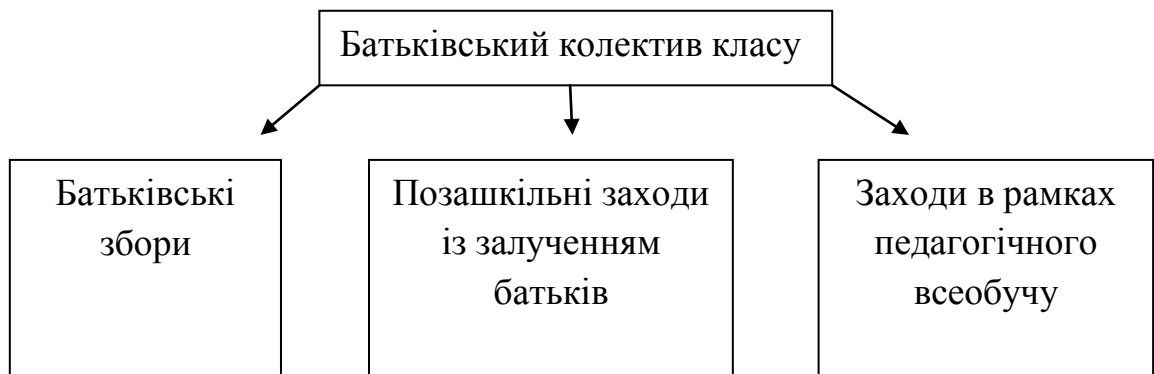

Рис. 2.1. Форми залучення батьків до виховної роботи на рівні класу

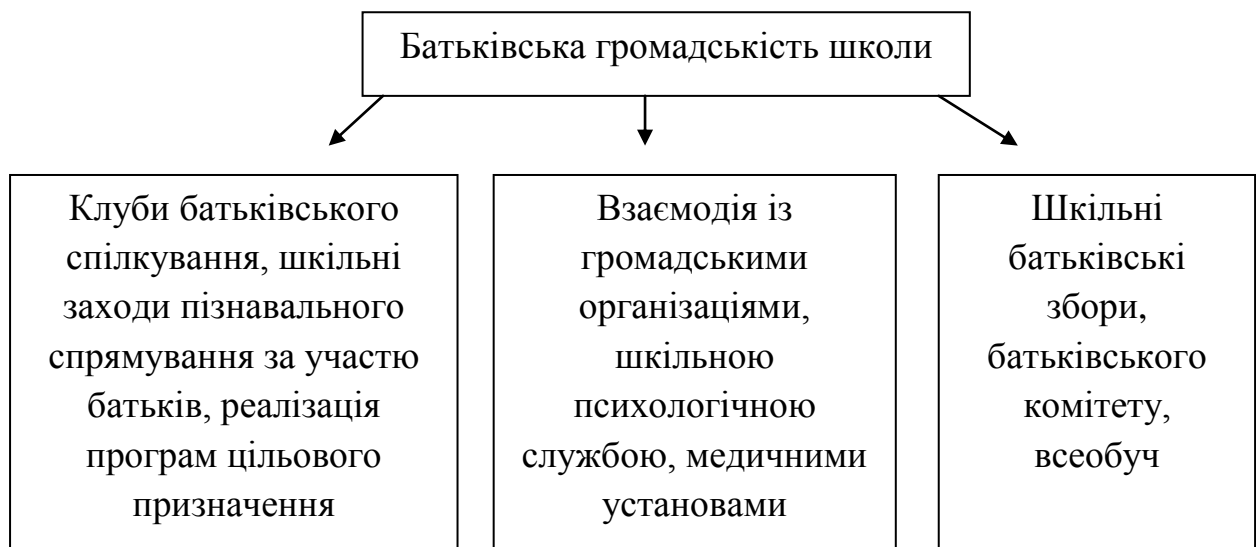

Рис. 2.2. Форми залучення батьків до виховної роботи на рівні школи

Надалі постає необхідність відповіді на запитання «Яким чином будувати виховні впливи, щоб їх ефект був оптимальним?», що у свою чергу детермінує обґрунтування оптимальних форм і методів виховання статі дівчат підліткового віку. Відповідь на це запитання є важливою для організації

співробітництва соціального працівника з батьками. На основі опрацювання низки джерел ([10; 24; 62; 80; 98;]) можемо представити відповідні форми і методи у загальному вигляді у формі таблиці (Таблиця 2.3.).

Таблиця 2.3.

Форми і методи роботи соціального працівника з батьками у процесі виховання статі дівчат

Традиційні форми і методи роботи	Інноваційні форми і методи роботи
1	2
Індивідуальні	
<p>відвідування сім'ї, запрошення до школи, індивідуальна педагогічна бесіда, листування, дні відкритих дверей.</p>	<p>сімейна скринька (добірка матеріалів з позитивним досвідом родинного виховання), дні довіри (у вибрані дні батьки – лікарі, батьки-юристи проводять консультації), аукціон педагогічних ідей (обмін досвідом родинного виховання), батьківські педагогічні ринги (спільне розв'язання проблем), батьківські педагогічні табу (обговорення шляхів виходу із кризових ситуацій), психологічні тренінги, збори-практикуми, збори-діалог.</p>
Групові	
<p>зібрання батьківського активу, групові бесіди, консультації, батьківські консилиуми.</p>	<p>дерево родоводу (зустрічі поколінь, роздуми над проблемами виховання статі дівчат), родинний зліт (збори дітей, батьків, членів родини), народні світлиці (вивчення історії, традицій взаємин чоловіків і жінок),</p>

Продовження Таблиці 2.3.

Колективні	
лекції, бесіди, вечори питань і відповідей, загально шкільні збори, конференції з обміну досвідом, педагогічні колегіуми, зустрічі «за круглим столом», диспути, педагогічний всеобуч, усні журнали.	педагогічний десант (виступ педагогів в організаціях, де працюють батьки)

Варто наголосити на тому, що оскільки соціальний працівник не завжди у змозі реалізувати на практиці указані методи виховання статі разом з батьками, він може узяти на себе функцію інформування їх про заходи, що проводяться в місті. Такими, як зауважує В. Кващенко, можуть бути тематичні лекції і зустрічі, батьківські клуби та ін. [41].

Зважаючи на напрацювання вітчизняного дослідника Я. Мудрого [62, с. 123–125] щодо соціально-педагогічних засад збереження репродуктивного здоров'я учнів, зауважимо, що у процесі співробітництва соціального працівника з батьками методи виховання статі дівчат підліткового віку можемо розглядати також як сукупність способів впливу традиційних педагогічних методів виховання (формування свідомості, самовиховання, організації діяльності), психологічних (психокорекції, соціально-психологічний тренінг) та методів соціальної роботи («рівний-рівному», навчання на основі життєвих навичок, роботи в громаді).

Зазначимо, що використання соціальним працівником і батьками указаних форм і методів виховання статі дівчат підліткового віку є досить актуальним з огляду на визначену у «Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 роки» потребу у систематичній та послідовній педагогізації батьківської громадськості [47].

У цьому зв'язку, Г. Постовий доводить, що у процесі налагодження співробітництва суб'єктів з виховання учнів, зокрема й статевого, цілеспрямована робота з педагогізації батьків має проводитися у двох напрямках:

1) педагогічна просвіта батьків з використанням сучасних інноваційних форм і методів навчання і виховання;

2) активне залучення батьків до виховної роботи з учнями [89, с. 47].

Як свідчать дані досліджень Л. Розової [94, с. 74], перший напрям – педагогічна просвіта батьків – у контексті здійснення виховання статі актуалізує проблему готовності соціального працівника навчального закладу до проведення роботи з батьками, організації їх педагогічного всеобучу. На переконання дослідниці, така просвіта передбачає:

1) ознайомлення батьків із проблемами, дотичними до виховання статі, які вирішуються у ході організації та здійснення навчально-виховного процесу;

2) психолого-педагогічну освіту батьків задля набуття знань та умінь формування адекватних репродуктивних установок і репродуктивної поведінки серед підлітків, профілактики захворювань, що впливають на реалізацію репродуктивної функції підростаючого покоління.

3) корекцію змісту і методів виховання статі у сім'ях окремих учениць;

4) налагодження взаємодії з громадськими організаціями батьків (батьківськими комітетами, шкільними радами та ін.) [94, с. 74].

Розкриваючи погляди вітчизняних науковців щодо доцільності ознайомлення соціальним працівником батьків із проблематикою статі, яка вирішується засобами навчальної і виховної діяльності, зауважимо на наступному. Першочерговим завданням класного керівника, соціального працівника у контексті виховання статі дівчат підліткового віку фахівці вважають інформування батьків щодо питань, дотичних до проблем статі, які інтегровано у викладання базисних навчальних дисциплін [110, с. 98].

Уважаємо, у такому випадку батьки отримують інформацію про ті аспекти статевої проблематики, з якими їх діти вже знайомі і які потребують деталізації або уточнення задля уникнення хибності розуміння та інтерпретування отриманих знань. Таким чином, нами отримано відповідь на запитання «Де?», чи-то у якому середовищі та за яких умов доречніше здійснювати відповідні виховні заходи.

Зокрема, батьки мають бути поінформовані про те, що на уроках біології підлітки знайомляться з анатомією жіночого та чоловічого тіла, репродуктивною системою представників різної статі; на уроках історії – з розвитком шлюбно-сімейних відносин, історією шлюбу, з сім'єю як соціальним явищем, її видами та генезою; на уроках правознавства – зі змістом основних положень вітчизняного законодавства про сім'ю, шлюб, підставами його укладання та розірвання, державний захист сім'ї та дитинства, вік та обставини настання адміністративної та кримінальної відповідальності.

Зупинимося докладніше на існуючих у вітчизняній педагогічній практиці формах і видах взаємодії навчального закладу і сім'ї, які, на нашу думку, можуть бути й формами співробітництва соціального працівника з батьками зі виховання статі дівчат підліткового віку. Серед таких В. Квашенко виокремлює колективні й індивідуальні, випереджальні та паралельні, такі, що регулюються пропозицією школи чи попитом сім'ї [41]. Зокрема, випереджальна колективна робота ініціюється навчальним закладом (батьківські збори одного класу чи паралельних класів). Провідними цілями такої роботи, стверджує дослідниця, є такі:

- ознайомлення батьків із державними стандартами, програмами конкретного навчального закладу зі виховання статі;

- роз'яснення і переконання необхідності статевої просвіти дівчат саме підліткового віку з метою профілактики статевої девіації (зміни у психосоціальному розвитку особистості, що набувають характеру аморальності, суспільної та правової небезпеки [49, с. 6]);

- з'ясування ставлення батьків до статевої просвіти, у цілому, та налагодження співробітництва з соціальним працівником зокрема [41].

Завданнями паралельного колективного співробітництва є ознайомлення сім'ї з особливостями статево-вікового розвитку дівчат і потенційних можливостей батьків у процесі виховання статі. Індивідуальне (випереджальне чи паралельне) співробітництво з сім'єю може бути ініційоване соціальним працівником головним чином через його обізнаність про неблагополуччя в родині або безпосереднє виявлення ним дезадаптованості дівчини-підлітка – демонструє надлишкову сексуальність чи-то відчуває утруднення у налагодженні контактів із однолітками протилежної статі. Індивідуальна ініціатива щодо установа співробітництва може надходити і від сім'ї, яка звертається до соціального працівника із запитом щодо подолання утруднень у процесі вихованні статі дівчат [41].

Ефективне співробітництво соціального працівника з батьками із виховання статі підлітків, переконливо доводить І. Ковальчук, вимагає від суб'єктів виховного впливу культивування у собі специфічних якостей. Серед таких дослідниця виокремлює людинолюбство, контактність, доброту та здібність до емпатії, терпіння та терпимість, прагнення до самовдосконалення [43, с. 98].

Вище наведене дозволяє дійти таких висновків. Зміст виховання статі дівчат підліткового віку передбачає анатоμο-фізіологічну просвіту з питань охорони репродуктивного здоров'я, формування відчуття статі, соціального призначення, розвитку продуктивних міжстатевих стосунків між учнями підліткового віку тощо. Визначено, що даний зміст реалізується у колективних, індивідуальних, випереджальних і паралельних формах, таких, що регулюються пропозицією школи чи попитом сім'ї. Можемо констатувати, що статево-віковий розвиток дівчат підліткового віку має відбуватися переважно під соціальним контролем, що актуалізує розроблення моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у досліджуваному напрямі, обґрунтування її критеріїв та рівнів ефективності.

2.2. Модель розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку: критерії та рівні ефективності

Підготовка учнів до самостійного життя, вироблення у них сталого вміння орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях – одне з найважливіших завдань навчальних закладів. Важливою складовою такої підготовки є виховання статі. Однак, результати вивчення низки наукових досліджень дозволяють констатувати, що виховання статі учнівської молоді залишається осторонь навчального процесу. Зокрема, зміст, форми та методи такого виховання не відповідають вимогам сьогодення та характеризуються низкою суттєвих недоліків: випускники шкіл мають недостатній рівень статевої поінформованості, необізнані з питаннями сексуальної культури, не розуміють психологічних особливостей статей, психології інтимних взаємин, небезпеки непланової вагітності тощо.

Загальновідомо, що всі знання, які необхідні ученицям підліткового віку, зобов'язані дати у рівній мірі як навчальні заклади, так і сім'я. У цьому зв'язку, актуальності набуває обґрунтування моделі розвитку співробітництва педагогів із сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, яке б органічно поєднувало у собі формування системи знань з анатомії та фізіології людини, психологічних, медичних та соціальних аспектів статевого життя з уявленнями про соціальні ролі чоловіка та жінки, розвиток навичок морально виваженої та статево та безпечної поведінки.

Вивчення актуальних досліджень (Н. Бараннікова [4], Т. Говорун [14], Л. Ковальчук [43], В. Кравець [51], Л. Розова [94] та ін.) дозволяє констатувати достатньо широке висвітлення в наукових публікаціях емпіричних даних, теоретичних підходів з налагодження співробітництва учителів і батьків у процесі виховання статі дівчат. Однак, дещо розпорошеною залишається інформація щодо структурних елементів і методичних засад здійснення такого співробітництва, що власне й зумовлює необхідність подальшої

систематизації та узагальнення результатів досліджень провідних учених.

Результати вивчення низки досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників (Н. Бараннікова [4], О. Главацька [18], В. Дудукалов [31], В. Кравець [51], М. Маркова [58], Л. Розова [94], С. Чернишова [109] та ін.) дозволяють нам визначити, що співробітництво педагогічних працівників, зокрема соціального працівника, з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку є складною системою, котра функціонує відповідно до загальних цілей та принципів організації навчально-виховного процесу. Ефективність такого співробітництва, як зауважує О. Главацька [18, с. 9], найперше залежить від потреб, які висуває соціальна дійсність до змісту виховання статі, вмінь та навичок соціального працівника реалізовувати ці завдання у межах навчального закладу.

На наш погляд, ефективність і результативність співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку корелює зі створенням відповідної моделі з обґрунтуванням її структурних елементів і методичних засад упровадження. Погоджуючись із твердженням Н. Маркової [58, с. 14], зауважимо, що моделлю взаємодії сім'ї і соціального працівника у процесі виховання статі дівчат може стати таке інтегроване уявлення про досліджувану виховну систему, у якому передбачається створення ефективного виховного простору з єдиним напрямом розвивальних дій, єдністю вимог в аспекті моральних основ виховання, послідовністю поведінкових стратегій, корекцією деструктивних ліній взаємодії з ученицями в контексті їх виховання статі.

Зауважимо, що під моделлю науковці, зокрема Т. Голованова [20], А. Тельнов [103] та ін., розуміють умовне зображення об'єкта, що відбиває його характеристики, які істотно важливі для цілей дослідження та є вагомими для отримання нової інформації про даний об'єкт [103, с. 169]; штучно створене для вивчення явища (предмет, процес, ситуацію тощо), аналогічне іншому явищу (предмету, процесу, ситуації тощо), дослідження якого утруднене або зовсім неможливе [20, с. 47–48]. Загалом, у педагогічній літературі зустрічаються різні уявлення про моделі, наприклад:

- модель як спосіб організації життєдіяльності шкільного співтовариства;
- модель як зразок досвіду, в якому переосмислюється педагогічна діяльність і досвід навчання;
- модель як тип альтернативної шкільної освіти і архітектура (тобто інакший характер) її конструкцій і нових форм;
- модель як систематизована форма інноваційного експерименту;
- модель як концептуальне обґрунтування запуску проектного режиму школи;
- модель як організаційна система, що транслює і розвиває культурні форми [96, с. 12].

Науковий інтерес, з огляду на предмет нашого дослідження, становлять судження Л. Карпушевської [40, с. 143] про те, що сутність моделювання полягає у виділенні властивостей, компонентів структури досліджуваного явища і встановленні зв'язків і взаємозалежностей між ними, а також передбачає формалізоване описання певної гіпотези, концепції або прогнозованої закономірності того чи іншого явища, процесу.

Проблемі моделювання об'єктів соціально-педагогічної дійсності присвячено чимало робіт (Т. Дороніна [30], А. Капська [100], Л. Карпушевська [40], С. Харченко [108] та ін.). Основна смислова характеристика моделювання в педагогічних дослідженнях, як стверджує С. Харченко, пов'язана з пошуком реальної аналогії предмету дослідження, де вирішення педагогічних завдань здійснюється успішно [108, с. 57].

У результаті вивчення джерельної бази, її систематизації та узагальнення (О. Главацької [18, с. 8], В. Дудукалова [31, с. 11], М. Маркової [58, с. 9; 99, с. 174–182] та ін.), модель розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі статевого вихованні дівчат підліткового віку представлено нами у вигляді складної структури, що містить такі складові: мета, завдання, функції, принципи, змістове і методичне забезпечення, компоненти (цільовий, змістовно-технологічний і результативний блоки), умови і критерії ефективності (рис. 2.3.).

Рис. 2.3. Модель розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі статевого виховання дівчат підліткового

Зауважимо, що названі складові пов'язані між собою цілями, завданнями і принципами власне процесу виховання статі підлітків-учнів загальноосвітніх навчальних закладів, які закріплено на законодавчому рівні. Так, чинна вітчизняна нормативно-правова база щодо здійснення виховання статі і просвіти учнів під час навчально-виховного процесу декларує: забезпечення найвищих стандартів сексуального та репродуктивного здоров'я учнів (Постанова Кабінету Міністрів «Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття)» № 896 від 03.11.1993 р. [84]); здійснення сексуального виховання підлітків у школах на постійній основі (Постанова Кабінету Міністрів «Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р.» № 1849 від 27.12.2006 р. [85]); розкриття теми підготовки молоді до сімейного життя (Постанова Кабінету Міністрів «Програма «Українська родина»» № 243 від 14.03.2001р. [86]) тощо.

Розглянемо детальніше основні складові моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку. На основі аналізу праць О. Абдуліної [1], нами виокремлено функції відповідної моделі, які поділено на дві групи:

1. Внутрішні (навчальна, розвивальна і виховна) функції. Навчальна функція полягає в опануванні соціальним працівником і батьками фундаментальними знаннями основ педагогічної теорії і шкільної практики з питань виховання статі. Розвивальна функція відображає формування творчого підходу під час співробітництва соціального працівника і батьків зі виховання статі учениць. Виховна функція полягає в тому, що процес оволодіння фахівцем і членами сім'ї знаннями і вміннями у галузі сексології має бути органічно поєднано із розвитком у них толерантності та терпимості у питаннях, пов'язаних із набуттям статевої ідентичності, статевим розвитком дівчат підліткового віку.

2. Зовнішні (інтегруюча) функції розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку визначають професійно-педагогічну спрямованість усього процесу взаємодії суб'єктів

виховного впливу із власне навчально-виховним процесом. Дана функція об'єктивно відображає взаємозв'язок співробітництва соціального працівника з батьками із циклом педагогічних дисциплін, з психологією, віковою фізіологією і шкільною гігієною, а також з дисциплінами суспільного і спеціального профілю [1, с. 87; 31, с. 9].

Важливою складовою моделі розвитку співробітництва соціального працівника з батьками зі виховання статі дівчат підліткового віку, як стверджує Л. Карпушевська [40, с. 144], є принципи організації і здійснення такої співпраці. Виходячи із положень педагогічної теорії і практики, зауважимо, що принципи визначають, яким чином можна досягти в процесі виховання поставленої мети і завдань [60, с. 390].

Погоджуючись у цілому із провідними зарубіжними і вітчизняними науковцями (Л. Карпушевська [40], І. Ковальчук [43], Д. Колесов [45], А. Мудрик [63] та ін.), до стрижневих принципів, які регулюють взаємодію соціального працівника із батьками у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, ми відносимо такі: культуровідповідності, природовідповідності, індивідуально-особистісного виховання, наступності та безперервності. Зокрема, принцип культуровідповідності детермінує зв'язок процесу виховання статі дівчат із загальнолюдськими, загальнонаціональними і регіональними цінностями культури. Ставлення соціального працівника і батьків до учениць має визначатися із розуміння їх як вільних, цілісних особистостей, здатних до самостійного вибору цінностей, самовизначення у світі культури і самореалізації своїх творчих задатків і здібностей [60, с. 391].

В основі принципу природовідповідності знаходиться врахування багатогранної та унікальної природи дівчат-підлітків: анатомофізіологічних, психологічних, вікових, генетичних, національних, регіональних та інших особливостей [40, с. 144].

Розвиток співробітництва соціального працівника з батьками щодо виховання статі дівчат підліткового віку має базуватися на принципі індивідуально-особистісного підходу, що знаменує сприйняття кожної учениці

активним суб'єктом виховного процесу та визнання її права вибору індивідуальних характеристик статевої ідентичності [81, с. 38].

Як стверджує Л. Карпушевська [40, с. 145], принцип наступності та безперервності означає проходження ряду етапів, протягом яких поступово ускладнюються й урізноманітнюються зміст та напрями співробітництва соціального працівника з батьками щодо виховання статі дівчат підліткового віку. Зазвичай, цей принцип враховувався соціальним працівником з огляду на його посадову інструкцію та передбачає розробку програми виховання статі учениць, в якій кожен наступний крок є продовженням попереднього, розвиває і закріплює досягнуте.

Такими чином, окреслені принципи розвитку співробітництва соціального працівника з батьками застосовуються не ізольовано, не по чергово, а одночасно, комплексно і є рівнозначними. Уважаємо, реалізація цих принципів є однією з умов забезпечення результативності та ефективності виховання статі дівчат підліткового віку і попереджає можливі порушення налагодження співпраці головним суб'єктів виховного впливу.

Перейдемо до висвітлення компонентів (блоків) моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат, які виокремлено нами за результатами систематизації та узагальнення теоретичний та емпіричних даних досліджень О. Главацької [18, с. 8–12], В. Дудукалова [31, с. 11–12], М. Маркової [58, с. 10–13], С. Чернишової [109, с. 14–16] та ін. Так, цільовий компонент моделі підпорядковується загальній меті діяльності соціального працівника і батьків – є формування гармонійно розвиненої особистості, а також створення умов для оптимальної соціалізації особистості дівчат підліткового віку. Використовуючи напрацьовані теоретичні здобутки М. Маркової [58, с. 10–13], зауважимо, що з огляду на предмет нашого дослідження, вказана мета локалізується у формуванні здатності дівчат адекватно усвідомлювати і переживати свої статеві фізіологічні та психологічні особливості на основі особистісних уявлень про моральні та соціальні норми статевої поведінки у різних сферах

життя, які надають можливість гнучко вибудовувати систему взаємовідносин з представниками протилежної статі.

У зв'язку зі сказаним, у межах запропонованої нами моделі мета співробітництва соціального працівника і батьків може проявлятися у кількох складових – моральній, психологічній, естетичній, трудовій, правовій, які розглянуто нами у контексті висвітлення змістовно-технологічного блоку.

Зауважимо також на тому, що мета співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку конкретизується в завданнях зазначеного виду діяльності. Вивчення низки наукових джерел (О. Баранов [5, с. 43], І. Ковальчук [43, с. 88–92], Н. Маркова [59, с. 182] та ін.) дозволило нам сформулювати їх наступним чином:

1) надання допомоги у формуванні знань з анатомії, фізіології осіб різної статі, традиційних практик взаємовідносин чоловіків і жінок у різних сферах їхньої життєдіяльності в історичній ретроспективі;

2) здійснення посередництва у придбанні соціального досвіду взаємодії осіб чоловічої та жіночої статей на різних вікових етапах;

3) організація допомоги в розвитку здібностей до статевої рефлексії.

Наступна, визначена нами структурна складова моделі співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку – змістовно-технологічний блок – на переконання В. Чернишової [109, с. 15], передбачає формування у педагогічних працівників і батьків стійкого інтересу до змісту навчальної та виховної діяльності, визначеного на рівні держави; прагнення оволодіти методами впливу на статево свідомість учениць, використовувати відомі та інноваційні технології виховання статі.

Дотримуючись визначених нами складових (моральна, психологічна, естетична, трудова, правова) загальної мети співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку, розглянемо змістовно-технологічний блок відповідної моделі докладніше. Зокрема, моральна складова даного блоку передбачає виховання почуттів честі та

гідності у міжстатевих стосунках, критичного ставлення до неправильних установок стосовно протилежної статі [89, с. 45].

Психологічна складова змістовно-технологічного блоку співробітництва соціального працівника і батьків у процесі виховання статі учениць націлює перших на ознайомлення дівчат підліткового віку з психологічними основами дружби і кохання; навчання розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, вміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні, готовності долати конфліктні ситуації у цих стосунках; ознайомлення з прийомами саморегуляції, самоконтролю та самокорекції поведінки при взаємодії з однолітками протилежної статі [93, с. 111].

Спираючись на педагогічну теорію та практику (Н. Мойсенюк [60], А. Мудрик [63], В. Поставний [93] та ін.), зауважимо, що естетична складова виховання статі дівчат підліткового віку може передбачати застосування соціальним працівником і батьками методів формування уявлень про естетичну культуру сім'ї і міжстатевих стосунків; виховання у дівчат поваги до сімейних традицій, уміння організовувати сімейні свята; розширення уявлень про естетику побуту; розкриття значення мистецтва в житті сім'ї, стимулювання інтересу до різних видів мистецтва; навчання розумної організації дозвілля і культурного відпочинку.

Як переконує Н. Слюсаренко [98, с. 234], важливою частиною змістовного наповнення виховання статі дівчат підліткового віку є їх трудова підготовка. Зокрема, дослідниця орієнтує суб'єктів виховного впливу на здійснення таких кроків:

- формувати психологічну установку на необхідність ведення домашнього господарства, діагностувати рівень готовності учениць до домашньої праці;

- орієнтувати дівчат на рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї незалежно від статевої приналежності, долати стереотипні установки щодо поділ хатніх справ на чоловічі й жіночі;

- навчання учениць раціональної організації домашньої праці (точний перелік справ, визначення послідовності й тривалості виконання кожної справи, одночасне виконання кількох справ, розподіл особливо складних справ на більш тривалий період); прищеплення навичок ощадливості, економності, планування сімейного бюджету.

На переконання низки науковців (В. Кравець [51, с. 115], І. Петрище [80, с. 88], О. Сечейко [97, с. 190] та ін.), правове наповнення змістовно-технологічного блоку може включати такі складові:

- ознайомлення підлітків з основними положеннями сімейного права;
- пояснення чинних державних актів, які стосуються механізму позбавлення материнських і батьківських прав та усиновлення;
- визначення сутності правового забезпечення гендерної рівності чоловіків і жінок; національних механізмів встановлення демократії на засадах рівноправності статей в Україні;
- роз'яснення окремих статей і положень адміністративного, кримінального права, які стосуються кримінальної відповідальності за ухилення від лікування венеричних хвороб, незаконне проведення абортів, зґвалтування, розбещення неповнолітніх та задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Науковий інтерес з огляду на предмет нашого дослідження становлять напрацювання Н. Маркової [59, с. 185–191] щодо змістовної складової діяльності соціального працівника з формування гендерної культури старшокласників. Аналіз результатів дослідження Н. Маркової дозволив доповнити виокремлений нами змістовно-технологічний блок моделі розвитку співробітництва соціального працівника з батьками у справі виховання статі дівчат підліткового віку, що відображено у формі таблиці (Таблиця 2.4.).

Таблиця 2.4.

Змістовно-технологічний блок моделі розвитку співробітництва соціального працівника з батьками зі виховання статі дівчат підліткового віку

Назва структурної одиниці блоку	Змістове наповнення одиниці блоку
Блок фактичних знань	<p>1. Анатомічні, психологічні та фізіологічні особливості чоловічої і жіночої статей.</p> <p>2. Характеристика соціальних ролей осіб різної статей.</p> <p> 2.1. Історія розвитку чоловічої і жіночої індивідуальності.</p> <p> 2.2. Роль чоловіків і жінок у формуванні національної історії та культури.</p> <p> 2.3. Культурні й соціальні чинники, що впливають на становлення та закріплення соціальних ролей чоловіка або жінки.</p> <p>3. Норми соціальної поведінки в суспільстві.</p> <p> 3.1. Поняття стереотипів маскулінності й фемінінності, які впливають на поведінку чоловіків і жінок у різних сферах їхньої життєдіяльності.</p> <p> 3.2. Механізми та шляхи нейтралізація і пом'якшення стереотипів щодо соціальних характеристик статей.</p>
Блок формування соціального досвіду взаємодії статей	<p>1. Орієнтація в ситуації.</p> <p> 1.1. Навчання адекватно оцінювати процес взаємодії з особами протилежної статі.</p> <p> 1.2. Передбачення можливих труднощів, заснованих на існуванні стереотипів щодо представників жіночої чи-то чоловічої статей.</p>

Продовження Таблиці 2.4.

	<p>1.3. Передбачення результатів кооперації з однолітками протилежної статі.</p> <p>2. Сексуальна поведінка.</p> <p>2.1. Визнання індивідуальності, самоцінності особистості кожної дівчини і кожного юнака.</p> <p>2.2. Розуміння типових проблем, що виникають у процесі взаємодії статей.</p> <p>2.3. З'ясування умов, які спонукають удосконалювати власну індивідуальність.</p>
<p>Блок розвитку рефлексії статевої культури дівчат підліткового віку</p>	<p>1. Розвиток упевненості у собі, продукування наявності власної думки, самовираження, адекватної самооцінки, активної життєвої позиції у якості представниці жіночої статі.</p> <p>2. Вибудовування програми саморозвитку, життєвих планів, досягнення поставлених цілей, уникнення ситуативної залежності від представників протилежної статі.</p> <p>3. Культивування самостійності: уміння долати життєві перешкоди, наявність високого ступеня упевненості в собі.</p>

Таким чином, у ході реалізації змістовно-технологічного блоку розробленої нами моделі взаємодії соціального працівника і батьків дівчата підліткового віку набувають необхідних їм знань про культуру взаємовідносин статей; у них формується мотивація, спрямована на використання набутих знань у процесі взаємодії з однолітками чоловічої статі, культивуються відповідні уміння щодо їх застосування; формується активна позиція особистості щодо реалізації ідеалів і цінностей паритету статей у різних сферах їхньої життєдіяльності.

Уважаємо, що ступінь засвоєння змісту фактичних знань, представлених у моделі розвитку співробітництва соціального працівника і батьків, виявляється в здібності учениць до міркування, як форми психічного відбиття навколишньої соціальної дійсності в поняттях і судженнях, дотичних до проблематики статі.

Подальше обґрунтування змістовно-технологічного блоку моделі розвитку співробітництва соціального працівника з батьками зі виховання статі дівчат підліткового віку пов'язане з розробленням технологічного компоненту. У цьому зв'язку зауважимо, що досягнення мети, виконання завдань і реалізація змісту соціально-педагогічної діяльності здійснюється за допомогою сукупності методів, прийомів, засобів та форм, котрі є складовими різноманітних технологій діяльності соціального працівника [7, с. 13].

Погоджуючись із Н. Марковою [59, с. 190], наголосимо на тому, що технологічний компонент утворює процесуальну складову соціально-педагогічної діяльності. Саме у такому розумінні нами представлено технологічний компонент моделі співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку.

Дотримуючись визначених нами змістових блоків – блок фактичних знань, блок формування соціального досвіду взаємодії статей, блок розвитку рефлексії статевої культури дівчат підліткового віку, вважаємо за доцільне технологічний компонент (процесуальну складову) моделі співробітництва соціального працівника з батьками представити у вигляді трьох групи технологій, які відображено у Таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Технологічне забезпечення моделі співробітництва соціального працівника з батьками зі виховання статі дівчат підліткового віку

Назва технологічної складової	Методичне наповнення технологічної складової
Технології формування фактичних	- проблемна лекція; - бесіда; дискусія;

Продовження Таблиці 2.5.

знань	- кейс-метод та ін.
Технології формування соціального досвіду взаємодії статей	- ігрові методики; - конкурси; - вікторини; - створення проблемних ситуацій; - соціально-педагогічний тренінг.
Технології розвитку рефлексії статевої культури дівчат підліткового віку	- творчі проектні технології; - написання тематичних творчих робіт; - аналіз художніх творів, фільмів, які є дотичними до проблематики статі та міжстатевої взаємодії; - метод творчого есе-роздуму; - метод проекції.

Погоджуючись у цілому із Л. Карпушевською [40, с. 148], зауважимо, що застосування названих технологій реалізації моделі співробітництва соціального працівника з батьками сприяють усвідомленню позиції дівчат підліткового віку у міжстатевих відносинах, розвитку важливих особистісних якостей, спрямовують учениць до аналізу і перегляду своїх дій, формують критичне мислення, уміння оцінювати та керувати власною поведінкою. Уважаємо, що дані групи технології спонукають дівчат до самостійного пошуку і допомагають здійснити перехід від теоретичного рівня до прикладних знань, спрямовані на самопізнання, самовизначення та самовдосконалення особистості.

Перейдемо до розгляду останньої, визначеної нами структурної одиниці моделі розвитку співробітництва – результативного блоку. Згідно із судженнями В. Дудукалова [31, с. 11–12], даний блок передбачає співробітництво соціального працівника і батьків орієнтованого на

формування і розвиток статевої вихованості та статевої культури на рівні свідомості та поведінки дівчат підліткового віку. Складовими такої вихованості й культури є когнітивний, емоційно-оцінний, особистісно-сутнісний та поведінковий компоненти.

Зауважимо, що результативність процесу виховання статі може бути успішною тільки за умови рівноправного партнерства головних суб'єктів виховання, наявності взаємодії між педагогами і батьками з загальними позиціями навчального закладу щодо виховання статі дівчат підліткового віку. Погоджуючись із вітчизняною дослідницею О.Главацькою [18, с. 9], наголосимо на тому, що важливою передумовою усвідомленого співробітництва соціального працівника і батьків є їхня психолого-педагогічна готовність, яка розглядається як комплекс компонентів: емоційно-вольового, мотиваційного, інтелектуального і морального. На наш погляд, психологічна готовність є визначальною у процесі такої взаємодії і проявляється в особистісній установці як соціального працівника, так і батьків на здійснення цієї роботи, вмінні подолати своєрідний психологічний бар'єр.

Так, результати досліджень О.Главацької доводять, що 61% суб'єктів виховного впливу (вчителі, соціальний працівник, практичний психолог навчального закладу) психологічно не готові до такої роботи: відчувають нерішучість, сором'язливість при обговоренні питань статі, шлюбу і сім'ї. При визначенні рівнів сформованості психолого-педагогічної готовності соціального працівника і батьків до співробітництва зі виховання статі дівчат підліткового віку дослідницею враховувалися особистісний і діяльнісний критерії. Зокрема, особистісний – це сформованість комплексу особистісних якостей таких, як емпатійність, емоційна стабільність, організаційні здібності, комунікативна культура та інші. Діяльнісний – це здатність до самостійного виконання визначених цілей і завдань, результативність і належний рівень проведення відповідних виховних заходів, уміння здійснювати їх аналіз, забезпечувати статево просвіту найближчого соціального оточення учениць,

прогнозувати наслідки статево-виховної роботи; популяризувати статевоосвітні знання серед інших суб'єктів виховного впливу [18, с. 10–11].

Зважаючи на той факт, що мета будь-якої діяльності – це її ідеальний результат, то, погоджуючись із О. Філатовою [107], результатом впровадження моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат будемо вважатимемо сформованість статевої культури (стосунки між дівчиною і хлопцем в інтимній сфері, побудовані на досягненні сексуальної гармонії, задоволенні індивідуальних потреб кожного з одночасним шануванням і пристосуванням до тонкощів натури партнера; це сукупність знань про функціонування людини як сексуальної істоти [49, с. 7]) і вихованості як якостей їх соціалізованості. Отже, результатом співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку є їх соціалізованість, важливим компонентом якої є статева ідентифікація, основою якої є статева культура і вихованість особистості.

Вище сказане уможлиблює наведення узагальнень щодо умов і критеріїв ефективності реалізації моделі співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку. Серед іншого дослідники (О. Главацька [18], Л. Головач [21], Л. Карпушевська [40], О. Філатова [107] та ін.) наголошують на необхідності дотримання таких умов, як:

- статева культура особистості дівчат підліткового віку має формуватися як цілісна інтегральна властивість, складовими якої є відповідні структурні компоненти, що знаходяться у певному взаємозв'язку і взаємозалежності [21, с. 22–26];

- процес розвитку статевої культури учениць здійснюється на основі впровадження комплексної програми виховання статевої культури, що передбачає інтеріоризацію впливів зовнішнього середовища і внутрішнього розвитку індивіда [40, с. 147];

- система профілактичних та корекційних видів діяльності і процесів самовдосконалення інтегративних якостей статевої культури й поведінки дівчат підліткового віку здійснюється на основі врахування зони

актуального і найближчого, більш високого, рівня розвитку основних її якостей [21, с. 22–26];

- психолого-педагогічна готовність суб'єктів виховного впливу, що передбачає удосконалення особових якостей педагогів і батьків, розвитку гуманності їх виховної позиції, готовності до застосування передових досягнень науки і практики [18, с. 9; 23];

- підбір інноваційних дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу, використання активних методів та організаційних форм виховання статі;

- дотримання особистісно-орієнтованого підходу у вихованні статевої культури дівчат підліткового віку [40, с. 147];

- персоналізація виховної взаємодії, що передбачає включення у процес співробітництва соціального працівника з сім'єю особистісного досвіду учениць (почуттів, переживань, емоцій, знань, виражених дій і вчинків, набутого позитивного досвіду вибудовування стосунків із представниками чоловічої статі у різних сферах життєдіяльності) [40, с. 148].

З-поміж критеріїв ефективності реалізації моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю зі виховання статі дівчат підліткового віку науковці (В. Дудукалов [31, с. 11], Б. Ковбас і В. Костів [44, с. 10] та ін.) виокремлюють наступні:

- сформованість статевої ідентичності; статевої диференційованості;

- сформованість адекватної статевої поведінки, сексуальної свідомості, орієнтованих на збереження здорового способу життя, репродуктивної функції;

- засвоєння подружніх ролей і вироблення установки взаємного партнерства;

- розвиток жіночої індивідуальності, яка пов'язана із усвідомленням власного жіночого образу «Я», переживаннями щодо духовної і фізичної близькості з особами протилежної статі;

- набуття досвіду статевих дій як результату функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи: засвоєння

ученицями основних елементарних норм і правил поведінки; рівень домагань особистості відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб тощо [44, с. 10].

На підставі вище сказаного сформулюємо висновки. Аналіз актуальних досліджень дозволяє стверджувати про доцільність встановлення тісних зв'язків соціального працівника з батьками у справі виховання статі дівчат підліткового віку. Установлено, що однією з умов підвищення результативності та ефективності такої співпраці є розроблення й обґрунтування прогностичної моделі, складовими якої можуть бути цільовий, змістовно-технологічний і результативний блоки. Визначено, що основною ціллю та результатом співробітництва соціального працівника і батьків є формування і розвиток статевої вихованості та статевої культури на рівні свідомості та поведінки дівчат підліткового віку.

2.3. Методичні рекомендації щодо підвищення ефективності співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку

Аналіз теоретичних аспектів проблеми виховання статі дівчат підліткового віку та висновки, сформульовані в результаті розроблення й обґрунтування моделі співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі учениць, доводять, що досягти позитивних зрушень і необхідних змін на шляху налагодження такого співробітництва можливо за умови інтегрованої, узгодженої співпраці вчителів, батьків і, звичайно ж, самих учениць. У цьому зв'язку, актуалізується потреба розроблення виважених методичних рекомендацій щодо підвищення ефективності такого співробітництва.

Враховуючи результати аналізу наукової літератури (Н. Бараннікова [4], А. Дзицюєв [29], Л. Карпушевська [40], І. Ковальчук [43] та ін.), можемо

зауважити на тому, що відповідні рекомендації мають становити певний комплекс, сукупність явищ, дій, заходів, які утворюють єдине ціле та оптимізують процес виховання статі дівчат підліткового віку у цілому. При цьому зауважимо, що результати вивчення нормативно-правової бази з проблеми дослідження визначають межі відповідних рекомендацій. По суті на сучасному етапі розбудови вітчизняної освітньої основний акцент у справі оптимізації процесу виховання статі учнів підліткового віку зроблено на проведення політики, яка спрямована на вирішення таких проблем:

- забезпечення раннього виховання статі через шкільну освіту та залучення до даного процесу батьків і громаду;
- гарантування молоді забезпечення контрацептивами;
- підтримка розвитку спеціальних служб з охорони сексуального і репродуктивного здоров'я;
- організація широкої кампанії з профілактики захворювань, які передаються статевим шляхом, передусім СНІДу.

У контексті сказаного вище, вважаємо за доцільне схарактеризувати методичні рекомендації щодо підвищення ефективності співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку у межах наступних груп:

- 1) рекомендації щодо підготовки соціальним працівником педагогічного колективу і батьків до виховання статі дівчат підліткового віку;
- 2) рекомендації, які стосуються потреби у розробленні та впровадженні соціальним працівником у взаємодії із батьками у навчально-виховний процес комплексної програми виховання статі дівчат підліткового віку;
- 3) рекомендації щодо доцільності використання соціальним працівником і батьками у процесі їх співробітництва сучасних виховних і соціально-педагогічних технологій виховання статі дівчат підліткового віку;
- 4) рекомендації щодо дотримання особистісно-орієнтованого підходу у процесі виховання статі дівчат підліткового віку у контексті організації співробітництва соціального працівника з батьками.

Розглянемо указані групи рекомендацій детальніше. Уважаємо, доцільність підготовки соціальним працівником учителів і батьків до виховання статі дівчат підліткового віку визначається тим, що в системі виховання загалом існують певні протиріччя між потребами педагогів у ефективному керівництві даним процесом та відсутністю методичної основи і особистісної їхньої готовності до формування й розвитку статево зрілої особистості учениць. У зв'язку зі сказаним, як стверджує Л. Карпушевська [40, с. 146], підготовка педагогів загальноосвітніх шкіл і батьків до виховання статі дівчат підліткового віку ставить перед соціальним працівником завдання організації цілеспрямованої роботи з педагогічним і батьківським колективом з метою надання їм необхідних знань з теорії і методики виховання статі, статевої культури і поведінки учениць.

Для суб'єктів виховного впливу, що здійснюють виховний процес, на думку іншої вітчизняної дослідниці І. Ковальчук, не менш важливим, ніж теоретико-методична підготовка, є усвідомлення свого власного ставлення до проблем, пов'язаних із статтю, і співвідношення його із задачами і принципами виховання [43, с. 87]. За таких умов, можемо констатувати, що індивідуальність, творчі здібності, особистісні якості та професійна компетентність – визначальні риси особистісно зрілого суб'єкта виховного впливу, який в змозі скерувати процес виховання статі дівчат підліткового віку у відповідності до вимог сучасності та з опорою на індивідуальні потреби й уподобання учениць.

Спираючись на напрацювання Л. Олійник [73, с. 68], С. Румянцевої [95, с. 113] та ін. у процесі підготовки соціальним працівником колективу вчителів і батьків до виховання статі дівчат підліткового віку можемо виділити чотири послідовних етапи:

- 1) етап актуалізації самопізнання педагогів і батьків;
- 2) засвоєння педагогами і батьками сутності і змісту виховання статі дівчат підліткового віку як соціально-педагогічної діяльності;

3) вибір та оволодіння педагогами і батьками ефективними груповими та індивідуальними формами і методами виховання статі;

4) практична діяльність педагогів і батьків щодо виховання статі дівчат підліткового віку.

У контексті сказаного уваги заслуговують напрацювання відомого вітчизняного науковця С. Харченка щодо обґрунтування ефективних шляхів взаємодії педагогічного колективу і батьків з формування статевої культури дівчат підліткового віку в умовах навчального закладу нового типу. Такими, на думку дослідника, можуть бути:

- інтенсивне формування досвіду моральної поведінки, переконань та цінностей дівчат, здійснюване батьками й педагогами, зокрема соціальним працівником, на основі глибокого усвідомлення особливостей індивідуального статевого розвитку і потреб учениць;

- педагогічно доцільна просвітницька діяльність батьків і педагогів, що базується на результатах діагностики рівня реальної морально-статевої вихованості дівчат підліткового віку;

- налагодження співпраці батьків, вчителів і залучених ними спеціалістів (лікарів, психологів) для вироблення у дівчат підліткового віку адекватної життєвої позиції, формування необхідних якостей представниці жіночої статі [108, с. 213].

Розробляючи рекомендації щодо підготовки соціальним працівником батьків до виховання статі дівчат підліткового віку як однієї з умов підвищення ефективності співробітництва перших, вважаємо за доцільне схарактеризувати відповідні методи роботи фахівця. Досить обґрунтованими видаються твердження Н. Бараннікової щодо доцільності проведення соціальним працівником батьківських лекторіїв, позакласних педагогічних всеобучів, які передбачають надання батькам систематизованих знань з теорії і традицій виховання статі, привернення їх уваги до актуальних проблем підліткової сексуальності та статевої ідентифікації. Крім того, на думку дослідниці, перспективним є ініціювання створення на базі загальноосвітньої

школи Університету педагогічних знань, робота якого передбачала б більш серйозну підготовку батьків з теорії виховання статі шляхом організації лекцій та семінарів, активного обговорення нагальних проблем виховання статі дівчат підліткового віку [4, с. 11].

Вивчення наукового доробку Л. Розової [94], С. Чернишової [109] та ін. дозволяє виокремити наступні форми і методи роботи соціального працівника з підготовки батьків до виховання статі дівчат підліткового віку, які, на нашу думку, можуть посприяти підвищенню ефективності налагодження співробітництва між ними:

1. Підсумкова щорічна науково-практична конференція батьків з проблем виховання статі. У якості актуальних тем можуть бути обрані такі, як «Переваги та недоліки втручання дорослих у процес виховання статі дівчат підліткового віку», «Виховання статі і статево просвіта – шлях до збереження здоров'я дівчат», «Дружба між дівчатами і хлопцями існує» тощо. У виступах батьки підбивають підсумки отриманих виховних, діляться особистим досвідом виховання своїх дочок [94, с. 62].

2. Класні батьківські збори. Формування проблемної тематики таких зборів може варіюватися від теми «Чи можна спізнитися з вихованням у дівчат відповідальності за своє здоров'я?» до «Чи варто батькам бути викритими з дівчатами у питання статевого життя?» тощо). Проведенню зборів допомагає заздалегідь складений соціальним працівником опитувальник («Пригадайте, з якими труднощами у взаєминах з однолітками протилежної статі доводилося стикатися Вашій дочці?», «Охарактеризуйте стан Вашої дочки під час розмов на тему статевого», «Чи часто Ви спостерігаєте за дочкою під час спілкування з представниками чоловічої статі?», «Які труднощі найчастіше вдається подолати дочці, а які їй не під силу?» тощо) [94, с. 63].

3. Консультації батькам, які передбачають надання конкретних рекомендацій, порад з актуальних для батьків питань, пов'язаних із статевим вихованням дівчат підліткового віку [109, с. 14].

4. Тематичні вечори запитань і відповідей. Сприяють більш глибокому пізнанню методики виховання статі дівчат підліткового віку. Доцільним є запрошення працівників правоохоронних органів, лікарів, психологів, соціальних працівників, фахівці, які опікуються проблемами статевого розвитку і виховання учнів підліткового віку [109, с. 14].

5. Ознайомлення батьків з психолого-педагогічною, медичною літературою. Передбачає відбір соціальним працівником і надання рекомендацій батькам щодо психолого-педагогічної, науково-популярної літератури відповідно до проблем виховання статі дівчат підліткового віку [109, с. 16].

6. Видання шкільних газет (соціальний працівник – для батьків і дітей; батьки – для вчителів, соціального працівника і дітей; діти – для батьків і вчителів) з урахуванням культурної, релігійної та етнічної приналежності батьків [109, с. 17].

7. «Аукціон ідей виховання статі», «Батьківський ринг», «Дні довіри», «Сімейні дні в класі». Інноваційні форми роботи соціального працівника з батьками, які дозволять відійти від стандартизованих повчачь та роз'яснень і звернутися до набутого досвіду батьків у справі виховання статі дівчат підліткового віку [94, с. 64].

Отже, на підставі вищезазначеного підготовку соціальним працівником педагогічного колективу і батьків до виховання статі дівчат підліткового віку ми розглядаємо у взаємозв'язку із особистісним розвитком самого соціального працівника, а також суб'єктів виховного впливу загалом.

Звернення до робіт Н. Бараннікової [4], Ю. Гапона [17], О. Сечейко [97] та ін. дозволило нам сформулювати методичні рекомендації, які стосуються доцільності розроблення і впровадження соціальним працівником у взаємодії із батьками комплексної програми виховання статі дівчат підліткового віку. Зауважимо, що програму виховання статі варто відрізнити від програми статевої освіти, яка полягає в ознайомленні підлітків з фізіологічними, сексологічними, санітарно-гігієнічними та іншими відомостями з питань статі

та статевого життя. Натомість програма виховання статі має ґрунтуватися на загальних принципах виховної роботи та бути складовою частиною навчально-виховних заходів, які здійснюються в у тісній співпраці фахівців і сім'ї, а також реалізовуватися з урахуванням ступеня підготовленості дівчат підліткового віку та з дотриманням наступності в процесі виховання [102, с. 9].

Як стверджує вітчизняна дослідниця О. Сечейко [97, с. 13], зміст програми виховання статі дівчат підліткового віку, яку б реалізовували батьки у співпраці з соціальним працівником, має ґрунтуватися на результатах діагностування індивідуально-психологічних властивостей учениць та їх емоційних станів. Загалом, дослідниця пропонує використовувати у роботі з дівчатами підліткового віку наступні діагностичні методики:

- «Теппінг-тест» Є. Ільїна, опитувальник структури темпераменту В. Русалова, опитувальник з визначення темпераменту Г. Айзенка, проективна методика «Неіснуюча тварина»;

- анкетне опитування дівчат підліткового віку за допомогою анкет (наприклад, «Вивчення сприйняття сексуальних проблем та ставлення дівчат підліткового віку до них» (Додаток Б);

- проведення індивідуальних бесід з дівчатами підліткового віку відібраними за даними психодіагностики та деякими іншими ознаками;

- опитування дівчат підліткового віку за допомогою анкети «Ставлення дівчат підліткового віку до змісту та форм виховання статі», опитувальника «ВІЛ/СНІД, шляхи передачі та засоби запобігання» (Додаток В) та ін.

Уважаємо, що ефективність співробітництва соціального працівника із батьками у контексті виховання статі дівчат підліткового віку посилиться, якщо мета відповідної комплексної програми буде визначена як формування в учениць адекватного розуміння суті норм й установок у сфері взаємовідносин статей і потреби керуватися ними у своїй життєдіяльності.

Також зауважимо на тому, що зазначена мета актуалізується у розв'язанні низки завдань, які доцільно реалізовувати у процесі співробітництва соціального працівника із батьками:

- розвиток емоційної сфери дівчат підліткового віку, ціннісного ставлення до себе та представника протилежної статі;

- розуміння дівчатами підліткового віку характерних уроджених психологічних відмінностей дівчини й хлопця, чоловіка і жінки, урахування цих особливостей при вибудовуванні міжстатевих взаємин;

- збагачення зразків та засвоєння дівчатами підліткового віку моделей поведінки, притаманних чоловічій та жіночій статям;

- формування навичок і вмінь, необхідних для виконання дівчатами підліткового віку загальноприйнятих статевих ролей особистості у різних сферах життєдіяльності [4; 17, с. 32].

При цьому у процесі реалізації відповідної програми, на переконання С. Чернишова [110, с. 101], соціальному педагогу і батькам варто прагнути до формування у дівчат підліткового віку специфічних їмньому віковому розвитку уявлень. Зобразимо відповідні уявлення у вигляді Таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Методичні рекомендації щодо формування уявлень про стать у дівчат підліткового віку

Вік	Рекомендовані до формування уявлення
1	2
11–12 років	<p>початок статевого дозрівання та очікувані зміни в організмі; біологічний бік репродуктивної функції, загальні уявлення про дітонародження;</p> <p>зміна в емоційній сфері (коливання настрою, можливе посилення конфліктності у стосунках з оточуючими, перше кохання та ін.) і соціальній сфері (у зв'язку з настанням статевої зрілості змінюється статус дитини, до неї висуваються вимоги вище, ніж до дітей молодшого віку, об'єктивно зростає самостійність, відповідальність за свою поведінку, деяка автономія від дорослих та ін.);</p> <p>дружба – це багатогранний прояв стосунків; як можна будувати стосунки всередині сім'ї на принципах взаємної поваги й рівності.</p>

Продовження Таблиці 2.6.

1	2
13–14 років	<p>моральні цінності, їх мінливість, неоднаковість у різних культурах, товариствах, просто у різних людей;</p> <p>існування різноманітних форм сексуальності;</p> <p>біологічні й сексуальні фактори, що впливають на сексуальність;</p> <p>хвороби, що передаються статевим шляхом, включаючи СНІД;</p> <p>сексуальне насильство, проводити лінію безпечної поведінки;</p> <p>безпечний секс;</p> <p>повинні вміти сказати «ні», якщо усвідомлюють, що не готові почати сексуально активне життя;</p> <p>сформованість у дівчат терпимість до чужої думки, вибору, форми реалізації сексуальної поведінки;</p> <p>усвідомлення відповідальності за свій вибір (починати – не починати сексуально активне життя, використовувати – не використовувати контрацепцію і ін.).</p>
15–16 років	<p>біологічні аспекти репродукції;</p> <p>сексуальні стосунки, сімейні пари, розлучення, розлуку, смерть;</p> <p>перевагу та недоліки методів планування сім'ї та мати уявлення про те, як виглядають засоби контрацепції і як їх використовувати;</p> <p>девіантну поведінку, яка може бути спрямована на них самих;</p> <p>уміти обговорювати спірні питання в парі;</p> <p>основи шлюбного законодавства;</p> <p>служби, де дівчата можуть отримати допомогу, консультації.</p>

Формулюючи методичні рекомендації щодо змістовного наповнення програми виховання статі дівчат підліткового віку, яка б реалізовувалася у процесі тісної взаємодії соціального працівника з батьками, слухними видаються зауваження В. Квашенко [41] щодо доцільності урахування віку отримання ученицями спеціалізованих знань з галузі сексології. Перелік відповідних знань зобразимо у вигляді Таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Вік отримання спеціальних знань з галузі сексології

Знання	Вік (у роках)			
	10–11	12–13	14–15	16–17
Анатомо-фізіологічні ознаки виховання статі	+	+	+	+
Спосіб життя, здоров'я та статевий розвиток	+	+	+	+
Психосексуальні особливості статевого розвитку хлопчиків та дівчаток	-	-	-	+
Дошлюбне статеve життя: за та проти	-	-	+	+
Методи запобігання від вагітності	-	-	+	+
ЗПСШ	-	-	+	+
Здорове зачаття	-	-	-	+
Сексуальні дисгармонії	-	-	-	+

Проведений аналіз наукової літератури забезпечив можливість визначити, що ефективність співробітництва соціального працівника з батьками у справі виховання статі дівчат підліткового віку посилиться за умови наявності визначеного та затвердженого змісту відповідної комплексної програми. Спираючись на науковий доробок С. Девятих [28], А. Дзицоева [29], В. Кравця [50] та ін., можемо констатувати: процес виховання статі виразнюється у таких актуальних напрямках, як соціальна, моральна, психологічна, медична і правова підготовка. Сформулюємо методичні рекомендації до деяких з них.

Так, соціальна підготовка дівчат підліткового віку передбачає виховання у них адекватного сприйняття дорослості, почуття відповідальності за свої вчинки та близьких людей, ознайомлення з особливостями сучасної сім'ї, її значенням у житті людини та суспільства; формування у дівчат здатності планувати й реалізовувати свій життєвий шлях, самостійно приймати рішення з важливих питань та ін. [28, с. 102].

Звертаючись до моральної підготовки, наголосимо на доцільності формування у дівчат підліткового віку готовності до створення родини, виховання почуття честі та гідності у міжстатевих стосунках, критичного ставлення до хибних установок щодо протилежної статі, ознайомлення культурою та етикою поведінки в сім'ї; організація досвіду нестатевої любові [28, с. 103].

Психологічний напрям, як стверджує В. Кравець [50, с. 88] уможливорює розвинути у дівчат уміння помічати переживання інших людей, психологічно підтримувати; формувати такі риси, як симпатія, емоційна гнучкість, емоційна стабільність; зрозуміти потреби партнера; культивувати у собі поблажливість, адаптивність, здатність поступатися бути психологічно привабливими. З метою розвитку психологічної складової виховання статі доцільним є проведення спеціальних підготовчих занять з батьками у межах їх співробітництва з соціальним працівником (Додаток Г).

На нашу думку, обов'язковими елементами комплексної програми виховання статі дівчат підліткового віку, яка б реалізувалася у тісний співпраці соціального працівника і батьків, мають бути питання, пов'язані із сексуальною поведінкою та культурою:

- повна фактична науково обґрунтована інформація про біологічні аспекти статі та її репродуктивні функції;
- основні дані про контроль за народжуваністю та планування сім'ї;
- розкриття біологічних, статево-рольових розбіжностей чоловіків та жінок, несхожість їх сексуальних реакцій, індивідуальних особливостей та суспільних очікувань щодо них;
- сучасна інформація про гомосексуальність, права та особливі соціальні проблеми людей з гомосексуальною орієнтацією;
- позитивні та негативні наслідки статевого акту, а також вчинки, що можуть призвести до нього;
- місце сексуальних стосунків у сімейному житті;
- місце сексуальних стосунків у соціальному житті підлітків;

- обговорення життєвих та літературних прикладів з метою осмислення того факту, що почуття однієї людини можуть не відповідати почуттям іншої.

Очевидно, що реалізація змісту і завдань комплексної програми виховання статі дівчат підліткового віку відбувається через використання соціальним працівником і батьками сучасних виховних і соціально-педагогічних технологій. Виходячи із положень соціально-педагогічної теорії і практики (Н. Максимовська [57], А. Мудрик [63], А. Рижанова [62] та ін.), зауважимо, що у процесі оволодіння дівчатами підліткового віку нормам статевої поведінки, міжособистісних взаємин, формування позитивного ставлення до себе, як представниці жіночої статі та до осіб протилежної статі, дієвими та ефективними є інтерактивні форми і методи, що базуються на демократичному стилі взаємодії усіх учасників виховного процесу.

Погоджуючись у цілому із Т. Паничок [75, с. 140], вважаємо, що ефективність співробітництва соціального працівника і батьків зі виховання статі дівчат підліткового віку помилиться за рахунок використання таких форм і методів, як тренінги, рольові ігри, створення проблемних ситуацій, тематичних творчих робіт, аналіз художніх творів, фільмів, метод ігрових ситуацій, метод проектування, «мозковий штурм», інтерв'ю, метод створення виховних ситуацій. Окрім цих методів дослідниця пропонує використовувати більш традиційні: бесіди, дискусії, лекції, семінари, «круглі столи», різні форми роботи з книжкою, пресою, інформацією з інтернет-ресурсів та ін.

Результати вивчення наукової літератури переконують у доцільності використання саме таких методів, оскільки вони орієнтовані на більш широку взаємодію дівчат підліткового віку не лише з соціальним працівником і батьками, але й з однокласниками, стимулюють активність учениць у процесі виховання їхньої статі.

Можемо припустити, що використання указаних форми і методи соціальним працівником і батьками у процесі їх співробітництва зі виховання статі дівчат підліткового віку має спиратися на власний досвід суб'єктів виховного впливу та реалізовуватися через осмислення особистісних

переживань і сталих переконань щодо проблеми статі. На наш погляд, таке розуміння проблеми сприятиме наступному:

- усвідомленню власної позиції дівчат підліткового віку у міжстатевих відносинах;
- розвитку певних особистісних якостей, зверненню учениць до аналізу і перегляду своїх дій у стосунках із представниками чоловічої статі;
- формуванню критичного мислення, уміння оцінювати та керувати власною поведінкою та ін.

Форми ж співробітництва соціального працівника з сім'єю, як стверджує Л. Артюшкіна, мають бути достатньо різноманітними, але й детермінованими такими чинниками, як тип сім'ї; проблеми, які виникають у ході соціалізації підлітків; особливостей організації навчально-виховного процесу у школі; спільної налаштованості сім'ї та школи на взаємодію; професійних можливостей соціального працівника та ін. [3, с. 36].

Аналіз науково-педагогічних джерел і практичного досвіду дозволяє усі перспективні форми співробітництва соціального працівника і сім'ї зі виховання статі дівчат підліткового віку умовно поділити на три групи:

I – колективні (масові), до яких відносимо: загальношкільні і класні батьківські збори, науково-практичні конференції, виставки і огляд педагогічної тематичної літератури, університет педагогічних знань, анкетування батьків, обговорення періодичних видань, розрахованих на підліткову аудиторію, день відкритих дверей або батьківський день тощо;

II – групові, серед яких відзначимо: звіти членів батьківського комітету, екскурсії, обмін досвідом виховання статі дівчат підліткового віку, ділові ігри, психотехнічні вправи, педагогічні дискусії, сімейні клуби та ін.;

III – індивідуальні, до яких, на нашу думку, належать: бесіди, консультації на теми, пов'язані із статевим вихованням дівчат, індивідуальна участь батьків у виховних заходах (ранки, вечори, ігри), листування тощо [3; 80; 89].

Перейдемо до розгляду розроблених нами методичних рекомендацій щодо дотримання особистісно-орієнтованого підходу у процесі виховання статі дівчат підліткового віку при налагодженні співробітництва соціального працівника і батьків. Так, відомий вітчизняний науковець І. Бех переконливо доводить, що «найістотнішою характеристикою емоційно збагаченого діалогу є наявність рівної позиції дитини і дорослого. Рівність позиції означає визнання активної ролі дитини в процесі її виховання» [8, с. 54]. Тож, як стверджує Л. Карпушевська [40, с. 148], дотримання соціальним працівником і батьками у процесі їхньої співробітництва зі виховання статі дівчат підліткового віку особистісно-орієнтованого підходу передбачає наступне:

1) пріоритет інтересів кожної учениці, її індивідуальних потреб та унікальних можливостей;

2) виявлення й розвиток усіх позитивних сторін дівчат, виховання усвідомлення своєї неповторності;

3) спонукання до самовиховання та самореалізації у процесі організованого і керованого виховання статі;

4) включення у процес взаємодії соціального працівника, батьків і дівчат особистісного досвіду останніх (почуттів, переживань, емоцій, знань, виважених дій і вчинків);

5) створення рефлексивного середовища для усвідомлення своєї позиції щодо питань, пов'язаних із проблематикою статі та ін.

За слушним зауваженням Н. Мойсенюка, технологія процесу налагодження співробітництва соціального працівника з сім'єю у контексті дотримання особистісно-орієнтованого підходу передбачає виконання певної послідовності педагогічних дій. Ця послідовність включає такі дії:

- детальне і різнобічне вивчення сім'ї (як системи) і кожного її члена (як індивіда);

- розробку програми взаємодії соціального працівника з сім'єю, відповідно до визначеного у ході діагностики типу сім'ї;

- реалізацію програми співробітництва; аналіз результатів взаємодії з

сім'єю (у разі необхідності – корекцію програми та внесення до неї необхідних змін) [60, с. 114].

У рамках означеного питання досить виваженим, на наш погляд, видається висвітлення передового закордонного досвіду організації співробітництва провідних суб'єктів виховання статі підлітків загалом і дівчат підліткового віку зокрема. Завдяки цьому можливим стає розвінчання як ірраціональних страхів, так і завищених очікувань від такого співробітництва та власне від виховання статі дівчат підліткового віку.

Загалом експертний аналіз впливу європейських шкільних курсів на сексуальну поведінку школярів підліткового віку, здійснений Л. Ляпіною та Н. Драган, доводить, що жодна з наявних програм не сприяє пришвидшенню початку їхнього статевого життя. Водночас, сексуально активні школярі, які опанували цей курс і процес їхнього виховання є керованим як педагогами, так і батьками, поводяться менш ризиковано за своїх менш обізнаних однолітків, а програми, які не просто закликали підлітків не квапитися із сексуальним дебютом, а й навчали правилам безпечного сексу, ефективніші за ті, які пропагували саме лише утримання [56, с. 81].

Отже, у європейській освітній практиці дослідники (О. Бялик [11], І. Даценко [27], Л. Яворська [114] та ін.) фіксують три моделі виховання статі учнів підліткового віку:

- 1 – ліберальна;
- 2 – репресивна;
- 3 – модель «золотої середини».

Зупинимося на висвітлення указаних моделей докладніше, звертаючи увагу на перспективність їх використання щодо підвищення ефективності співробітництва соціального працівника і сім'ї в умовах вітчизняної освітньої практики. Так, у межах пермісивної (ліберальної) моделі виховання статі прийнятої, наприклад, у Данії, Швеції, Норвегії, сексуальність розуміється як важлива життєва цінність. Відтак, завдання батьків і педагогів допомогти підліткам звільнитися від тривоги, яка, завдяки старим традиціям, часто

забарвлює пов'язані зі статтю переживання; сформувати моральні установки сексуальної поведінки, надати підростаючому поколінню неупереджену інформацію про стать і сексуальність [11].

Сутність співпраці усіх суб'єктів виховного впливу згідно із рестриктивним (репресивним) статевим вихованням, парадигма якого є притаманною більшості католицьких країн, зокрема Італії, Німеччині, полягає у дуже поступовому й обережному наданні відомостей про репродуктивні процеси й функції; контролювати й пригнічувати сексуальні потреби в ім'я більш високих цінностей. Ознайомлення з телеснофізіологічними аспектами статі та сексуальності учнів підліткового віку підпорядковане принципу: краще «занадто пізно», ніж небезпечне «занадто рано» [76, с. 169; 114, с. 141].

Стратегія й тактика співзвучності дій батьків і педагогів зі виховання статі у контексті реалізації моделі «золотої середини» (Польща, Франція, Іспанія) передбачає допомогу підліткам уникнути розчарування й завдати шкоди іншим у сексуальних стосунках у цілому та в сім'ї, полегшення особистого та психосексуального розвитку, переходу до дорослого життя, домагання балансу реалізації емоційних і статевих потреб та сталості основних соціальних стандартів й благополуччя інших людей [11; 114, с. 142].

За свідченнями Л. Яворської, організація співробітництва фахівців і батьків щодо виховання статі учнів підліткового віку у зарубіжній практиці відбувається також протягом реалізації наступних освітніх напрямів:

- 1) «Сексуальна освіта» («Sex Education»);
- 2) «Підготовка до сімейного життя» («Family Life Education»);
- 3) «Планування сім'ї» («Family Planning») [114, с. 142].

Порівняльний аналіз освітніх програм виховання статі, здійснений О. Белик [11], Л. Яворською [114] та ін., засвідчує, що зарубіжні підходи мають головним чином прикладний, інструментальний характер і більше акцентовані на профілактику раннього початку статевого життя, небажаних вагітностей і абортів, розповсюдження хвороб, що передаються статевим шляхом, у тому числі СНІДу.

Не заперечуючи унікальності окреслених світових моделей і напрямів виховання статі учнів підліткового віку, все ж зауважимо, що прийняття однієї з них за основу співробітництва соціального працівника і батьків на вітчизняних освітніх теренах має регулюватися індивідуальним ставленням до сексуальності й виховання статі усіх учасників виховного процесу, корелювати з реальними вихованими можливостями та ідеалами.

Отже, на основі вивчення закордонного досвіду організації виховання статі підлітків, висвітленого у роботах О. Бялик [11], І. Даценко [27], Т. Паничок [75], Л. Яворської [115] та ін., пропонуємо шляхи його використання у вітчизняній освітній практиці, які, на наш погляд, забезпечують підвищення ефективності співробітництва соціального працівника із сім'єю у даному напрямі:

а) дотримання принципу мультидисциплінарності, який дає змогу розкрити й обговорити певні проблеми незалежно від предметних меж (зокрема, «Гендерні стереотипи в життєдіяльності людини», «Призначення чоловіка й жінки в суспільстві», «Що означає бути чоловіком/жінкою», «Образи чоловіків і жінок в класичних і сучасних витворах мистецтва», «У чому полягає гендерна рівність», «Ідеальна жінка, ідеальний чоловік»);

б) використовувати новітніх для вітчизняної системи освіти форм співпраці провідних учасників виховного процесу (проведення соціальним працівником і дівчатами тематичних батьківських вечорів, дискурсів, обговорення заздалегідь підготовлених есе на тему «Я – жінка, неповторна і унікальна особа», «Я очима інших», «Мій стиль взаємин з людьми: чоловіками, жінками, близькими», «Якби я народилась хлопцем» тощо);

в) включення батьків, соціального працівника до аналізу проблемних ситуацій (метод обговорення ситуацій – «case study») та пошуку альтернативних рішень разом із дівчатами підліткового віку, що розвиває в ученицях критичне мислення, вдосконалює навички креативного вирішення життєвих проблем;

г) використовувати ідеї вільного виховання, частіше залучати дівчат до

виконання завдань разом із батьками (залучення до різних ігрових форм проведення дозвілля, конкурсів (ліричних віршів про жінку, матір, батька, любов тощо), вікторин («Що? Де? Коли?», «Брейн-ринг», «Хто хоче стати мільйонером?») та ін. з питаннями і завданнями, пов'язаними з проблематикою статі й виховання статі);

д) формувати педагогічну і гендерну компетентність соціальних педагогів і батьків, створювати методичні центри для підвищення їхньої кваліфікації зі виховання статі.

е) забезпечувати комплексність та системність організації виховання статі дівчат із залученням соціально-виховних, медичних інституцій; створювати позашкільні сексуально-педагогічні центри, які повинні надавати консультативну та соціальну допомогу ученицям та їх батькам.

Підсумовуючи, зазначимо, що дотримання даних методичних рекомендацій може підвищити ефективність співробітництва соціального працівника і батьків зі виховання статі дівчат підліткового віку передусім за рахунок того, що дає можливість першим ствердитись у своїх переконаннях або переглянути їх, співставити свою усталену точку зору з поглядами вихованець, унаочнити і проаналізувати хибні ставлення до особистості дівчат, визначити інноваційні стратегії, які відповідають задачам і цілям сучасного виховання статі.

Висновки до розділу 2

Результати висвітлення методичних засад співробітництва соціального педагога з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку дозволили визначити, що зміст виховання статі дівчат підліткового віку полягає у формуванні і розвитку статевої вихованості та статевої культури на рівні свідомості та поведінки дівчат підліткового віку, формуванні здорового способу життя, психологічних і соціальних характеристик жіночості, підготовці до відповідального шлюбу та батьківства, що передбачає формування подружніх ролей і вироблення настанов взаємно відповідального

партнерства. Визначено принципи виховання статі дівчат підліткового віку, які є засадничими в аспекті взаємодії соціального працівника і батьків (принцип педагогічної компетентності; принцип унікальності сім'ї підлітка; принцип мінімаксу, варіативної та інноваційності застосованих технологій, форм і методів виховного впливу; принцип спільної участі дівчат і хлопців підліткового віку в різноманітних видах діяльності та ін.).

Схарактеризовано форми залучення батьків до виховання статі дівчат підліткового на рівні класу та школи (батьківські збори, позашкільні заходи із залученням батьків, заходи в рамках педагогічного всеобучу; клуби батьківського спілкування, шкільні заходи пізнавального спрямування за участю батьків, реалізація програм цільового призначення; взаємодія із громадськими організаціями, шкільною психологічною службою, медичними установами; шкільні батьківські збори, батьківського комітету, всеобуч).

Узагальнення наукових даних уможливило розробити й обґрунтувати модель співробітництва соціального педагога з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, складовими якої можуть бути цільовий, змістовно-технологічний і результативний блоки. Визначено, що основною ціллю та результатом впровадження моделі співробітництва соціального працівника і батьків є створення ефективного виховного простору з єдиним напрямом розвивальних дій, єдністю вимог сім'ї та школи в аспекті моральних основ виховання, послідовністю поведінкових стратегій, корекцією деструктивних ліній взаємодії з ученицями в контексті їх виховання статі.

Схарактеризовано методичні рекомендації щодо підвищення ефективності співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку на рівні підготовки соціальним працівником батьків до виховання статі; розроблення та у навчально-виховний процес комплексної програми виховання статі; доцільності використання інноваційних соціально-педагогічних технологій виховання статі; дотримання особистісно-орієнтованого підходу у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

ВИСНОВКИ

З'ясування теоретико-методичних засад співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку уможливило сформулювати наступні висновки.

1. Результати дослідження стану наукового розроблення проблеми співробітництва соціального працівника з батьками у процесі виховання статі дівчат підліткового віку дозволили виокремити три групи актуальних досліджень і публікацій: 1) роботи, які стосуються проблеми формування культури статевої/сексуальної поведінки дівчат підліткового віку; 2) наукові доробки, у яких розкрито виховання статі дівчат через адаптацію їх до виконання функцій дружини та матері; 3) праці, які висвітлюють методичні аспекти співробітництва вчителя, шкільного психолога, соціального працівника, батьків в аспекті впливу на статево свідомість і поведінку дівчат.

2. З'ясовано зміст, форми і засоби виховання статі дівчат підліткового віку у процесі взаємодії соціального працівника з сім'єю. Застосування системного аналізу наукових джерел дозволило розуміти виховання статі дівчат підліткового віку як систему психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування у них здатності адекватно усвідомлювати і переживати свої статево фізіологічні і психологічні особливості. Констатовано, що результатом виховання статі дівчат підліткового віку має стати особисте уявлення про моральні та соціальні норми статевої поведінки у різних сферах життя, які відповідають моральним цінностям, і які надають можливість гнучко вибудовувати систему взаємовідносин з представниками протилежної статі.

Установлено, що виховання статі дівчат підліткового віку за своїм змістом відрізняється від статевої освіти, яке полягає в ознайомленні підлітків з фізіологічними, сексологічними, санітарно-гігієнічними та іншими відомостями з питань статі та статевого життя.

Схарактеризовано форми і засоби виховання статі дівчат підліткового віку у процесі співробітництва соціального працівника з сім'єю: колективні

(загальношкільні і класні батьківські збори, науково-практичні конференції, виставки і огляд педагогічної тематичної літератури, університет педагогічних знань, анкетування батьків, обговорення періодичних видань, день відкритих дверей або батьківський день); групові (звіти членів батьківського комітету, екскурсії, обмін досвідом виховання статі дівчат підліткового віку, ділові ігри, психотехнічні вправи, педагогічні дискусії, сімейні клуби); індивідуальні (належать: бесіди, консультації на теми, пов'язані із статевим вихованням дівчат, індивідуальна участь батьків у виховних заходах, листування тощо).

3. Вивчення теоретичних аспектів проблеми співробітництва соціальних інститутів суспільства у процесі виховання статі дівчат підліткового віку дозволило розробити модель та схарактеризувати педагогічні умови розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку. Модель розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю представлено у вигляді складної структури, що містить такі складові, як мету, завдання, функції, принципи, змістове і методичне забезпечення, цільовий, змістовно-технологічний і результативний компоненти.

Схарактеризовано умови розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку, а саме статева культура особистості дівчат підліткового віку має формуватися як цілісна інтегральна властивість, складовими якої є відповідні структурні компоненти, що знаходяться у певному взаємозв'язку і взаємозалежності; процес розвитку статевої культури учениць здійснюється на основі впровадження комплексної програми виховання статевої культури, що передбачає інтеріоризацію впливів зовнішнього середовища і внутрішнього розвитку індивіда; система профілактичних та корекційних видів діяльності і процесів самовдосконалення інтегративних якостей статевої культури й поведінки дівчат підліткового віку здійснюється на основі врахування зони актуального і найближчого, більш високого, рівня розвитку основних її якостей; психолого-педагогічна готовність суб'єктів виховного впливу, що

передбачає удосконалення особових якостей педагогів і батьків, розвитку гуманності їх виховної позиції, готовності до застосування передових досягнень науки і практики; підбір інноваційних дидактичних засобів і прийомів подачі матеріалу, використання активних методів та організаційних форм виховання статі; дотримання особистісно-орієнтованого підходу у вихованні статевої культури дівчат підліткового віку; персоналізація виховної взаємодії, що передбачає включення у процес співробітництва соціального працівника з сім'єю особистісного досвіду учениць (почуттів, переживань, емоцій, знань, виражених дій і вчинків, набутого позитивного досвіду вибудовування стосунків із представниками чоловічої статі у різних сферах життєдіяльності).

З поміж критеріїв ефективності впровадження моделі розвитку співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку визначено такі, як сформованість адекватної статевої ідентичності й поведінки, сексуальної свідомості, орієнтованих на збереження здорового способу життя, репродуктивної функції; засвоєння подружніх ролей і вироблення установки взаємного партнерства; розвиток жіночої індивідуальності з усвідомленням власного жіночого образу «Я», переживаннями щодо духовної і фізичної близькості з особами протилежної статі; набуття досвіду статевих дій як результату функціонування механізму внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи: засвоєння ученицями основних елементарних норм і правил поведінки; рівень домагань особистості відповідно до реальних умов її життєдіяльності у задоволенні основних потреб тощо.

4. Обґрунтовано методичні рекомендації щодо планування та організації співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку.

Констатовано, що обґрунтоване планування та організації співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку повинні включати нерозривно пов'язані навчальний

(інформаційно-просвітницький та інструментальний) і виховний (особистісно-орієнтований) компоненти, що забезпечують формування у дівчат підліткового віку адекватних етичних норм, ціннісних орієнтацій, знань і навичок, прийнятних на особистісному рівні і реалізовуваних у поведінці. Наголошено на тому, що співробітництво соціального працівника з сім'єю повинен мати випереджаючий і профілактичний, а не сексуально-стимулюючий характер і орієнтуватися на норму й позитивні аспекти статевого буття, а не на відхилення як засіб залякування.

Схарактеризовано основні напрями використання позитивних ідей зарубіжної педагогічної теорії та практики щодо налагодження співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку: системність та комплексність організації співробітництва суб'єктів виховного впливу; використовувати новітніх для вітчизняної системи освіти форм співпраці провідних учасників виховного процесу; реформування системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогів; гуманізація та демократизація стосунків між дорослими та підлітками; врахування потреб та інтересів дітей і підлітків з проблем сексуальності.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний аналіз усіх аспектів проблеми налагодження співробітництва соціального працівника з сім'єю у процесі виховання статі дівчат підліткового віку. Вивчення потребують передусім методологічні і дидактичні засади встановлення тісних зв'язків школи з батьками у справі виховання статі дівчат підліткового віку; питання співпраці громадських і державних організацій та установ для активізації виховання статі і статевої просвіти дівчат підліткового віку у позашкільній і позакласній роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина О. А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М. : Просвещение, 2000. 141 с.
2. Азизова С. М. Половое воспитание подростков в общеобразовательном учреждении // Педагогические науки. Известия ДГПУ. 2015. № 2. С. 6–10.
3. Артющкіна Л. М. Соціальний педагог школи: теорія і практика роботи: Навч.-метод. посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 124 с.
4. Баранникова Н. А. Полоролевое воспитание детей в процессе взаимодействия школьного учреждения и семьи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. М., 2019. 24 с.
5. Баранов А. А., Санников А. Б. Половое воспитание и сексуальное образование // Педагогическая мысль. 2012. № 3. С. 40–45.
6. Баряева О. Половое воспитание девушек-подростков в современных условиях: Медико-социальные аспекты // Вестник Бурятского государственного университет. 2015. № 12. С. 188–193.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
8. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. К. : Либідь, 2008. 848 с.
9. Беленька Г. Пропедевтична підготовка матері до виховання і розвитку дитини // Імідж сучасного педагога. 2014. № 5. С.14–17.
10. Бондар Г. П. Основи статевого виховання: (учнівський всеобуч) // Виховна робота в школі. 2017. № 1. С. 49–52.
11. Бялик О. Особливості становлення системи статевого виховання в країнах Євросоюзу. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/osoblivosti_stanovlennya_sistemi_statevogo_vixovannya_uchnivskoy_molodi.pdf
12. Василенко О.М. Соціально-педагогічна діяльність у закладах освіти. Харків : Крок, 2013. 83 с.

13. Веретенко Т. Г. Соціально-педагогічна робота у закладах освіти // Соціально педагогіка: теорія і технології : підручник / за ред. І. Д. Зверевої. К. : Центр навчальної літератури, 2006. С. 84–103.

14. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2005. 23 с.

15. Воспитательный процесс: изучение эффективности. Методические рекомендации / под ред. Е.Н.Степанова. М. : ТЦ «Сфера», 2001. 128 с.

16. Всемирная организация здравоохранения. URL: <http://www.who.int/ru/>

17. Гапон Ю. Роль соціального працівника в організації сучасної виховної системи // Наук. записки Тернопільського ДПУ. Серія: Педагогіка. 2012. №2. С.29–35.

18. Главацька О. Л. Проблема підготовки майбутніх учителів до статевого виховання учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2004. 18 с.

19. Говорун Т. В. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства : навчальний посібник / Т.В. Говорун, В.П. Кравець, О.М. Кікінеджи, О. Б. Кізь. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 144с.

20. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. 338 с.

21. Головач Л. Статева культура особи як інтегральна системна властивість: концептуальний підхід // Наукові записки Тернопільського ДПУ. Серія: Педагогіка. 2000. № 4. С. 22–28.

22. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії гендеру : навч. посібник. К. : «К.І.С.», 2004. С. 132–156.

23. Грабова Г. Основні підходи до виховання статі у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці // Порівняльні педагогічні студії. 2012. № 4(14). С. 14–19.

24. Григорьева Ю. С. Дидактическая игра как средство полового воспитания детей дошкольного возраста : автореф. диссер. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Екатеринбург, 2007. 22 с.

25. Гришак С. М. Організація позанавчальної діяльності студентів коледжу в процесі соціалізації на основі гендерного підходу // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2013. № 2. С. 47–52.

26. Даник А. А. Формування готовності юнаків і дівчат до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Кіровоград, 2008. 18 с.

27. Даценко І. З історії сексуального і статевого виховання в польській школі // Освітянин. 2008. № 2. С. 27–30.

28. Девярых С. Ю. Половая социализация молодежи в условиях социокультурной трансформации семьи : монография. Смоленск : СмолГУ, 2010. 256 с.

29. Дзицоев А. А. Взаимодействие школы и семьи в процессе нравственно-полового воспитания старшеклассников : автореф. диссер. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Владикавказ, 2012. 19 с.

30. Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія; НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 331 с.

31. Дудукалов В. В. Педагогические условия полоролевого воспитания студентов младших курсов вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Волгоград., 2019. 22 с.

32. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» зі змінами № 911-VIII (911-19) від 24.12.2015 р. URL: www.rada.gov.ua

33. Закон України «Про загальну середню освіту» // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1999. № 28. ст. 423.

34. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993, № 3357 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>

35. Закон України «Про освіту» зі змінами та доповненнями від 23.03.1996 // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1996. № 34. ст. 451.

36. Закон України «Про охорону дитинства» зі змінами № 1838-VIII від 07.02.2017 р. URL: www.uapravo.net

37. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003, № 966-4 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/966-14>

38. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21.06.2001 р. № 2558-III URL: www.usha.org.ua

39. Каган В. Е. Воспитателю о сексологии. М. : Педагогика, 1991. 254 с.

40. Карпушевська Л. Р. Модель виховання статевої культури старшокласників шкіл-інтернатів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. 2016. Вип. 16 (Кн. 2). С. 142–149.

41. Квашенко В. П. Зміст, принципи і шляхи виховання статі // Новини медицини та фармації (Гінекологія). 2008 (253). URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/5930>

42. Клёцина И. С. Гендерная социализация : учебн. пособие. СПб. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 1998. 92 с.

43. Ковальчук І. А. Виховання статі дітей і учнівської молоді. Луганськ : Альма-матер, 2018. 140 с.

44. Ковбас Б. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том II. Основи родинного виховання / Б. Ковбас, В. Костів. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.

45. Колесов Д. В. Биология и психология пола. М. : Моск. психол.-соц. ин-т, 2000. 172 с. (Педагогическая сексология).

46. Кон И.С. Особенности социализации мальчиков и девочек // Актуальные проблемы социализации девушек-подростков : сборник научных статей / под общ. ред. Г.М. Лактионовой. К. : А.Л.Д., 1995. С. 5–15.

47. Концепції сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012–2021 роки. URL: http://xrisschool.ucoz.ru/konzepsiy_shasliva_rodina_12_21.doc

48. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти (рішення колегії МОН України від 28.02.1996р. №2/4-8) URL: <http://gymnasium45.edu.kh.ua/.../Концепції%20виховання>

49. Корчова Г. Л. Соціально-педагогічні умови профілактики статевої девіації старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05. К., 2006. 18 с.

50. Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства. К. : Академія, 2001. 244 с.

51. Кравець В. П. Статева соціалізація дітей і підлітків: закономірності та особливості : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2008. 476 с.

52. Кремень В. Сучасні світові тенденції і розвиток освіти // Професійно-технічна освіта. 2016. № 1. С.19–22.

53. Куліченко Н. М. Засідання педагогічної ради. Модель взаємодії школи та сім'ї: перспективи та пріоритети співпраці. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/model-vzaemodiyi-shkoli-ta-simyi-perspektivi-ta-pr.html>

54. Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста : автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.0. К., 1999. 33 с.

55. Луценко О. А. Гендерна освіта й педагогіка // Основи теорії гендеру : навч. посібник. К. : «К.І.С.», 2004. С. 476–503.

56. Ляпіна Л. А. До проблеми сексуальної соціалізації підлітків // Вісник Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2015. Випуск 213 (Том 225). С. 79–82.

57. Максимовська Н.О. Формування культури материнства у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу // Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2006. № 4. С.45–53.

58. Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального працівника з формування статевої культури старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 20 с.

59. Маркова Н. В. Гендерні аспекти соціальної роботи // Актуальні питання теорії та практики соціальної роботи : навчально-методичний посібник / О. П. Песоцька, В. В. Маркова, І. П. Акіншева, О. А. Мурашкевич, К. В. Ігнатенко. К. : Академія, 2001. С. 78–92.

60. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. 4-е видання. 2003. 615 с.

61. Молчанова А. О. Соціальне партнерство в діяльності ПТНЗ : курс лекцій. К. : ТОК, 2007. 44 с.

62. Мудрий Я. Роль соціального працівника у формуванні основ репродуктивного здоров'я підлітків // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. Чернівці, 2005. Вип. 263. С.122–126.

63. Мудрик А. «О полоролевом (гендерном) подходе в социальном воспитании» / А. Мудрик. – Х. : АкадемВидат, 2001. – 112 с.

64. Наказ Міністерства соціальної політики України «Державний стандарт соціальної послуги профілактики» від 10.08.2015 р., № 912. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z>

65. Наказ Міністерства соціальної політики України «Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації)» від 12.09.2016 р., № 1243/29373. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16>

66. Наказ Міністерства соціальної політики України «Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які опинилися у складних життєвих обставинах» від 22.04.2016 р., № 621. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16>

67. Наказ МОН України «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» від 31.10.2011 р., №1243. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/1243>

68. Наказ МОН України «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» від 26.09.2000 р., № 659/4889. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00>

69. Наказ МОН України «Про затвердження Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді» від 21.07.2004 р., № 605. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/605>

70. Наказ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» від 15.03.2002 р. №258/2002. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/258/2002>

71. Наказу МОЗ України «Про організацію стаціонарної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні» від 20.12.2003 р., № 620. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/620>

72. Ничкало Н. Г. Науково-методичне забезпечення соціального партнерства // Професійно-технічна освіта. 2004. №2. С. 15–16.

73. Олійник Л. М. До проблеми родинного та суспільного виховання статі дітей // Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 12. С. 66–71.

74. Павлущенко Н. М. Гендерне виховання учнів молодшого шкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2011. 20 с.

75. Паничок Т. Особливості виховання статі як невід'ємної частини дошлюбного виховання у ФРН // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль, 2006. № 6. С. 139–143.

76. Паничок Т. Я. Особливості взаємодії учителів і батьків при здійсненні виховання статі учнівської молоді у Німеччині // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. праць. Слов'янськ : СДПУ, 2009. № 43. С. 169–177.

77. Пащенко С. Ю. Підготовка соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнівської молоді: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Запоріжжя, 2000. 23 с.

78. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття) : монографія. Рівне : О. Зень, 2010. 530 с.

79. Петрикей О. О. Організація підготовки соціальних педагогів до виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах // Вісник ГНПУ: Педагогічні науки, 2019. Випуск 15. С. 172–175.

80. Петрище И. П. О половом воспитании детей и подростков. Книга для родителей. Мн. : Нар. асвета, 1990. 160 с. (Семейная педагогика).

81. Половое воспитание школьников // Педагогика: Республиканский Межведомственный научн. сб. Минск : Нар. асвета, 1988. Вып. 29. 72 с.

82. Посадова інструкція соціального працівника загальноосвітнього навчального закладу. URL: <http://eduproj.net/posadova-instruktsiya-sotsialnogo-pedagoga-t1637.html>

83. Постанова Верховної Ради України «Концепція державної сімейної політики» від 17.09.1999 р., № 1063. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>

84. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)» від 03.11.1993 р., № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>

85. Постанова Кабінету Міністрів «Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р.» № 1849 від 27.12.2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-%D0%BF>

86. Постанова Кабінету Міністрів «Програма «Українська родина»» № 243 від 14.03.2001р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>

87. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року» від 19.02.2007 р., № 244. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-%D0%BF>

88. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» від 21.11.2013 р., № 895. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/895-2013-%D0%BF>

89. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. К. : Освіта, 1994. 64 с.

90. Приходько Г. В. Проблема сімейного виховання за статтю в педагогічному дискурсі XIX – початку XX століття // Шлях освіти. 2013. № 1 (66). С. 31–34.

91. Прихожан О. М. Підліток в підручнику і в житті: криза тринадцяти років // На порозі дорослішання : зб. наук. статей. Х. : ХНПУ імені Г. Сковороди, 2011. С. 14–22.

92. Рижанова А. О. Розвиток соціальної педагогіки в соціокультурному контексті : автореф. дис. ... д-ра. пед. наук : спец. 13.00.05; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2005.

93. Родинна педагогіка : навч.-метод. посібник / А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексєєнко та ін.. К. : ПАРАПАН, 2002. 216 с.

94. Розова Л. Б. Половое воспитание школьников : методическое пособие по организации полового воспитания школьников в условиях школьного учреждения и семьи. Х. : Изд-во РПК, 2004. 86 с.

95. Румянцева С. М. Значение личностных качеств социального педагога в решении проблем клиента // Научные исследования: от теории к практики. – 2018. № 1(7) С. 112–114.

96. Селевко Г. К. Традиционная педагогическая технология и ее гуманистическая модернизация. М. : НИИ школьных технологий, 2015. 144 с.

97. Сечейко О. В. Врахування індивідуально–психологічних особливостей підлітків у процесі виховання статі // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2019. №4. С.188–195.

98. Слюсаренко Н. В. Праця як засіб статевої соціалізації дівчат: від витоків до сьогодення // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах. Випуск 2. Херсон : РПО, 2007. С. 233–240.

99. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. К. : Центр навч. л-ри, 2008. 336 с.

100. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

101. Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн : монографія /за ред. В. Кравця. Тернопіль : Астон, 2009. 206 с.

102. Виховання статі – складова частина здорового способу життя: Метод. вказ. для лікарів-інтернів, дитячих гінекологів, педіатрів, сімейних лікарів /уклад. І.О. Тучкіна, Л.А. Вигівська та ін. Харків: ХНМУ, 2013. 41с.

103. Тельнов А. С. Прогностична модель розвитку соціальних процесів на підприємстві // Вісник економічної науки на Україні. 2012. №. 1. С. 167–171.

104. Тіунова О. В. Просвітницький тренінг «Я – майбутня мама»: для дівчат підліткового віку. Тернопіль : ТНПУ, 2018. 90 с.

105. Указ Президента України «Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті» від 27.04.2002 р., № 347/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

106. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 року № 344/2013. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

107. Філатова О. К вопросу о половом воспитании подростков / // Шлях освіти. 2015. № 4 (87). С. 31–34.

108. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. Луганськ : Альма-матер, 2005. 552 с.

109. Чернышева С. В. Научно-практические основы полового воспитания девочек-подростков в учебно-воспитательном процессе : автореф. диссер. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Владикавказ, 2017. 28 с.

110. Чернышева С. В. Основные методологические принципы полового воспитания девочек-подростков // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2018. № 8. С. 98–103.

111. Чубучна І. Актуальні питання виховання статі молоді // Педагогічна думка. 2005. № 2. С. 58–63.

112. Шиделко А. Профілактична робота з проблеми статевої деморалізації неповнолітніх дівчат та її стан в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2008. № 4. С. 246–257.

113. Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный подход и анали. М. : ПЕР СЭ, 2008. 316 с.

114. Яворська Л. Зарубіжний досвід реалізації системи виховання статі як одного з напрямків підготовки молоді до сімейного життя // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія Педагогіка. Тернопіль, 2015. № 1. С. 140–143.

115. Яворська Л. Г. Підготовка молоді до сімейного життя в США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2017. 22 с.

116. Ящук І. П. Основи соціального партнерства в навчально-виховному закладі // Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. 2020. № 3. С. 176–180.

117. Groenendyk A, Volling B. Coparenting and early conscience development in the family // J Genet Psychol. 2007. № 168(2). P. 201–224.

118. McHale J. Coparenting and triadic dynamics in one- and two-child families // Paper presented at the International Conference on Infant Studies; Brighton, UK. 2000. P. 176–186.

119. McHale JP. Coparenting and triadic interactions during infancy: The roles of marital distress and child gender // Developmental Psychology. 2005. № 31. P. 985–996.

120. Sex education that works URL: <http://www.avert.org/sexeducation.htm>

121. UNESCO. International technical guidance on sexuality education / UNESCO. Paris, 2009. Vol. II. 64 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Національна нормативно-правова база, яка декларує захист
жіночої молоді**

Рік прийняття	Назва документу
1992	Постанова Кабінету Міністрів України «Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства»
1993	Закон України «Про сприяння соціальному ставленню та розвитку молоді в Україні»
1997	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану дій на 1997-2000 рр. щодо покращення становища жінок та підвищення їх ролі у суспільстві»
1999	Постанова Верховної Ради України «Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок»
1999	Постанова Верховної Ради України «Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми»
2001	Постанова Кабінету Міністрів України «Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки»
2001	Наказ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні»
2004	Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань «Становище жінок в Україні: реалії та перспективи»
2004	Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо здійснення гендерно-правової експертизи нормативно-правових актів»
2005	Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків»
2005	Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
2006	Закон України «Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки»

2006	Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення гендерно-правової експертизи»
2009	Наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»
2013	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року»
2016	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року»

Додаток Б

Шкали поведінкових установок та взаємних експектацій (щодо дівчат старшого підліткового віку)

Нижче наведені твердження, які характеризують поведінку ДІВЧАТ.

Як Ви вважаєте, чи може дівчина так поводитися? (

Увага! Як оцінювати:

1 = абсолютно не згоден

2 = швидше не згоден

3 = іноді згоден, іноді ні

4 = швидше згоден

5 = повністю згоден

Обведіть на бланку для відповідей свою оцінку.

ДІВЧИНІ ДОЗВОЛЯЄТЬСЯ:

1. Відразу дати зрозуміти, що їй хтось подобається.
2. Запропонувати кому-небудь бути її коханим.
3. Запропонувати інтимні стосунки.
4. Мати дошлюбний досвід статевого життя.
5. Наполягати на статевому акті, якщо партнер не погоджується.
6. Відмовитися від інтимного контакту, якщо вона не має бажання.
7. Мати при собі презерватив.
8. Просити партнера користуватися презервативом.
9. Запитати партнера, чи має він сексуальний досвід.
10. Запитати партнера, яким сексуальним задоволенням він віддає перевагу.
11. Сказати, що їй подобається в сексі.
12. Під час інтимних стосунків дати зрозуміти партнеру, що їй не подобається.
13. Відмовитися від статевого акту, якщо партнер не погоджується на користування презервативом.
14. Заводити розмову про безпечний секс.
15. Мати декілька статевих партнерів.
16. Купувати презерватив.
17. Переконувати партнера в тому, що немає нічого поганого у використанні презерватива.
18. Часто міняти статевих партнерів.

Додаток В

Опитувальник «ВІЛ/СНІД, шляхи передачі та засоби запобігання» (для дівчат старшого підліткового віку)

Дайте, будь ласка, відповіді на поставлені питання, вказавши їх на бланку для відповідей. Пам'ятайте, Ваші відповіді не піддаватимуться аналізу та оцінці з морального погляду.

1. Чи вживали Ви коли-небудь наркотики?

- а) ніколи не вживав
- б) інколи вживаю
- в) часто вживаю
- г) раніше вживав
- д) інше _____

2. Чи є серед Ваших друзів такі, що мають досвід статевого життя?

- а) Так, є
- б) Ні, немає

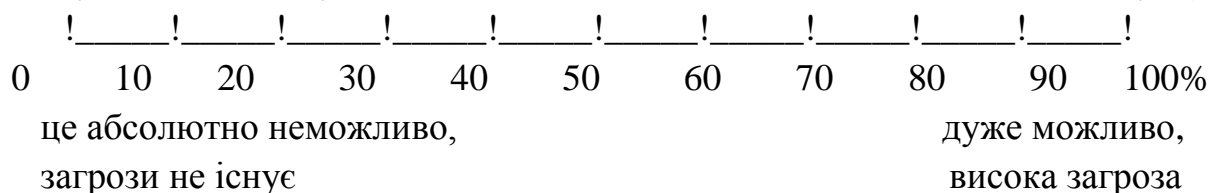
3. Чому, на Вашу думку, хлопці Вашого віку вступають у сексуальні стосунки до шлюбу? (Назвіть усі відомі Вам причини)_____

4. Чому, на Вашу думку, дівчата Вашого віку вступають у сексуальні стосунки до шлюбу? (Назвіть усі відомі Вам причини)_____

5. Які причини, на Вашу думку, утримують дівчат Вашого віку від статевого стосунку? (обведіть декілька відповідних номерів відповідей)

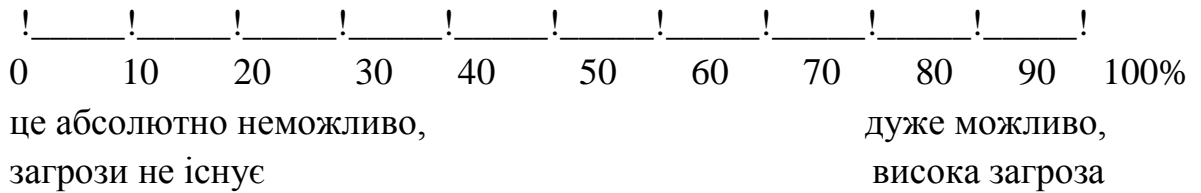
- а) відсутність кохання
- б) статева невпевненість
- в) страх перед невідомим
- г) моральні міркування
- д) невміння користуватися презервативом
- е) побоювання вагітності
- є) побоювання “підхопити” якусь хворобу
- ж) страх покарання
- з) інше _____

6. Чи існує для Вас сьогодні реальна загроза інфікуватися вірусом СНІДу? Позначте, будь ласка, на шкалі, наскільки вона є великою (у%):

Продовження Додатку В

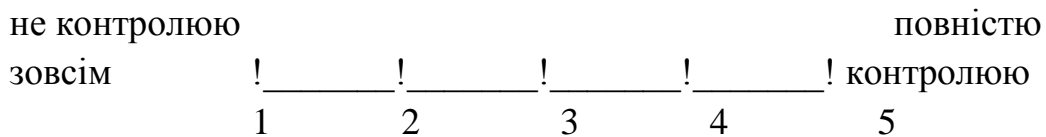
7. Чи існує для середньостатистичної особи Вашого віку реальна загроза інфікуватися вірусом СНІДу? Позначте, будь-ласка, на шкалі, наскільки вона є великою (у%):

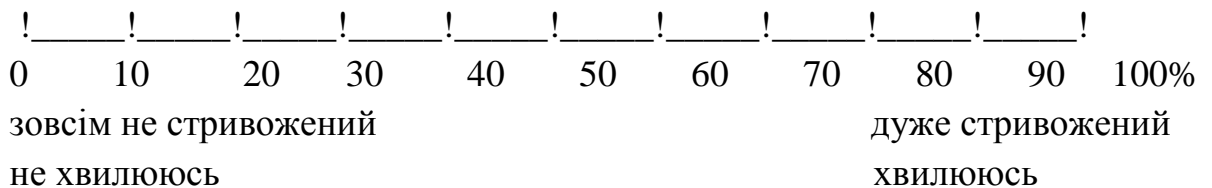
8. Як Ви вважаєте, якому контингенту населення загрожує СНІД?

- а) усьому населенню
- б) новонародженим дітям
- в) особам, що страждають на гемофілію
- г) повіям
- д) шприцевим наркоманам
- е) гомосексуалістам
- ж) важко відповісти

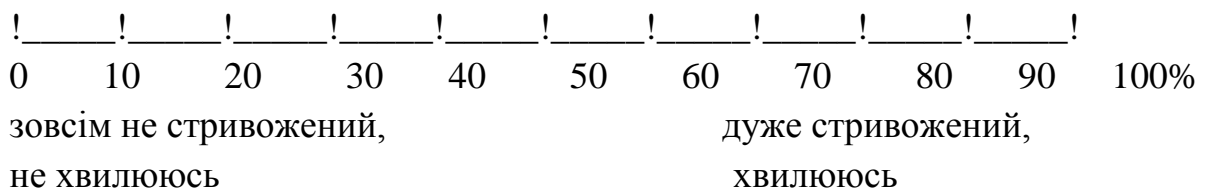
9. Відмітьте, будь ласка, на шкалі, наскільки Ви особисто контролюєте ситуацію уникнення інфікування ВІЛ під час статевих контактів:

10. Деякі люди дуже стурбовані ймовірністю інфікуватися ВІЛ, в той час як інших це зовсім не хвилює. Будь ласка, визначте, наскільки Ви особисто стривожені або занепокоєні можливістю інфікуватися ВІЛ (за шкалою, у %):

11. Визначте, будь ласка, наскільки хлопці та дівчата Вашого віку стривожені або занепокоєні можливістю інфікуватися ВІЛ (за шкалою, у %):

12. Якщо Ви збираєтесь в гості чи на вечірку та дізнались, що там буде ВІЛ- інфікований, що Ви будете робити:

- а) Піду в гості та буду спілкуватися з ним так само, як і з іншими;

- б) Взагалі не піду в гості;
- в) Піду в гості, але буду триматися від нього подалі;
- г) Піду в гості і буду спілкуватися з ним, однак відчуватиму при цьому дискомфорт;
- д) інше _____

13. Чи обстежувались Ви коли-небудь на ВІЛ?

- а) так;
- б) все збираюсь, але ніяк не дійду
- в) ні, і не збираюсь;
- г) інше _____

14. Чи схильні Ви судити про здоров'я людини, яка, ймовірно, може стати Вашим статевим партнером, по зовнішньому вигляду?

- а) ні, я знаю, що людина може бути ВІЛ-інфікованою і при цьому виглядати абсолютно здоровою;
- б) іноді я схильний (на) до таких суджень;
- в) так, якщо людина має акуратний зовнішній вигляд, слідує за своїм зовнішнім виглядом, я їй довіряю.
- г) інше _____

15. Чи маєте Ви досвід статевого життя?

- а) так;
- б) так, але це було лише один раз;
- в) ні.

ЯКЩО ТАК, ТО:

16. З скількома партнерками Ви мали інтимну близькість? _____

17. В якому відсотку випадків Ви (або Ваша партнер) користувалися презервативом під час інтимної близькості? _____

Джерело [63].

Додаток Г

Батьківські збори «Статеві і психологічні особливості підлітків»

Мета. Налагоджувати тісний контакт і взаєморозуміння між батьками і вчителями, спільно вирішувати проблеми, пов'язані з особливостями вікової психології підлітків, попереджувати конфліктні ситуації, сприяти педагогізації батьків.

I. Робота в творчих групах(по бчол).

- Шановні батьки, сьогодні у нас батьківські збори не такі як завжди. Сьогодні ми усі разом будемо ділитись своїм досвідом щодо теми зборів «Психологічні особливості підлітків». У нас буде працювати 4 творчі групи батьків.

2. Вправа «Давайте познайомимось»

«Я, ім'я, мати (батько) І.П. дитини хочу повідомити, що моя дитина...»

- Сьогодні ми будемо розглядати особливості підліткового розвитку.

Окрім індивідуальних особливостей кожного школяра, потрібно враховувати і вікову психологію. Вік, який охоплює від 10-11 до 14-15 років, називають підлітковим. Ще його називають перехідним, критичним. Це дуже відповідальний період у становленні особистості людини, а для батьків і вихователів – чи не найбільш складний.

- Саме у цьому віці відбувається перехід від дитинства до отрочтва і юності і пов'язані з цим переходом зміни в фізичному, психічному і соціальному відношеннях. В. Сухомлинський назвав цей період другим народженням людини.

«Першого разу народжується жива істота, другого разу – громадянин, активна, мисляча, діюча особистість, що бачить уже не тільки навколишній світ, а й саму себе. Першого разу людина заявляє про себе криком: «Ось я, дбайте, турбуйтеся, не забувайте про мене ні на хвилину, бережіть, сидіть, затамувавши подих, біля моєї колиски».

Вдруге народившись, людина заявляє про себе зовсім інакше: «Не опікайте мене, не ходіть за мною, не зв'язуйте кожен мій крок, не сповивайте мене пелюшками нагляду й недовір'я... Я самостійна людина. Я не хочу, щоб мене водили за руку».

3. Робота в групах «Особливості анатомо- фізіологічного розвитку підлітків»

Кожній групі дана одна особливість. Кожна група обдумує: як потрібно враховувати, що потрібно зробити щоб та чи інша особливість пройшла не гостро, непомітно для дитини.

Продовження Додатку Г

Прискорений ріст кінцівок. Не дорікати за деяку незібраність, незграбність, дбати про інтенсивне харчування.

Спостерігається активний ріст серця (у два рази проти 1,5 разового росту організму в цілому) судини не встигають за ростом маси серця, дещо вузькі, що призводить до підвищення тиску. Дбати про посиленість фізичних вправ, чергувати види фізичної діяльності з відпочинком, контролювати функціонування серцево-судинної системи.

У підлітків спостерігається невідповідність у розвитку серця, судинної системи і маси тіла. Мускулатура серця і його об'єм збільшується вдвічі, а діаметр судин залишається вузьким. Отже, серце не може постачити потрібну кількість крові до різних ділянок організму, зокрема, до мозку. Ця недостатність викликає порушення серцевої діяльності. Але при правильній організації праці й відпочинку, занять фізкультурою, дотриманні гігієнічних норм такі явища не виникають. Постійно пам'ятаймо, що підлітку потрібне калорійне харчування; сон учня має тривати 10 годин на добу; слухання музики, перегляд телепрограм, комп'ютер треба строго обмежувати.

Трубчасті кістки швидко ростуть у довжину, а м'язи відстають у своєму розвитку. Обережати від травм.

Розпочинається статеve дозрівання. Ретельно враховувати зміни в організмі.

4. Робота в групах «Особливості соціально-психологічного розвитку підлітка»

1.Триває розвиток і становлення психіки. Постійно включати у нові види навчальної і поза навчальної діяльності.

2. Формуються моральні переконання. Цілеспрямовано працювати над формуванням почуттів і переконань, усвідомлення духовно-моральних якостей.

3.Відчуття дорослості. Коли говорять, що дитина дорослішає, мають на увазі становлення його готовності до життя в суспільстві дорослих людей, причому як рівноправного учасника цього життя. Із зовнішнього боку у підлітка нічого не міняється: вчиться в тій же школі (якщо, звичайно, батьки раптом не перевели в іншу), живе в тій же сім'ї. Все так само в сім'ї до дитини відносяться як до «маленького». Багато що він не робить сам, багато що - вирішують батьки, яких все так само доводиться слухатися. Батьки годують, поють, одягають своє чадо, а за хорошу (із їхньої точки зору) поведінку можуть навіть і «нагородити» (знову таки, по своєму розумінню - кишенькові гроші, поїздка на море, похід в кіно, нова річ).

До реальної дорослості далеко і фізично, і психологічно, і соціально, але так хочеться! Він об'єктивно не може включитися в доросле життя, але

Продовження Додатку Г

прагнути до неї і претендує на рівні з дорослими має рацію. Змінити вони поки нічого не можуть, але зовні наслідують дорослим. Звідси і з'являються атрибути «псевдодорослості»: куріння сигарет, тусовки біля під'їзду, поїздки за місто (зовнішній прояв «я теж маю своє особисте життя»). Копіюють будь-які відносини.

На формування почуття дорослості суттєвий вплив справляє система відносин, у якій включений підліток – визнання(або невизнання) його дорослості батьками, вчителями, друзями

4. Прагнення до самостійності. Стосунки з дорослими, зокрема з батьками й педагогами, стають складнішими, особливо, коли старші не розуміють змін, які відбуваються в особистості підлітка, і продовжують ставитись до нього, як до дитини.

Нерозуміння цього часто створює складні ситуації. Частішими стають, порівняно з молодим шкільним віком, прояви негативізму, неслухняності та інші порушення норм поведінки.

Треба враховувати вразливість, емоційність, суперечності отрочтва. Скажімо, з одного боку підлітки непримиренні до зла, прагнуть справедливості, «готові вступати в боротьбу з найменшим відхиленням від істини, а з другого боку – не вміють ще розібратись у складностях життя, не знають, у чому ж істина. Друга суперечність полягає у прагненні підлітка бути нехорошим і небажаним, щоб його виховували; третя – у прагненні показати себе, самоутвердитись і невмінні це зробити; є глибока потреба в пораді, допомозі – і водночас небажання звернутись до старшого. Ці та інші суперечності підліткового віку не є чимось фатальним. Умілою виховною роботою вони згладжуються, послаблюються, а невмілою — загострюються, приводять до конфліктів.

У підлітка з'являється своя позиція. Він рахує себе вже досить дорослим і відноситься до себе як до дорослого.

Прагнення до самостійності виражається в тому, що контроль і допомога відкидаються. Все частіше від підлітка можна чути: «Я сам все знаю!» І батькам доведеться тільки змиритися і постаратися привчити своїх чад відповідати за свої вчинки. Це їм стане в нагоді по життю. На жаль, подібна «самостійність» – ще один з основних конфліктів між батьками і дітьми в цьому віці. З'являються власні смаки і погляди, оцінки, лінії поведінки. Найяскравіше – це поява пристрасті до музики певного типу.

5. Провідна діяльність – інтимно-особистісне спілкування з ровесниками. Емоційне спілкування пронизує все життя, воно накладає відбиток і на навчання, і на заняття поза уроками, і на взаємини з батьками, вчителями. Будь-який підліток мріє про нерозлучного друга. При чому про таке, якому

Продовження Додатку Г

можна було б довіряти «на все 100», як самому собі, який буде зраджений і вірний, не дивлячись ні на що. У другу шукають схожості, розуміння, ухвалення. Друг задовольняє потребу в саморозумінні. Практично, друг є аналогом психотерапевта. Дружба носить виборчий характер, зрада не прощатся.

6. Джерело конфліктів – зовнішній вигляд. Зовнішній вигляд підлітка – ще одне джерело конфлікту. Змінюється хода, манери, зовнішній вигляд. Ще зовсім недавно вільно, хлопчик, що легко рухався, починає ходити перевалюючись, опустивши руки глибоко в кишені і спльовуючи через плече. У нього з'являються нові вирази. Дівчинка починає ревно порівнювати свій одяг і зачіску із зразками, які вона бачить на вулиці і обкладинках журналів, випліскуючи на маму емоції з приводу наявних розбіжностей.

Зовнішній вигляд підлітка часто стає джерелом постійних непорозумінь і навіть конфліктів в сім'ї. Батьків не влаштовує ні молодіжна мода, ні ціни на речі, такі потрібні їх дитині. А підліток, вважаючи себе унікальною особою, в той же час прагне нічим не відрізнятись від однолітків. Він може переживати відсутність куртки – такий же, як у всіх в його компанії, - як трагедію

Одна із небезпек цього періоду – це нудьга і лінощі. Підлітки прагнуть гострих відчуттів, тікають від нудьги за будь-яку ціну. Ми повинні виявити розуміння і тактовність щодо всіх змін, що відбуваються із підлітком. Необхідно розвивати вольову поведінку, навчити планувати свій час, розвивати позитивне мислення.

- Пропоную Вас переглянути і взяти до уваги **«Правила успішних дорослих»**.

У своєму виступі я лише звернув (-ла) увагу на найхарактерніші особливості цього періоду, які батькам треба помічати, розуміти, правильно трактувати і враховувати, щоб правильно виховувати своїх дітей.

Вправа « Ти-повідомлення на Я-повідомлення».

В останні десятиріччя психологи зробили кілька важливих відкриттів. Одне з них – значення стилю спілкування з дитиною для розвитку особистості. 32% дітей вважають, що у них відсутні теплі, близькі, приязні стосунки з батьками. Давайте розглянемо деякі ситуації, які ілюструють цю проблему.

Ситуація. Мати повертається з роботи. Підліток слухає музику дуже голосно.

Ти не міг би тихіше, голова розколюється!!!

Батько:

- Коли ти почнеш прибирати свою кімнату?

Тату, ну досить... Це ж моя кімната!

Як ти зі мною розмовляєш!

Що я такого сказав!

- Вчитель:

- Які емоції переживають дорослі у цій ситуації? (роздратування)

- А діти? (критика, обвинувачення викликає бажання захищатися).

У підсумку жодна із сторін не поведилася конструктивно, оскільки вони використали «Ти-повідомлення».

«Я-повідомлення» - це основа спілкування між близькими людьми. Воно дозволяє виражати свої негативні почуття в необразливій для дитини формі.

Повернімося до наших ситуацій і спробуємо спроектувати ситуацію з урахуванням Я-повідомлення.

Мати: «Я відчуваю роздратування, коли ти так голосно слухаєш музику, бо я дуже втомлена. Давай ти на якийсь час притишиш звук.»

Батько: «Коли у квартирі не прибрано, мені некомфортно. Хотілося б, аби скрізь було чисто. Ти не міг би прибрати?»

5. Робота в групах.

1. Ви вимили підлогу, а дитина прийшла і насмітила.

2. З роботи має прийти батько, Ви просите дитину збігати за хлібом, вона відмовляється.

3. Ви вкотре кличете дитину піти їсти, вона відповідає: «Зараз!» - і далі займається своїми справами.

4. У вас важлива розмова з другом, товаришем, дитина постійно її перериває.

5. Дитина взяла річ без вашого дозволу.

6. Дочка закохалася в бешкетника.

- Як саме навичка «Я-повідомлення» впливатиме на ваше спілкування з дітьми?

- Я бажаю вам, щоб у своїх розмовах із дитиною Ви використовували «Я-повідомлення».

Історія Мільтона Еріксона

Відомий психотерапевт розповів історію, яка найбільше відображає роль батьків у вихованні дитини- підлітка.

- Одного разу, коли Еріксон був підлітком, у двір його дому забрів чужий кінь. На ньому не було жодної прикмети, за якою можна було дізнатись, хто його господар, і ніхто не знав, чий він. Усе ж Еріксон вирішив спробувати повернути його. Він сів на коня, виїхав на дорогу і почав спостерігати, куди той піде. Час від часу кінь сходив з дороги, щоб поскубати травичку. Тоді Еріксон м'яко повертав його на дорогу. Урешті кінь привів його у двір сусідів, які жили за миль від родини Еріксона. З будинку вийшов сусід, упізнав свого коня, подякував Еріксону за те, що він повернув його і

запитав: «-Як ти дізнався, що це мій кінь?» Еріксон відповів: « А я не знав, де його дім. Але він сам чудово знав. Мені треба було просто не дозволяти йому сходити з дороги»

6. Рефлексія. - Що нового дізнались на сьогоднішньому занятті?

Особливості анатомо-фізіологічного розвитку підлітків.

Прискорений ріст кінцівок.

Спостерігається активний ріст серця (у два рази проти 1.5 разового росту організму в цілому) судини не встигають за ростом маси серця, дещо вузькі, що призводить до підвищення тиску.

Трубчасті кістки швидко ростуть у довжину, а м'язи відстають у своєму розвитку.

Розпочинається статеве дозрівання.

Особливості соціально- психологічного розвитку підлітка.

- 1.Триває розвиток і становлення психіки.
2. Формуються моральні переконання.
- 3.Відчуття дорослості.
- 4.Прагнення до самостійності.
- 5.Провідна діяльність – інтимно-особистісне спілкування з ровесниками.
6. Джерело конфліктів - зовнішній вигляд.

Джерело [28].